

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ОБОРОНИ УКРАЇНИ

На правах рукопису

ХЛОНЬ СЕРГІЙ ЄВГЕНОВИЧ

УДК 35.48 (477) “1944”

ПРОСКУРІВСЬКО–ЧЕРНІВЕЦЬКА НАСТУПАЛЬНА ОПЕРАЦІЯ
ВІЙСЬК 1-ГО УКРАЇНСЬКОГО ФРОНТУ
(4 БЕРЕЗНЯ – 17 КВІТНЯ 1944 Р.)

20.02.22 – військова історія

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата
історичних наук

Науковий керівник
ГРИЦЮК Валерій Миколайович,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник

Київ–2012
ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	4
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ВИЗНАЧЕННЯ НАПРЯМІВ ДОСЛІДЖЕННЯ	10
1.1. Історіографічний аналіз за проблематикою дослідження	10
1.2. Джерельна база дослідження	19
РОЗДІЛ 2. ПІДГОТОВКА БЕРЕЗНЕВОЇ НАСТУПАЛЬНОЇ ОПЕРАЦІЇ 1-ГО УКРАЇНСЬКОГО ФРОНТУ	2
2.1. Обстановка у смузі військ 1-го Українського фронту напередодні операції	5 26
	38

2.2. Плани радянського і німецького командування щодо подальших воєнних дій весною 1944 року	
2.3. Організаційна робота по підготовці операції	45
РОЗДІЛ 3. ХІД БОЙОВИХ ДІЙ У ПРОСКУРІВСЬКО-ЧЕРНІВЕЦЬКІЙ НАСТУПАЛЬНІЙ ОПЕРАЦІЇ	59
3.1. Прорив оборони противника та розвиток наступу у її глибині. Перший етап операції (4–11. 03. 1944 р.)	59
3.2. Відбиття контрударів противника і заходи щодо подальшого розвитку наступу. Другий етап (11–21. 03. 1944 р.)	73
3.3. Друга фронтова наступальна операція. Прорив ударного угруповання фронту на стратегічну глибину. Оточення танкової армії противника. Третій етап (21–31.03. 1944 р.)	92
3.4. Боротьба з оточеними угрупованнями. Закріплення об'єднань фронту на зайнятих рубежах. Перехід до оборони та відбиття контрнаступу німецьких військ. Четвертий етап операції (1–17.04.1944 р.)	113
РОЗДІЛ 4. РОЗВИТОК ВОЄННОГО МИСТЕЦТВА У ПРОСКУРІВСЬКО-ЧЕРНІВЕЦЬКІЙ НАСТУПАЛЬНІЙ ОПЕРАЦІЇ	128
4.1. Особливості Проскурівсько-Чернівецької операції	128
4.2. Результати та наслідки наступу 1-го Українського фронту у березні та квітні 1944 року	139
4.3. Внесок Проскурівсько-Чернівецької операції у розвиток воєнного мистецтва та можливість використання його у сучасній військовій теорії та практиці	149
ВИСНОВКИ	169
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	178
ДОДАТКИ	210

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

А	армія
БТ і МВ	бронетанкові і механізовані війська
ВГК	Верховне Головнокомандування
гв.	гвардійська (гвардійський)
ГРУ	Головне розвідувальне управління
ГШ	Генеральний штаб
КП	командний пункт
мсбр	мотострілецька бригада
мех.бр	механізована бригада
нбад	нічна бомбардувальна авіаційна дивізія
НДР	науково-дослідна робота
НУОУ	Національний університет оборони України
ОКВ	Верховне головнокомандування Вермахту
ОКХ	Головне командування Сухопутних військ Німеччини
ПА	повітряна армія
пд	піхотна дивізія
пдд	повітрянодесантна дивізія
ППО	протиповітряна оборона
сап	самохідно-артилерійський полк
САУ	самохідно-артилерійська установка
ск (сд, сбр, сп, сб)	стрілецький корпус (дивізія, бригада, полк, батальйон)
ТА (тк, тд, тбр, тп, тб)	танкова армія (корпус, дивізія, бригада, полк, батальйон)
УР	укріплений район
ЦАМО РФ	Центральний архів міністерства оборони Російської Федерації, м. Подольськ
ЦДАВОУ	Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, м. Київ
ЦДАГОУ	Центральний державний архів громадських об'єднань України, м. Київ
шак (шад, шап)	штурмовий авіаційний корпус (дивізія, полк)

ВСТУП

Актуальність теми. Серед операцій радянських військ 1944 року особливе місце за своїми масштабами і результатами належить Проскурівсько-Чернівецькій наступальній операції 1-го Українського фронту, яка була частиною стратегічної операції з визволення Правобережної України. Її перебіг в загальному контексті історії Великої Вітчизняної війни в цілому відображений у вітчизняній та зарубіжній історіографії. Однак кількість праць, присвячених безпосередньо цій операції порівняно незначна. В радянський час багато аспектів Проскурівсько-Чернівецької операції виходили за межі глорифікованої версії війни, отож були не зручними та замовчувалися. Опрацювання цієї теми сучасними вітчизняними науковцями також не можна вважати достатньо повним і завершеним. У зв'язку з цим спеціальне воєнно-історичне дослідження Проскурівсько-Чернівецької операції є актуальним і потребує всебічної реконструкції.

Досвід збройної боротьби, накопичений у Великій Вітчизняній війні, зокрема у Проскурівсько-Чернівецькій операції, становить науковий і практичний інтерес для сучасної історичної та воєнної науки. Ознайомлення військових фахівців з історією її підготовки та проведення, досягнутими у ній результатами сприятиме приращенню знань, розвитку творчого мислення. Наукова реконструкція й аналіз тогочасних подій дозволяють виявити те нове, характерне й особливе, що з'явилося у воєнному мистецтві та може отримати розвиток у сучасних умовах. Об'єктивне відтворення воєнно-історичних подій на території України періоду Великої Вітчизняної війни важливе для встановлення історичної правди і визначається сучасними потребами розвитку вітчизняної воєнно-історичної науки, необхідністю поглиблення знань про героїчне минуле нашої Батьківщини. Вивчення та висвітлення історії Великої Вітчизняної війни – важливий напрямок виховання патріотизму громадян України, воїнів її Збройних Сил.

Актуальність теми обумовлює сутність *наукового завдання* дослідження яке полягає в аналізі чинників, розкритті особливостей підготовки та проведення фронтових і армійських операцій військ 1-го Українського фронту в березні – квітні 1944 року, встановлення їх результатів та внеску в розвиток воєнного мистецтва.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана в межах планів наукової і науково-технічної діяльності Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України, Національного університету оборони України, Українського інституту воєнної історії. Автор брав участь у науково-дослідній роботі “Розвиток форм і способів збройної боротьби упродовж ХХ – початку ХХІ століть” (шифр – “Протидія”, номер державної реєстрації 0101U001455), в рамках якої особисто розробив підрозділ про воєнне мистецтво у Проскурівсько-Чернівецькій операції. У науково-дослідній роботі “Військові традиції Збройних Сил України” (шифр – “Традиції”, номер державної реєстрації 0111U005447) здобувач взяв участь у підготовці підрозділу в якому висвітлені бойові традиції

радянських воїнів у період Великої Вітчизняної війни.

Мета і задачі дослідження. На основі аналізу оперативних і бойових документів управління 1-го Українського фронту та армій, які входили до його складу, інших архівних документів, мемуарів і наукової літератури виявити особливості підготовки та проведення Проскурівсько-Чернівецької наступальної операції, встановити її результати та виробити практичні рекомендації щодо використання тогочасного досвіду в сучасній військовій теорії та практиці.

Визначена мета передбачає виконання наступних задач:

охарактеризувати стан історіографії та джерельної бази дисертації, визначити напрями дослідження;

розкрити чинники, що впливали на підготовку, хід і результати Проскурівсько-Чернівецької операції;

дослідити особливості планування Проскурівсько-Чернівецької операції, організаційні заходи підготовки та забезпечення радянських військ;

проаналізувати хід фронтових наступальних дій через розкриття армійських операцій, окреслити етапи Проскурівсько-Чернівецької операції, встановити її результати та наслідки;

визначити внесок Проскурівсько-Чернівецької наступальної операції у розвиток воєнного мистецтва та сформулювати практичні рекомендації щодо використання дослідженого досвіду в сучасній практиці військового будівництва, навчанні та вихованні військових кадрів.

Об'єктом дослідження стали операції радянських військ в ході стратегічного наступу на Правобережній Україні у 1944 р.

Предметом дослідження є Проскурівсько-Чернівецька наступальна операція військ 1-го Українського фронту.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертації стали принципи історизму, плюралізму та системності. Для досягнення мети і завдань дослідження використовувалися загальнонаукові методи та спеціальні методи воєнно-історичної науки. Завдяки застосуванню проблемно-хронологічного методу вдалося відтворити хід Проскурівсько-Чернівецької операції, визначити її етапи та уточнити результати і наслідки. На основі логічного методу виявлено та розкрито вплив об'єктивних чинників на підготовку та проведення операції, визначено та проаналізовано характерні риси й особливості бойового застосування військ (сил) в операції, виявлено внесок бойового досвіду в розвиток воєнного мистецтва. У дисертації використовувалися також загальнонаукові методи: аналіз і синтез, порівняння, узагальнення, статистичний метод та системний підхід. Вивчення, аналіз і порівняння радянських та німецьких документів, історіографічного доробку вітчизняних та зарубіжних вчених забезпечувало достовірність дослідження.

Територіально дослідження охоплює територію проведення Проскурівсько-Чернівецької операції (Поділля, Буковину, частково Прикарпаття та Волинське Полісся).

Хронологічні рамки дослідження обмежуються часом підготовки та проведення Проскурівсько-Чернівецької операції (18 лютого – 17 квітня 1944 р

.). В окремих випадках автор виходив за ці хронологічні межі.

Наукова новизна одержаних результатів.

Вперше:

досліджено процес підготовки та проведення трьох фронтових наступальних операцій на основі вивчення 16 армійських операцій військ 1-го Українського фронту, що згодом отримали назву Проскурівсько-Чернівецької наступальної операції;

розкрито особливості її планування;

встановлено та обґрунтовано чотири етапи Проскурівсько-Чернівецької наступальної операції;

проаналізовано воєнне мистецтво протилежної воюючої сторони;

введено в науковий обіг нові архівні документи.

Дістало подальший розвиток:

аналіз історіографії з теми дослідження;

оцінка значення Проскурівсько-Чернівецької операції для розвитку

воєнного мистецтва.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріали дисертації сприятимуть подальшим воєнно-історичним розробкам проблематики Великої Вітчизняної війни. Положення та висновки дисертації придатні для впровадження у навчально-виховний процес військових навчальних закладів. Результати дослідження використані при розробленні навчальних і методичних матеріалів з воєнної історії, підготовки науково-дослідних робіт та науково-популярних видань, зокрема “Енциклопедії історії України”, “Воєнної історії України”. Їх можна застосовувати у процесі військово-патріотичного виховання, музейній практиці.

Особистий внесок здобувача. Одержані результати дослідження та їх публікація у наукових виданнях виконані автором особисто. Наукова доповідь “Застосування вогнеметних частин та підрозділів у боях на теренах України” підготовлена спільно з Є.В. Гаврилко. У ній автором оприлюднені матеріали, пов’язані з застосуванням хімічних військ Червоної армії у Проскурівсько-Чернівецькій операції.

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційного дослідження оприлюднені автором у виступах на наукових конференціях : Всеармійській науково-практичній конференції “Філософсько-методологічні та соціально-психологічні проблеми реалізації людського фактору в умовах переходу Збройних Сил України до професійної армії” (Київ, 29 травня 2008 р.); науково-практичній конференції “Соціально-економічні, психологічні та історичні аспекти трансформації Збройних Сил України” (Київ, 6 листопада 2008 р.); Всеукраїнській науково-практичній історико-краєзнавчій конференції “Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки воєнної історії краю” (Луцьк, 24–25 березня 2009 р.); Всеукраїнській науковій військово-історичній конференції “Воєнна історія Поділля та Буковини” (Камянець-Подільський, 25–26 листопада 2009 р.); Всеукраїнській науковій військово-історичній конференції “Воєнна історія Галичини та Закарпаття” (Львів, 15 квітня 2010 р.); Міжнародній науковій конференції “Україна у Другій світовій війні: джерела та

інтерпретації (до 65-річчя Великої Перемоги)” (Київ, 27 квітня 2010 р.).

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження опубліковані у 5 статтях у фахових виданнях і 7 матеріалах наукових конференцій та круглих столів.

РОЗДІЛ I ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ВИЗНАЧЕННЯ НАПРЯМІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографічний аналіз за проблематикою дослідження

Для визначення стану наукової розробки предмету дисертації автор проаналізував різнопланові наукові праці від журнальних статей до фундаментальних праць з історії Другої світової війни та воєнного мистецтва, що так чи інакше висвітлюють питання, пов'язані з Проскурівсько-Чернівецькою операцією.

Наступальна операція 1-го Українського фронту в березні 1944 року висвітлюється у значній кількості синтетичних праць з історії Великої Вітчизняної війни. Проте в багатьох виданнях достатньо фрагментарно відображаються пов'язані з нею події, подекуди тексти просто дублюються. Безпосередньо аналізу Проскурівсько-Чернівецької операції присвячено достатньо скромне число робіт. В бібліографії літератури з воєнного мистецтва у Великій Вітчизняній війні (близько 12 тисяч найменувань), складеній фахівцями академії ім. Фрунзе у 80-х роках, виділено всього лише 8 таких праць [269, с. 183].

З історичної літератури відібрані найгрунтовніші роботи, які містять оригінальні трактування операції, що стала предметом даного дослідження. Історіографічний аналіз публікацій, в яких досліджувалась Проскурівсько-Чернівецька операція, дозволяє класифікувати їх таким чином:

- історіописання Великої Вітчизняної та Другої світової війни в цілому; теоретичні роботи з питань розвитку воєнного мистецтва у Великій Вітчизняній війні;

- спеціальні праці, що містять аналіз участі видів та родів військ, здійснення всебічного забезпечення операції;

- праці, безпосередньо присвячені вивченню Проскурівсько-Чернівецької наступальної операції;

- описи бойових шляхів об'єднань та з'єднань, біографічні нариси учасників подій.

Зміст праць, автори яких звертались до подій, пов'язаних з Проскурівсько-Чернівецькою операцією, значною мірою визначався часом їх виходу у світ та місцем написання. Основними етапами процесу дослідження були: перший – роки Великої Вітчизняної війни; другий – з 1945 до середини 50-х років; третій – з середини 50-х років і до кінця 80-х років ХХ ст.; четвертий – сучасний. Підґрунтям для їх визначення є стан джерельної бази, ідеологічна спрямованість того або іншого періоду, ступінь доступності архівів, рівень воєнно-історичної роботи у збройних силах та інші фактори.

Ще в ході подій перед радянською історичною наукою постало завдання осмислення Великої Вітчизняної війни, яке після її завершення тільки посилювалося. До середини 50-х років основою радянської офіційної історії війни

була книга Й. Сталіна “Про Велику Вітчизняну війну Радянського Союзу” [271]. У 60–80-ті роки здійснено видання робіт узагальнюючого плану, зокрема шеститомна праця з історії Великої Вітчизняної війни [205] та 12-томна праця з історії Другої світової війни [208]. У 8-му томі цієї фундаментальної праці, виданому в 1977 р., дещо переглянуті погляди на Проскурівсько-Чернівецьку операцію.

У західноєвропейській літературі одна із перших капітальних праць з історії Другої світової війни належить Дж. Фуллеру. Його книга “Друга світова війна 1939 – 1945 рр. Стратегічний і тактичний огляд” вперше була надрукована в Лондоні у 1948 році і з того часу багато разів перевидавалась [280, 303]. Першим у німецькій історіографії дав оцінку подій світової війни для широкого загалу в повоєнний час німецький генерал, оберквартирмейстер штабу ОКХ К. Тіппельскірх [274]. Відомий англійський історик та воєнний теоретик Ліддел Гарт у книзі “Друга Світова війна” [226] згадує Проскурівсько-Чернівецьку операцію та подає свою версію розгортання подій. Найбільш авторитетний дослідник радянського воєнного мистецтва полковник армії США Д. Гланц звертається до окремих моментів Проскурівсько-Чернівецької операції у своїх працях “Забуті операції”, “Битва титанів” та інших [183]. Його попередник Е. Земке звертається до подій на подільській землі напровесні 1944 року в книзі “Від Сталінграду до Берліну” [200, 307]. Науково-популярний характер має книга П. Кареля “Східний фронт”, в основу опису подій, пов’язаних з Проскурівсько-Чернівецькою операцією, взято свідчення Е.

Манштейна [250]. Для всіх цих праць характерне досить поверхове ставлення до однієї з найбільших і найдинамічніших операцій на радянсько-німецькому фронті. Німецькі та англійські автори відводять у своїх синтетичних працях Проскурівсько-Чернівецькій операції від кількох абзаців до кількох сторінок. Історики української діаспори, звертаючись до проблеми участі України в Другій світовій війні, віддавали перевагу висвітленню бойових дій ОУН-УПА і лише побіжно згадували Проскурівсько-Чернівецьку операцію. Такої позиції до тримається В. Косик у книзі “Україна та Німеччина у Другій світовій війні” [222] та інші автори.

Українські історики радянського періоду в цілому дотримувались загальноприйнятих в радянській історіографії позицій [216]. Дивує те, що після проголошення Україною незалежності деякі представники історичної науки, в цілому прагнучи переосмислити події минулої війни на території України, продовжують тиражувати усталені в минулому погляди на Проскурівсько-Чернівецьку операцію, іноді навіть не враховуючи їх деякої корекції на рубежі 80-х рр. [249, 259, 293]. У томі “Безсмертя. Книга пам’яті України 1941–1945 рр.”, що вийшла у світ в 2000 р. [162], як і у студіях “Україна в полум’ї війни” (2005 р.) [293] зроблено спробу адаптувати радянські підходи до висвітлення ходу бойових дій у Проскурівсько-Чернівецькій операції до сьогоденних реалій вітчизняної історичної науки. Нову грань Проскурівсько-Чернівецької операції, оригінальне висвітлення героїчних і, разом з тим, трагічних сторін однієї з найбільших битв за визволення України здійснено в праці І.Т. Муковського та О. Є. Лисенка “Звитяга та жертвність: Українці на фронтах

Другої світової війни” [239, с. 386–389]. Певним чином висвітлені події Проскурівсько-Чернівецької операції у книзі В.І. Горелова та П.П. Панченка “Українські фронти в історичному просторі Другої світової війни” [185].

Певне місце в історіографії війни і воєнного мистецтва належить статтям в енциклопедіях та словниках. Довідково-енциклопедичні видання як історіографічне джерело містять інформацію понятійно-категоріального й інформаційного характеру. Традиційні енциклопедичні підходи до Проскурівсько-Чернівецької операції пройшли серйозну еволюцію і на цей час значно відрізняються. Однак, автори воєнних енциклопедичних словників, виданих у Москві у 2002 та 2007 роках все ще дублюють інформацію та оцінки радянського часу [253, 254]. Результати дисертаційного дослідження відображені автором у співавторстві в статті поданій до редакції енциклопедії історії України.

Довгий час втрати з боку Червоної армії, а особливо співвідношення втрат в операціях, залишалися закритою темою. Жорстко обмежені цензурні рамки формували в суспільній свідомості уявлення про переваги радянського воєнного мистецтва . Дані, що характеризували ціну перемог на полі бою, величину втрат, залишались поза межами досліджень відкритого характеру. Деякі відомості про втрати у Проскурівсько-Чернівецькій операції подані у дослідженнях які мали до недавнього часу обмежений доступ [258]. Наприкінці 80-х рр. до 50-річчя Перемоги була організована робота комплексної комісії під головуванням генерала армії М. Гарєєва. За матеріалами роботи цієї комісії було опубліковано низку монографій та статей. У статистичному дослідженні "Гриф таємності знятий. Втрати Збройних Сил СРСР у війнах, бойових діях та воєнних конфліктах" [186], виданому в 1993 р., представлені зведення про людські втрати Червоної армії у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 р. Здобутий науковцями цифровий матеріал був використаний у нових статистичних довідниках, зокрема у праці “Велика Вітчизняна війна без грифу таємності. Книга втрат. Новітнє довідкове видання” (2009 р.) [173] та книзі вітчизняних авторів “Звільнення України. 1943 – 1944. Історико-статистичне дослідження” [228]. Однак, в цих виданнях, втрати радянських військ у Проскурівсько-Чернівецькій операції включені в загальне число втрат на Правобережній Україні.

Дослідження досвіду воєнного мистецтва в Проскурівсько-Чернівецькій операції розпочалося ще під час її проведення. Відповідні матеріали готували за підлеглістю офіцери, групи, відділення, відділи та управління з вивчення досвіду війни. У складних умовах війни було чимало зроблено для узагальнення досвіду воєнних дій і розроблення практичних рекомендацій військам. Проте дослідницька робота в роки війни мала свої особливості і труднощі. Повнота і рівень аналізу подій у літературі, особливо відкритій, різко обмежувалася умовами воєнного часу [201, 241, 295]. Зміст бойових наказів та інших документів, що є основою аналізу як Проскурівсько-Чернівецької

операції в цілому, так і окремих бойових дій в ній, не підлягали оголошенню і залишалися поки поза рамками військово-історичних досліджень.

Серед публікацій, у яких на фоні Другої світової війни в цілому розглядаються питання розвитку воєнного мистецтва, виокремлюється стислий військово-історичний нарис Другої світової війни під загальною редакцією С. П. Платонова [180]. Автори описують Проскурівсько-Чернівецьку операцію в контексті стратегічної операції з визволення Правобережної України. Однак вони не розкрили процес планування операції, подали поверхову характеристику бойових дій. У роботі, на жаль, не має посилань на архівні джерела, відсутні статистичні дані.

У 50–70-і роки з'явилося кілька видань дослідницького характеру, спеціально присвячених загальним проблемам розвитку радянського воєнного мистецтва у Великій Вітчизняній війні. Із них дисертантом для аналізу відібрані ті, в яких так чи інакше аналізуються питання, пов'язані з Проскурівсько-Чернівецькою операцією. Заслуговує уваги збірник статей, присвячений найважливішим операціям Великої Вітчизняної війни [169]. Окремі сторінки стосуються Проскурівсько-Чернівецькій операції в книгах “Бойові дії Радянської Армії у Великій Вітчизняній війні” [165], “Перемоги радянських Збройних Сил у Великій Вітчизняній війні”, “Радянське воєнне мистецтво у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.” [268] та ін. Низка монографій та статей присвячена проблемам радянського воєнного мистецтва [195, 255].

Особливу увагу в ході дослідження дисертант звернув на фундаментальні наукові праці з теорії та історії воєнного мистецтва . Одним із перших видань цього напрямку став “Стратегічний нарис Великої Вітчизняної війни”, який був підготовлений у період з 1958 з 1961 рр. колективом військових істориків під керівництвом С. П. Платонова. Вже тоді, на початку 60-х рр., Проскурівсько-Чернівецька операція розглядалась у нерозривному зв'язку з попередніми бойовими діями 1-го та 2-го Українських фронтів [273, с. 636–641]. Проскурівсько-Чернівецька операція найбільш детально розглядається в 1-му томі праці “Розгром німецько-фашистських військ на Правобережній Україні” [258]. У праці використано багатий фактичний матеріал, здійснено аналіз підготовки операції та її ходу. Разом з цим автори вищезгаданих праць відповідно до умов свого часу не змогли врахувати всю сукупність історичних фактів і зробити об'єктивний висновок про те , що Проскурівсько-Чернівецька операція відноситься до незавершених операцій.

У пострадянські часи з'явилися праці, в яких автори зробили спробу розширити коло досліджуваних питань на основі нових матеріалів та досягнень історичної науки, більш критично розглянути досягнення та прорахунки радянського воєнного мистецтва. Варта уваги видана в 1995 р. науковцями Інституту воєнної історії Російської Федерації праця “Стратегічні рішення і збройні сили” [272], в якій одна з частин присвячена проблемі розвитку

воєнного мистецтва в операціях на оточення. Проскурівсько-Чернівецька операція розглядається в числі незавершених операцій. Заслугою авторів є те, що вони не тільки зібрали великий фактичний матеріал, частково зовсім новий, а й критично його переосмислили.

В ході аналізу воєнно-історичних подій, пов'язаних із Проскурівсько-Чернівецькою операцією, використані публікації присвячені узагальненню, вивченню та використанню досвіду застосування видів збройних сил, родів військ та сил. Дисертантом взяті до уваги положення таких колективних видань, як “Бронетанкові війська Радянської Армії в боях за Батьківщину” [166], “Бронетанкові та механізовані війська Радянської Армії” [167]. Питання дій артилерії в Проскурівсько-Чернівецькій операції висвітлені в праці, написаній на матеріалах Великої Вітчизняної війни: “Радянська артилерія у Великій Вітчизняній війні” [264]. Для розгляду питань тилового забезпечення Проскурівсько-Чернівецької операції основою послужила колективна праця під загальною редакцією С.К. Куркоткіна “Тил Радянських Збройних Сил у Великій Вітчизняній війні” [275].

Дії партизан в інтересах проведення операції та допомога місцевого населення Червоної Армії, цікаві факти стосовно ролі та місця партизанського руху викладені в працях А. Кентія, В. Лозицького [215]. При опрацюванні дисертації враховані фактологічні матеріали колективної праці Українського інституту національної пам'яті “Партизанська і підпільна боротьба в Україні (1941–1944 рр.) : Історія, люди, пам'ять” [248].

У сучасній вітчизняній історичній літературі з'явилося кілька праць присвячених висвітленню складових Проскурівсько-Чернівецької операції. Серед новітніх видань звертає на себе увагу книга Олександра Семеніва “Тернопіль у вогні. Хроніка подій весни 1944 року” [263]. Вона є комплексною розробкою, яка покликана дати зважену оцінку подій, пов'язаних із штурмом Тернополя військами 60-ї армії у березні – квітні 1944 року. Автор використав значний масив архівних справ, проаналізував вітчизняну та зарубіжну літературу. При загальному позитиві в оцінці роботи О. Семеніва варто зауважити на прорахунки автора в аналізі питань воєнного мистецтва воюючих сторін, очевидно, спричинені браком військової освіти дослідника.

Бойовим діям з'єднань 1-ї гв. танкової, 18-ї, 38-ї та 40-ї армій на вінницькій землі присвятив свої студії краєзнавець Сергій Гальчак [181]. У його книзі розглядається також взаємодія армійських частин з партизанським рухом, підпіллям, висвітлюються героїчні подвиги, персоналії, засуджуються безчинства окупантів щодо місцевого населення. Разом з тим автор допустив надмірну деталізацію подій минулого. Загалом питанням Проскурівсько-Чернівецької операції, у сенсі висвітлення оперативного рівня, виділено незначну частину праці.

Маловідомі грані ратного подвигу воїнів танкістів 4-ї танкової армії, пов'язані зі штурмом, звільненням та вимушеною обороною м. Кам'янець-Подільського, розкрив кам'янчанин, працівник інституту воєнної історії МО Російської Федерації М. Дембіцький [192].

Особливий напрямок аналізу – біографічні нариси про діяльність воєноначальників, описи бойового шляху об'єднань [199, 213]. Автори нарисів широко залучають документи Ставки ВГК, Генерального штабу, військових рад фронтів і армій, що сприяє глибокому аналізу подій, підвищує їх достовірність. Якщо за радянського часу відповідна література мала явно ідеологічний характер, то тепер існує тенденція щодо критичного переосмислення діяльності радянського військового керівництва. На жаль, бойові дії не всіх з'єднань і навіть об'єднань стали предметом творчого пошуку науковців та літераторів. У ході дослідження здобувачем проаналізовано книги, присвячені бойовому шляху ряду об'єднань, з'єднань і частин Радянської армії (3-ї гв. танкової, 13-ї та 38-ї армій, 11-го танкового корпусу, окремих з'єднань та частин) [1, 168, 298], а також Вермахту та СС [197, 198, 279, 301, 304]. У цих виданнях надано опис подій Великої Вітчизняної війни, в яких брали участь ті чи інші оперативні (бойові) одиниці, досить яскраво показані труднощі війни та складність обстановки, а також зроблено спробу розкрити причини невдач.

Проскурівсько-Чернівецька операція в цілому, як предмет наукового пошуку розглянута всього в кількох невеликих за обсягом працях. Перш за все це статті учасників операції (П. Рибалко, І. Якубовського) та воєнних істориків С. Платонова, А. Грильова) у радянських військових часописах “Военная мысль”, “Военно-исторический журнал”, “Журнал бронетанковых и механизированных войск” [251, 260, 298]. І. Хруленко опрацьований окремий матеріал по цій операції 1-го Українського фронту у збірнику “Україна в полум'ї війни. 1941 – 1945” [293]. Інтерес вітчизняних військових істориків до Проскурівсько-Чернівецької операції продемонструвала регіональна військово-історична конференція у м. Кам'янці-Подільському у 2009 році, ініційована Національним військово-історичним музеєм. Опрацьовані авторські матеріали з означеної проблематики на конференції оприлюднили В. Грицюк, С. Сидоров, А. Кобзар, В. Вилко, Ю. Костенко [175, 188, 217, 221].

Таким чином, аналіз історіографічної бази дослідження свідчить про те, що в роботах військових істориків, синтетичних та іншого роду працях в цілому розкриваються події пов'язані з підготовкою та ходом весняної наступальної операції 1-го Українського фронту 1944 року. В архівних установах зберігається значний масив документальної спадщини з цих питань. Однак результати цієї операції та її ефективність належної оцінки ще не отримали, поза увагою науковців залишилися питання застосування армійських об'єднань у Проскурівсько-Чернівецькій операції. Зібрані в ході бойових дій та відразу по їх завершенні цінні матеріали армійських відділів вивчення та узагальнення досвіду війни належним чином до наукового аналізу не залучались.

Дотепер ще недостатньо узагальнено досвід організації і ведення найбільшої в історії України операції на оточення та ліквідацію угруповання противника, використання оперативних резервів, висування військ, їх всебічного забезпечення за вкрай негативних метеорологічних умов, тощо. Недоліками праць радянського періоду є недостатньо повне та глибоке дослідження воєнного мистецтва противника, замовчування недоліків та

упущень з боку радянського командування в ході організації та проведення операції. У вітчизняній науковій літературі до сьогодні не здійснена комплексна об'єктивна оцінка результатів Проскурівсько-Чернівецької операції

1.2. Джерельна база дослідження

Основу джерельної бази дисертації становлять документи 1-го Українського фронту та армій, які до нього входили у лютому – квітні 1944 року, в яких знайшли відображення планування, організації, ведення та аналізу результатів фронтових і армійських операцій, здійснених за час відомої нам Проскурівсько-Чернівецької операції. В оперативних документах згадуються різні назви цих операцій. Мемуари, спогади генералів та офіцерів, долучених до планування, організації та проведення Проскурівсько-Чернівецької операції, за умови критичного ставлення та перевірки поданої у них інформації, також віднесені до джерельної бази дисертації.

Оперативні та бойові документи можна поділити на дві великі групи: опубліковані документи та оригінали архівного збереження. Деякі документи до цього часу мають обмежений доступ, незважаючи на те, що історичні події, явища і процеси, які досліджуються в цій роботі, відбувалися понад 65 років тому.

Особливу цінність для дослідження воєнного мистецтва в Проскурівсько-Чернівецькій операції мають бойові документи оперативного рівня – армій та фронту (групи армій). Директиви, бойові накази, розпорядження, оперативні зведення, бойові та політичні донесення та інші документи виступають як первинні джерела, що дозволяють досліднику відтворити факти історичного минулого. Їх цінність полягає в тому, що вони з високим ступенем достовірності відображають реалії воєнного часу. Під час роботи над дисертацією автор в основному використовував документи архівного зберігання. Основним джерелом інформації стали фонди Центрального архіву міністерства оборони Російської федерації (ЦАМО РФ) у яких автором відпрацьовані документи оперативного управління штабу фронту та армійських оперативних відділів. До аналізу були залучені справи з фондів: Ф.236 (1 Український фронт), Ф.292 (1 гв. армія), Ф.299 (1 гв. танкова армія), Ф. 302 (2 повітряна армія), Ф.315 (3 гв. танкова армія), Ф.316 (13 армія), Ф.323 (4 гв. танкова армія), Ф.371 (18 армія), Ф.393 (38 армія), Ф. 417 (60 армія) [31–112].

У центральних державних архівах України, зокрема громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), вищих органів влади та управління України (ЦДАВО) та у державних архівах областей, на території яких відбувалися досліджувані автором воєнні дії (Вінницька, Хмельницька, Тернопільська, Чернівецька), зберігаються значні масиви документів воєнного часу, проте оперативні та бойові документи представлені фрагментарно. Найбільш інформативним для автора став фонд 1-й “Центральний Комітет Комуністичної

партії України”, частина перша опису 23-го “Особливий сектор ЦК КПУ (таємна частина)” у якому зберігаються документи 1-го Українського фронту подані М. Хрущову як члену військової ради фронту [2–13].

Бойові документи німецької сторони стосовно подій Проскурівсько-Чернівецької операції віднайдені у фонді 500 “Переклади німецьких трофейних документів” (ЦАМО РФ) [113–119] та фонді КМФ №8 “Колекція мікрофотоментів німецько-фашистських адміністративних закладів, армійських груп і їх тилових охоронних підрозділів, які діяли на окупованих східних територіях” (ЦДАВО) [29–30].

При проведенні дослідження використовувались опубліковані збірники документів. Зокрема, це матеріали стратегічного рівня представлені у багатотомному виданні “Русский архив” [140, 141], збірники документів Верховного Головнокомандування [142], накази Верховного Головнокомандувача періоду Великої Вітчизняної війни [138], документи військово-політичного керівництва Німеччини [135, 143], щоденні зведення Головного командування Вермахту [116].

У наказах і директивах Ставки Верховного Головнокомандування, щоденних зведеннях Радянського інформбюро та ОКВ містилися оцінки ситуації напередодні, в ході та в результаті Проскурівсько-Чернівецької операції. Неупереджений аналіз відомих документів дав змогу по-новому оцінити деякі сторони бойового минулого. Зокрема, ідея оточення німецького угруповання на Поділлі була закладена в директивах Ставки від початку планування операції. Проте в ході її ведення вона трансформувалась від перехоплення шляхів відходу 1-ї танкової армії німців на північ від Дністра до удару на Чернівці а пізніше – на Станіслав і Львів.

Окремі документи, пов’язані з предметом дисертаційного дослідження, містяться в 6 збірниках бойових документів Великої Вітчизняної війни [144–151] із 43-х випущених. П’ять із восьми відібраних для публікації документів призначені для демонстрації негативних прикладів діяльності військ. Матеріали Проскурівсько-Чернівецької операції увійшли частково до збірника матеріалів з вивчення досвіду війни №14 [152–154]. В опублікованих збірках за досвідом війни приклади дослідженої у дисертації операції частіше ілюструють брак кваліфікованого керівництва та невдалі дії радянських військ, для позитивних зразків документи, пов’язані з Проскурівсько-Чернівецькою операцією обирались рідко. Це явно контрастує із історичними описами подій у політизованій літературі радянського часу.

Звертають на себе увагу праці українських дослідників, які продукували збірники документів з означеної теми. Варто згадати роботу М. Махеда “Поділля у Великій Вітчизняній війні (1941-1944 рр.). Збірник документів і матеріалів” видану у Львові у 1969 році [137]. Через 40 років збірник документів і матеріалів, присвячених Проскурівсько-Чернівецькій операції підготували хмельничани М. Вавринчук, О. Завальнюк, П. Слободянюк [139].

Важливе місце в комплексі джерел дослідження Проскурівсько-Чернівецької операції посідають документи особистого походження: мемуари,

спогади, щоденники, листи, тощо. Незважаючи на те, що мемуарна література про Велику Вітчизняну війну досить численна, слід звернути увагу, що події пов'язані з Проскурівсько-Чернівецькою операцією в загальному обсязі спогадів про війну представлені слабо. Характерно, що учасники подій різних рангів від обох воюючих сторін нерідко заявляють про своє щире прагнення правдиво відобразити історичну реальність, спираючись лише на достовірні факти. Проте аналіз змісту багатьох спогадів не підтверджує подібних авторських запевнень. Тому їх використання можливе тільки за умови критичного підходу й осмислення, порівняльного аналізу з іншими джерелами.

Серед мемуарів особливу вагу мають твори визначних воєначальників, за безпосереднього керівництва яких готувалась і проходила Проскурівсько-Чернівецька операція. Передусім це спогади командувача, на той, час 1-го Українського фронту маршала Радянського Союзу Г. Жукова [196] та командувача групи армій “Південь” фельдмаршала Е. Манштейна [229, 305], командувача 2-го Українського фронту І. Конєва [220], члена Військради 1-го Українського фронту К. Крайнюкова [223], командувачів 38-ї армії К. Москаленка [237], 1-ї танкової армії М. Катюкова [214], 4-ї танкової армії Д. Лелюшенка [225], командирів бригад А. Бабаджаняна [161] та І. Якубовського [297]. Не залишили спогадів генерали М. Ватутін та І. Черняхівський (обидва загинули), А. Гречко, Є. Журавльов, П. Рибалко, М. Пухов, С. Красовський і П. Курочкін.

Важливість залучення до аналізу мемуарів визначних воєначальників не виключає й не применшує значення спогадів багатьох інших учасників Проскурівсько-Чернівецької операції – офіцерів та рядових солдат, свідків подій з місцевого населення, які, певною мірою, використані у дослідженні.

Висновки до розділу.

Вивчення праць загального характеру з історії Другої світової та Великої Вітчизняної війни, розвитку воєнного мистецтва підтвердило, що у радянській та зарубіжній історіографії в більшості публікацій так чи інакше висвітлювались питання Проскурівсько-Чернівецької операції. Зміст робіт значною мірою визначався часом їх виходу у світ та місцем написання. Ключовими питаннями, по яких існують розбіжності, а часом і абсолютно полярні позиції є: співвідношення сил та засобів противників в операції, втрати сторін, результативність операції, питання розвитку воєнного мистецтва.

Аналіз праць радянської історіографії, присвячених безпосередньо Проскурівсько-Чернівецькій операції, поряд з позитивними моментами дозволив виявити і негативні сторони, які були притаманні воєнно-історичним дослідженням радянського часу: відсутність повного, об'єктивного висвітлення ходу бойових дій, замовчування деяких помилок у плануванні та проведенні операції, нехтування питаннями дослідження результативних прийомів та способів дій противника по веденню бойових дій в оточенні та виходу з нього. Поза увагою дослідників залишився той факт, ця наступальна операція планувалась і спочатку здійснювалась радянською стороною як спільна фронтова операція 1-го та 2-го Українських фронтів і тільки в ході її

проведення основні сили 2-го Українського фронту були повернуті у південно-західному напрямку.

Цінність праць зі стратегії та оперативного мистецтва у Великій Вітчизняній війні, які до недавнього часу мали закритий характер, полягає в тому, що в них містяться деякі уточнені дані і реальні оцінки бойових дій в ході проведення Проскурівсько-Чернівецької операції, що дозволяє побачити розбіжності між теорією і практикою, різницю між реальним станом справ і офіційною, “парадною” стороною питання. Роботи закритого характеру у питаннях Проскурівсько-Чернівецької операції вже в 50-ті роки містили такі аналізи та висновки, які залишаються актуальними і в наш час.

Англомовна та німецька історіографія, за рідкісним винятком, має яскравий тенденційний підхід до аналізу подій на південній ділянці радянсько-німецького фронту весною 1944 року. Значно перевищуються можливості радянської сторони, вплив негативних для бойових дій умов та факторів подається так, ніби це стосується тільки німців та їх союзників, вихід 1-ї танкової армії генерала Хубе з оточення оцінюється як визначна перемога, при цьому забувається, що загальну перемогу в цій операції здобула радянська сторона, тощо.

Сучасна воєнно-історична наука спрямовує свої зусилля на критичне переосмислення подій Великої Вітчизняної війни, науковці прагнуть виявити не тільки позитивні моменти, а й ретельно вивчити негативний досвід, зробити з нього належні висновки, окреслити перспективи подальшого розвитку воєнного мистецтва. Останнім часом зусиллями військових істориків різних країн створено ряд фундаментальних праць, подолана тенденція замовчування помилок та прорахунків, значно розширилася джерельна база. Активну участь у цьому процесі беруть воєнні історики з Національного університету оборони України, громадської організації Інститут воєнної історії України.

У дисертації використані опубліковані, а також раніше не опубліковані документи і матеріали, які автором вперше вводяться у науковий обіг. Багато цінної інформації щодо Проскурівсько-Чернівецької операції фронтового рівня та операцій загальновійськових і танкових армій як її складових, застосування різноманітних прийомів та способів збройної боротьби відповідно до надзвичайно складних метеорологічних та оперативно-тактичних умов міститься в оперативних та бойових документах. Документи воєнного часу, мемуари воєначальників та командирів стратегічного, оперативного та тактичного рівнів у поєднанні з іншими джерелами сприяють відтворенню цілісної картини однієї з найбільших операцій на теренах України в роки Другої світової війни. У мемуарах та спогадах, міститься авторський аналіз, даються оцінки, висновки й узагальнення. Разом з тим, документи особистісного походження потребують ретельного критичного аналізу через їх суб’єктивний характер. Недооцінка цього виду джерел збіднює історичне дослідження, а надмірно довірливе ставлення до їх змісту, намагання покласти його в основу висновків з принципових питань часто призводить до спотворення істини.

Результати вивчення наукових студій та джерел зумовили вибір дисертантом основних напрямів дослідження. Ними стали:

найбільш суттєві умови, які впливали на підготовку, хід і результати Проскурівсько-Чернівецької операції, особливості у її плануванні;

динаміка проведення фронтової наступальної операції через розкриття її складових: армійських операцій та бойових дій видів і родів військ (сил);

результати та наслідки Проскурівсько-Чернівецької операції, зокрема співвідношення сил та засобів сторін, втрати воюючих сторін, тощо;

новизна у формах і способах бойових дій, характерне та особливе у здійсненні фронтової операції на оточення великого угруповання противника;

значення Проскурівсько-Чернівецької операції для розвитку воєнного мистецтва та можливі напрями використання її досвіду в сучасних умовах у Збройних Силах України, в теорії та практиці воєнного мистецтва.

РОЗДІЛ 2

ПІДГОТОВКА БЕРЕЗНЕВОЇ НАСТУПАЛЬНОЇ ОПЕРАЦІЇ 1-ГО УКРАЇНСЬКОГО ФРОНТУ

Головні зусилля радянських військ у зимовій кампанії 1944 року зосереджувалися на території України. Запланована тут стратегічна операція отримала назву “другого удару” [163, с. 99–264]. Розгром найбільшого угруповання противника, що розташовувалося тут, як передбачалося мав суттєво вплинути на подальший хід збройної боротьби на радянсько-німецькому фронті, сприяти виходу з війни німецьких союзників [296, с. 244–245]. Існувала ще одна важлива мета – забезпечити звільнення родючих українських земель до весняної посівної та вирішення продовольчої проблеми на зиму 1944 – 1945 рр. Тому радянські війська в кінці грудня – на початку січня без тривалої паузи після попередніх операцій перейшли в рішучий наступ і на початок березня вийшли на рубіж Луцьк, Шепетівка, Звенигородка, Широке (Додаток А.1). Взимку 1943 – 1944 рр. німецькі війська зазнали нищівних поразок на українському сегменті Східного фронту [165, с.244–245].

Спроба оцінки ситуації на початок весни 1944 р. зроблена колективом партійних функціонерів в ході підготовки доповіді М. Хрущова на VI сесії Верховної Ради УРСР [156]. Основним оперативно-стратегічним угрупованням радянських військ був 1-й Український фронт, членом Військової Ради якого був Микита Сергійович. За своїм складом та бойовими можливостями він значно переважав сили та засоби інших українських фронтів. 1-й Український фронт був спроможний одночасно проводити до трьох фронтових операцій. Так армії лівого крила фронту брали участь у Корсунь-Шевченківській наступальній операції (24.01. – 17.02.1944 р.), у центрі війська фронту проводили оборонну операцію в районі Вінниці, Погребища, Оратива (середина січня – лютий 1944 р.), на правому крилі фронту відбувалася Рівненсько-Луцька наступальна операція (27.1. – 11.2.1944 р.).

В ході всебічної оцінки обстановки та планування подальших операцій Червоної армії у Ставці ВГК став формуватися замисел фронтової наступальної операції з рішучою метою завдання удару з Полісся на південний захід в напрямі Карпат. Головний вектор наступу військ 1-го Українського фронту змінювався із західного до південного. Пізніше цю операцію назвуть Проскурівсько-Чернівецькою.

2.1. Обстановка у смузі військ 1-го Українського фронту напередодні операції

Противник. Зазнавши серйозних поразок взимку 1944 року, гітлерівське командування, виходячи із загальної стратегічної мети – затягування війни до сприятливішої обстановки, – вирішило закріпитися на зайнятих рубежах, зберегти за собою райони Правобережної України, що залишилися, як джерело продовольства і сировини і не допустити радянські війська на Балкани [246, с.

9–10]. Внаслідок величезних втрат німецьких військ у січні і лютому 1944 року на радянсько-німецькому фронті, гітлерівське командування прагнуло використати весняну перерву в активних бойових діях для поповнення своїх військ шляхом проведення тотальної мобілізації. Воно розраховувало, що в умовах наступаючого весняного бездоріжжя радянські війська на території України не зможуть розгорнути значних наступальних операцій і тим самим буде забезпечена можливість поповнення і впорядкування своїх військ, а також створення міцної, глибокоешелонованої оборони [249, с. 156].

Угруповання німецьких військ, що діяло на Правобережній Україні, в результаті попередніх операцій було значно ослаблене, проте продовжувало залишатися ще досить сильним. На початок березня в Україні діяли вісімдесят три з'єднання противника, з них п'ятдесят сім піхотних, вісімнадцять танкових, чотири моторизовані дивізії, три гірськострілецькі і дві авіа-польові дивізії, одна моторизована бригада, що разом сягало до 33 % загального числа піхотних, 75 % танкових і 50 % моторизованих дивізій, що діяли у той час на всьому радянсько-німецькому фронті. Більшість танкових і частина піхотних дивізій були виведені в резерв для впорядкування і доукомплектування особовим складом і озброєнням, технікою та майном. У резерві гітлерівського командування перебувала в районі Яс – 4-а румунська армія (сімнадцять дивізій) і в Угорщині – 1-а угорська армія (сім дивізій і бригад).

Перед 1-м Українським фронтом па ділянці від Луцька до Іллінців оборонялися 4-а танкова армія генерала танкових військ Рауса [304] і 1-а танкова армія генерал-полковника Хубе, [197, с.560-562], які мали 25 дивізій, у тому числі 10 танкових і одну моторизовану дивізії (Додатки А.2, Д). Бойові дії групи армій “Південь” підтримувалися авіацією 4-го повітряного флоту. Обидві ворожі армії були розгорнені в одну лінію на фронті близько 700 км. 4-а танкова армія (48-й танковий, 13-й і 59-й армійські, 24-й танковий корпуси) на 510-кілометровому фронті прикривала напрямки на Ковель, Львів, Тарнопіль, Проскурів та Вінницю. Вона мала п'ятнадцять піхотних, одну моторизовану, п'ять танкових дивізій і одну моторизовану бригаду. 1-а танкова армія (46-й і 3-й танкові, 7-й армійський корпуси) на 180-кілометровому фронті прикривала Умансько–Могилів-Подільський напрямок і підступи до р. Дністер. Вона складалася з десяти піхотних, п'яти танкових і однієї артилерійській дивізії. У районі м. Тульчин розташовувалася 5-а румунська піхотна дивізія, що становила резерв групи армій “Південь” [12, арк. 67–74].

Успішний зимовий наступ радянських військ спричинив зниження морально-психологічного стану і боєздатності німецьких військ. Почастішали випадки порушення дисципліни і ухиляння від виконання бойових завдань. Основними засобами підняття дисципліни німецьких військ були жорстокі репресії, які широко застосовувалися не тільки проти військовослужбовців, а й стосовно їх сімей, залякування солдатів страхіттями радянського полону. На небезпечні ділянки фронту призначалися німецькі штрафні батальйони.

Характер оборони противника і щільність його військ в обороні на різних ділянках були неоднакові. На правому крилі фронту (проти 13-ї і 60-ї армій) ворожа оборона мала низку опорних пунктів і вузлів опору, обладнаних у

населених пунктах, перетинах доріг і на висотах; інженерні споруди були недостатньо розвинені. На деяких ділянках між дивізіями противника залишалися незайняті проміжки. Інженерне обладнання німецької оборони було в основному польового типу. На багатьох ділянках оборона складалася з окремих окопів та відкритих кулеметних майданчиків. Середня чисельність рот піхотних дивізій становила 80–100 чоловік, в танкових дивізіях залишалось по 50–80 танків [112, л.66].

На ділянці Ямпіль, Ляхівці (проскурівський напрямок) противник займав оборонний рубіж по південному березі річки Горинь. Оборона складалася з окремих опорних пунктів, розташованих, як правило, в населених пунктах, прикритих заболоченою заплавою р. Горинь. Кам'яні будівлі і фундаменти дерев'яних споруд були обладнані амбразурами.

На вінницькому напрямку противник посилено мінував передній край, будував другий оборонний рубіж на ділянці Райки, Прилуки, Вахнівка, Ільїнці та відсічний оборонний рубіж по р. Південний Буг на ділянці Хмільник, Вінниця, Гайсин. До окопних робіт активно залучалось місцеве населення. Перед 1-ю гвардійською, 18-ю і 38-ю арміями оборона противника була розвиненіша в інженерному відношенні. Перша смуга оборони досягала глибини 4 – 6 км. Друга смуга готувалася на відстані 10 – 12 км від переднього краю першої [109].

Середня оперативна щільність оборони 4-ї і 1-ї танкових армій противника сягала близько 17 км на дивізію. Дивізії налічували від 8 до 10 тисяч чоловік. Мінно-вибухові і дротяні загороди встановлювалися лише в найбільш важливих пунктах, на окремих ділянках, що прикривали фланги, на стиках опорних пунктів і шляхах. Дорога Шепетівка, Ізяслав, Старокостянтинів була замінована великою кількістю мін.

Гітлер висунув ідею фанатичної оборони до останнього солдата визначених об'єктів, так званих фортець [113]. Важливі вузли доріг, населені пункти готувались до кругової оборони. Особливо сильними опорними пунктами вважались Дубно, Кременець, Броди, Тарнопіль, Проскурів, Вінниця. У більшості населених пунктів на перехрестях вулиць були обладнані блокгаузи, а міцні будівлі пристосовані до оборони. До таких будівель вели ходи сполучення з виносними осередками.

Дії німецьких військ груп армій «Південь» і «А» підтримувалися 4-м повітряним флотом. Авіація, що діяла в смузі групи армій «Південь», включала 8, 1, 4-й авіаційні корпуси та базувалася на аеродромних вузлах Проскурів, Вінниця, Первомайськ, Балта, Миколаїв, Новоукраїнка. За підрахунками військових істориків, у 4-му повітряному флоті налічувалося близько 400 бомбардувальників, 200 винищувачів і 200 розвідників; всього 800 бойових літаків, без урахування транспортної авіації [258]. В інтересах безпосередньо 1-ї та 4-ї танкових армій діяв тільки 8-й повітряний корпус, штаб якого дислокувався у м. Станіслав (нині Івано-Франківськ) [13, арк. 121–126]. Слід зазначити, що радянське командування було схильним до перебільшення чисельності сил та засобів противника. Так, штаб 2-ї повітряної армії доповідав, що ВПС противника у зоні дій армії перевищують 1000 одиниць бойових

літаків: винищувачів – 245, штурмовиків – 75, бомбардувальників – 625, розвідників – 62 [69, л.6].

Значні сили виводились у резерв групи армій “Південь”. Після завершення спроб деблокування оточеного Корсунь-Шевченківського угруповання німецьке командування 20–22 лютого здійснило відведення з'єднань 7-го армійського і 3-го танкового корпусів з району Лисянки для прикриття львівського і проскурівського напрямку. Фельдмаршал Манштейн вирішив зняти з уманського напрямку чотири танкові дивізії (СС “Адольф Гітлер”, 1, 16, 17-у) і перекинути в район Тарнопіль, Проскурів, а також перевести з району Луцька в район Тарнополя 7-у танкову дивізію.

Всього в смузі 1-го Українського фронту, за даними наведеними у колективній праці під редакцією П. Ротмістрова, на початок березня 1944 р. у противника налічувалося близько 400 тис. чол., близько 4000 гармат, 600 танків і самохідних гармат, близько 800 літаків [258]. В історико-статистичному дослідженні Ю. Лисаковського, В. Нестерова, В. Ундин-Некрасова подаються такі цифри: солдат і офіцерів – 500 тис., гармат та мінометів – 5300, танків і САУ – 1100, бойових літаків – 480 (у 8-у авіаційному корпусі) [228, с. 131]. Ці цифрові показники угруповання німецьких військ завищені. Тенденція до завищування сил противника характерна як для бойових та оперативних документів так і для радянської історіографії.

Угруповання і положення військ 1-го Українського фронту.

На початок березня 1944 року війська 1-го Українського фронту (13, 60, 1-а гвардійська, 18, 38-а загальновійськові армії, 1-а, 3-я гв., 4-а танкові і 2-а повітряна армії) перебували на фронті Столін, Луцьк, Шепетівка, Любар, Оратів протяжністю до 700 км. (Додатки А.2, В).

13-а армія на правому крилі фронту займала флангове становище й обороняла рубіж Столін, Луцьк, Дубно, Новомалин, Стійло у смузі 300 км зі штабом у м. Ровно. До складу армії входили: 24, 27, 77, 76-й стрілецькі, 1-й і 6-й гвардійські кавалерійські, 11-й і 25-й танкові корпуси, 25-а винищувально-протитанкова артилерійська бригада, чотири мінометні полки, два гвардійські мінометні полки, 10-а і 37-а зенітні артилерійські дивізії, 87-й зенітний артилерійський полк, 7-а штурмова інженерно-саперна бригада.

60-а армія у складі 23-го, 18-го гвардійського, 15-го, 30-го стрілецьких, 4-го гв. танкового корпусів, 1-ї артилерійської, 23-ї зенітно-артилерійської дивізій, 59-ї інженерно-саперної бригади, 7-ї гвардійською винищувально-протитанкової артилерійської бригади, восьми винищувально-протитанкових артилерійських, двох самохідно-артилерійських, одного танкового, одного мінометного, одного гаубичного і гарматного полків і трьох бронепотягів оборонялася на 130-кілометровому фронті на рубежі (викл.) Стійло, Лабунь Любар. У складі армії діяли 1-й і 2-й вогнеметні батальйони. Штаб 60-ї армії перебував в с. Глибочок, пізніше – у м. Славута [112, л.67].

1-а гвардійська армія у складі 11, 107, 94-го стрілецьких корпусів, 93-ї танкової бригади, 3-ї артилерійської дивізії прориву, 12-ї мінометної бригади, 25-ї зенітно-артилерійської дивізії, двох мінометних, гарматного, винищувально-протитанкового, зенітного артилерійських полків, 9-ї інженерно

-саперної бригади займала оборону на 45-кілометровому фронті (викл.) Любар, Подорожна. В армійському резерві перебував 65-й гвардійський мінометний і 1642-й винищувально-протитанковий артилерійський полки. Штаб армії розташовувався в м. Чуднів. Армія мала найменшу, порівняно з іншими арміями, смугу оборони і значне артилерійське посилення.

18-а армія у складі 22-го і 52-го стрілецьких корпусів, танкового, гарматного, мінометного, зенітного і винищувально-протитанкового артилерійських полків, 42-ї інженерної бригади спецпризначення оборонялася на 40-кілометровому фронті. У резерві армії перебували: 408-й винищувально-протитанковий артилерійський, 12-й гвардійський танковий полки і 8-й окремий батальйон хімічного захисту. Штаб армії дислокувався в Бердичеві.

38-а армія – одна з найбільш сильних армій фронту, у складі 74, 101, 17, 67, 106-го стрілецьких корпусів, 21-ї зенітної артилерійської дивізії, 24-ї гарматної і 23-ї винищувально-протитанкової артилерійських бригад, гаубичного, гарматного, мінометного, шести винищувально-протитанкових, п'яти самохідно-артилерійських полків, 15-ї штурмової інженерно-саперної бригади оборонялася на рубежі Михайлин, Липовець, Оратів у смузі до 90 км. Штаб армії розміщувався в містечку Погребище.

1-й Український фронт мав у своєму складі 2-у повітряну армію. В інтересах фронту діяло два винищувальних, бомбардувальний та штурмовий авіаційні корпуси по дві авіа-дивізії в кожному і, крім того, шість окремих авіа-дивізій, три окремих полки та чотири ескадрильї. Всього в 2-й повітряній армії на початок операції налічувалося 642 літаки, з них справних бомбардувальників – 59, нічних бомбардувальників – 188, штурмовиків – 130, винищувачів – 249, розвідників – 16 [70, л.6]. За планами 2-ї повітряної армії у фронтовій наступальній операції мало взяти участь 625 справних літаків [65, л.28]. У багатьох воєнно-історичних працях проходить занижене число – всього 477 справних літаків [228, с.131; 245, с.136].

3-я гв. танкова армія (6 гв., 7-й гв. танкові та 9-й механізований корпуси) була виведена до резерву фронту в район м. Полонного, 1-а танкова армія (11 гв., 31-й танкові та 8-й гв. механізований корпуси) – в район Погребище, 4-а танкова армія (10-й гв. танковий та 6-й гв. механізований корпуси) доукомплектувалася в районі Києва.

Крім того, до фронтового резерву і фронтового підпорядкування входили: 28-й стрілецький корпус (140-а і 246-а стрілецькі дивізії), що перебував у районі м. Бердичів; 102-й стрілецький корпус (389-а і 107-а стрілецькі дивізії) – в районі м. Біла Церква; 7-й артилерійський корпус (13-а і 17-а артилерійські дивізії) перебував на доукомплектуванні в районі м. Біла Церква, Паволоч; 4-а самохідна артилерійська бригада і дев'ять полків САУ, 8-а і 24-а винищувально-протитанкові артилерійські бригади і дванадцять винищувально-протитанкових артилерійських полків розташовувалися в тиловому районі фронту і поповнювалися людьми і озброєнням; 39-й окремий батальйон хімічного захисту в Білій Церкві. У розпорядженні фронту були: 3-я і 6-а понтонно-мостова бригада, шість окремих понтонно-мостових батальйонів, одна маскувальна рота, одна гідророта, одна електророта і три управління

оборонного будівництва (для спорудження тилових оборонних рубежів).

У складі фронту нараховувалося 56 стрілецьких, 6 кавалерійських дивізій, 8 танкових та 3 механізованих корпусу. На озброєнні військ фронту перебувало 11 963 гармат і мінометів всіх калібрів (в т. ч. 742 зенітних), 1409 справних танків та САУ (ще 221 танк та 56 САУ знаходилися у ремонті) [245, с. 135136] і 642 літаки.

Війська зазнавали серйозних труднощів з комплектуванням особовим складом. Найгірший стан справ спостерігався у стрілецьких з'єднаннях, середня чисельність яких взимку 1944 р. коливалась у межах від 3,2 до 6,2 тис. чол., що становило 30–60% штатної чисельності [9, арк. 5–12]. Ця проблема ускладнювалась низькими професійно-бойовими якостями значної частини поповнення, мобілізованого зі звільнених від окупації областей та відсутністю достатнього часу на його підготовку в запасних частинах. Спочатку взагалі стояло питання про доцільність призову до частин 1-го Українського фронту поповнення з території Західної України. З ініціативи М. Хрущова був отриманий дозвіл ДКО на використання мобресурсу безпосередньо операційних районів за умови посиленої фільтрації поповнення [277, с. 314]. Відповідно до наказу начальника генштабу РСЧА за №507/1/м від 24.03.1944 р. здійснювався призов до фронтових і армійських запасних полків осіб 1926 – 1894 років народження. Відправці у запасні бригади округів та фільтрації підлягали українці, молдавани та євреї [140, с. 116].

Сусіди. Праворуч оборонялися війська 2-го Білоруського фронту. У ході наступу радянських військ на Правобережній Україні між 1-м Українським та Білоруським фронтами до середини лютого 1944 року утворився значний розрив у районі басейну Прип'яті – Полісся. Тут на більш ніж 300 кілометровій ділянці від дельти Птичі (на захід від Мозиря) до Рожища (на північ від Луцька) діяли війська 61-ї армії Білоруського фронту (8 стрілецьких і 6 кавалерійських дивізій) і 13-ї армії 1-го Українського фронту (три дивізії 77-го стрілецького корпусу). Праве крило 1-го Українського фронту просунулось далеко на захід і створило сприятливі умови для розвитку наступу в напрямі Ковеля. При підготовці наступу на весну 1944 року Ставка ВГК, плануючи зосередити основні зусилля в смузі 1-го Українського фронту з метою розгрому німецької групи армій „Південь” і виходу до Карпат, врахувала небезпеку відкритості правого флангу 1-го Українського фронту при наступі його головних сил у південно-західному та південному напрямках.

Для забезпечення правого крила стратегічного угруповання радянських військ на Правобережній Україні та, плануючи наступ на самостійному ковельсько-брестському напрямку на стику Білоруського і 1-го Українського фронтів, Ставка ухвалила рішення створити 24 лютого 1944 року 2-й Білоруський фронт (Білоруський фронт перейменовувався в 1-й Білоруський). Командувачем 2-го Білоруського фронту став 1-й заступник командувача 1-го Українського фронту генерал-полковник Павло Олексійович Курочкін (член військової ради – генерал-лейтенант Ф. Боків, начальник штабу – генерал-лейтенант В. Колпакчі). Штаб 2-го Білоруського фронту розташувався в місті Сарни. До складу фронту ввійшли: 61-а армія (командувач генерал-лейтенант П

. Белов), управління 47-ї армії (командувач генерал-лейтенант В. Полєнов), 70-а армія (командувач генерал-лейтенант І. Ніколаєв), 125-й стрілецький корпус (командир генерал-майор Ф. Пархоменко) і 6-а повітряна армія (командувач генерал-лейтенант авіації Ф. Полинін) з резерву Верховного Головнокомандування, а також Дніпровська військова флотилія (командувач капітан 1-го рангу В. Григор'єв), ряд артилерійських та інженерно-саперних з'єднань. 2-й Білоруський фронт з 5 до 14 березня 1944 року здійснював підготовку Поліської операції (15.03. – 5.04.44) на Ковельському напрямку.

Сусідом зліва 1-го Українського фронту були війська 2-го Українського фронту (40, 27, 52, 4-а гвардійська, 53, 5 і 7-а гвардійські загальновійськові, 2, 6, 5-а гвардійська танкові і 5-а повітряна армії). В результаті успішного завершення Корсунь-Шевченківської наступальної операції вони вийшли на фронт (викл.) Оратів, Джурженці, Звенигородка, Шпола, Кіровоград, Баштанка (протяжністю понад 280 км.). 2-й Український фронт у тісній взаємодії з 1-м Українським фронтом планував та здійснював Уманську наступальну операцію, відому в історичній літературі як Умансько-Ботошанська.

Радянські партизани. У тилу німецьких військ, які протистояли військам 1-го Українського фронту, вели боротьбу близько 30 тисяч радянських партизанів. Керівництво антинацистським рухом Опору в районах майбутньої операції здійснювалося Українським штабом партизанського руху, координацію діяльності партизанів з органами військового управління проводило представництво УШПР при військовій раді фронту [248, с. 25–35].

Найбільш великими партизанськими з'єднаннями були: у районі Горб, Люблін 1-а партизанська дивізія під командою підполковника Вершигори (1400 бійців, дві гармати 76-мм, одинадцять гармат 45-мм і тридцять два міномети (82-120-мм); у районі Перемишль, Самбір – кавалерійське з'єднання Наумова (1300 шабель, чотирнадцять мінометів та чотири гармати); у районі Чернівці – загони Тканка (690 чол.) і Макарова (380 чол.); у районі Проскурова – з'єднання Андрєєва (2800 чол.) та Клименка (750 чол.) [130]; – у районі Кам'янець-Подільського з'єднання Соболюва (740 чол.) і загін Мухина (180 чол.); на північний захід від Володимир-Волинського – з'єднання Коротченко (800 чол.); на залізниці Ковель, Брест – з'єднання Сатановського (800 чол.) і Іванова (800 чол.); на північний захід від Броди – з'єднання Миколайчика (890 чол.); у районі Камінь-Каширський - Федорова (1200 чол.); північніше Тарнопіль – Шукаєва (1000 чол.); у районі Кременецьких лісів і Ямпільського плацдарму – з'єднання Одухи (4000 чол.); у районі Жмеринки – Мельника-Володимирова (1370 чол., дві гармати, вісім мінометів) [22].

Партизанські з'єднання стали чинником, з яким гітлерівці змушені були рахуватися. Для прикладу, у з'єднанні ім. Михайлова (командир Одуха) на озброєнні перебувало 2 німецьких танки, 8 гармат, 80 мінометів, 20 автомобілів, 12 мотоциклів. Гузовий транспорт нараховував 1,5 тис. коней [244, с. 333].

Основне завдання партизанських з'єднань і загонів полягало в дезорганізації тилу німецьких військ, особливо шляхом порушення комунікацій, а також в знищенні загонів УПА і веденні розвідки. Активні партизанські дії значно сприяли підготовці і проведенню Проскурівсько-Чернівецької операції.

Штаб 1-го Українського фронту отримував від партизанів цінні розвідувальні дані про противника. Удари народних месників по найбільш важливих об'єктах тилу групи армій "Південь" сприяли радянським військам в розгромі ворога [24].

Коротка воєнно-географічна характеристика району проведення операції. Смуга, в якій діяли війська 1-го Українського фронту, мала наступні умовні межі: з півночі – Коростень, Володимир-Волинський; із заходу – Львів, Станіслав, Коломия, Чернівці; з півдня – Чернівці, Гайсин; зі сходу – р. Дніпро. Розміри цієї смуги – 500 на 325 км.

Населення, що проживало на означеній території, по-різному ставилося до подій на радянсько-німецькому фронті. Більшість активно допомагала радянським партизанам і зустрічала радянських бійців, як своїх рятівників від нацистського ярма. Однак значна частина населення, передусім західних областей означеного операційного району перебувала під впливом організації українських націоналістів, тут діяли підрозділи Української повстанської армії та підпілля ОУН.

На всю глибину операційного району і особливо на теренах Ровенської, Тарнопільської та Станіславської областей діяла густа мережа оонівського підпілля та загонів Української повстанської армії. В тилу радянських військ вони вдавалися до збройних нападів на червоноармійські підрозділи. Тільки у смузі 13-ї армії з 7 січня до 2 березня 1944 р. було зафіксовано 200 нападів бойовиків УПА на колони з військовим майном, тилові установи, склади, невеликі підрозділи (до роти). За цей період було вбито 439 червоноармійців. У ході ведення операції в березні – квітні було зафіксовано 350 таких випадків [249, с. 413]. 29 лютого 1944 року в засідку боївки УПА потрапив командувач 1-го Українського фронту. Генерал М. Ватутін був поранений та відправлений на лікування до міста Києва, де помер 15 квітня. З 1-го березня командування 1-м Українським фронтом прийняв Г. Жуков [196, с. 633].

На підготовку та хід бойових дій мала суттєвий вплив місцевість та пора року. Ліси, низовини з численними озерами і болотами, пересічена густою мережею рік (Дністер, Південний Буг, Прут, Прип'ять, Стоход, Турія, Вижевка), їх канали і притоки, річкові долини і яри утворювали ряд природних рубежів, важкопрохідних в умовах весняного розливу, просування військ поза дорогами значно ускладнювалося. Річки, найбільшими з яких були Південний Буг, Дністер і Прут, з погляду оперативного мистецтва ускладнювали розвиток наступальної операції. Форсувати їх доводилось у період весняної повені.

Від річки Горинь до лінії Тарнопіль, Волочиськ, Проскурів смуга місцевості завглибшки 50 км була суцільним бездоріжжям. Далі на південь від цієї лінії були ділянки шосе, де можна було маневрувати.

Залізні й автогужові дороги, як на території зайнятій радянськими військами, так і на території, захопленій ворогом, були значною мірою зруйновані, внаслідок чого обмежувалися можливості перегруповань і маневру військ, а також підвезення матеріально-технічних ресурсів та евакуація.

В період операції переважала сира, туманна погода. Зважаючи на холодну погоду, значення населених пунктів суттєво зросло і тому бойові дії, як правило

, велися навколо них і за них. Зимово-весняне бездоріжжя тривало до кінця квітня. Це змушувало війська, бойову техніку і особливо транспорт пересуватися тільки шосейними шляхами, що ще більше підвищило значення кожної з них. Практично всі шосейні дороги були надані для артилерії на автотракторній тязі і для автотранспорту, а піхота, артилерія на кінній тязі і гужовий транспорт пересувалися тільки по путівцях або колонних шляхах [237, с. 285].

Отже, загальне становище військ 1-го Українського фронту в результаті успішних проведених Корсунь-Шевченківської і Рівно-Луцької операцій забезпечувало розгортання і ведення подальших наступальних дій. Бойовий і чисельний склад, високий морально-психологічний стан військ фронту, а також успішна боротьба з'єднань і загонів радянських партизанів у тилу німецьких окупантів – все це забезпечувало вигідні умови для проведення операції [218].

Командування групи армій “Південь” вже тривалий час з великим занепокоєнням стежило за становищем на своєму лівому фланзі на ділянці Луцьк, Шепетівка. Противник враховував, що удар радянських військ в цьому районі відсікав всі німецькі війська, що діяли на Правобережній Україні, від центральних районів Німеччини і притискав їх до Карпат. В кінці лютого, коли, на думку противника, небезпека такого удару стала особливо реальною, німецьке командування вжило системних заходів щодо посилення оборони на суміжних флангах 1-ї і 4-ї танкових армій. В цілому противник мав місцями добре обладнану оборону польового типу. Найсильніше були укріплені великі населені пункти, що, як правило, готувалися до кругової оборони. Частина і з'єднання противника здебільше були досить боєздатними і радянські війська попереду чекала напружена боротьба.

В цілому операційний район допускав використання великих сил різних родів військ. Проте погодні умови істотно впливали на темпи наступу і терміни проведення операцій. Радянське командування, враховуючи наміри противника скористатися перервою у бойових діях для упорядкування військ, вирішило, незважаючи на несприятливу погоду і бездоріжжя, на початку березня здійснити наступальну операцію 1-го Українського фронту.

2.2. Плани радянського і німецького командування щодо подальших воєнних дій весною 1944 року

Відповідно до директиви Ставки ВГК за № 220029 від 18 лютого 1944 р. 1-й Український фронт повинен був підготувати наступальну операцію з включенням до складу ударного угруповання 13, 60 і 1-ї гв. армій, 3-ї гв. і 4-ї танкових армій. Удар було наказано завдати з фронту Дубно, Шепетівка, Любар у південному напрямку з метою розгрому угруповання противника в районі Кременець, Старокостянтинів, Тарнопіль й оволодіння рубежем Берестечко, Броди, Тарнопіль, Проскурів, Хмільник. Надалі, міцно забезпечуючи себе з боку Львова, передбачалося наступати в загальному напрямку на Чортків з тим щоб відрізати шляхи відходу південної групи німецьких військ на захід в смугі на північ від р. Дністер (Додаток А.1). Наступ мав розпочатись 4 – 6 березня.

На опрацювання плану операції відводилося 7 діб. Він мав бути поданий до Генштабу на затвердження не пізніше 25 лютого [40, л. 1–3].

К. Крайнюков свідчить, що попередній замисел нової наступальної операції фронту у М. Ватутіна почав зароджуватися ще під час проведення Рівненсько-Луцької операції. Остаточо він сформувався з отриманням директиви Ставки ВГК. Основна ідея М. Ватутіна полягала у тому, щоб завдати головний удар у напрямку Тарнопіль, Чортків силами трьох загальновійськових (13, 60, 1-ї гв.) та двох танкових (3-ї гв. та 4-ї) армій і відрізати шляхи відходу основним силам групи армій “Південь” на захід. Основний спосіб розгрому противника полягав у тому, щоб потужними ударами на основних напрямках роздробити ворожу оборону на частини, ізолювати та знищити їх [223, с. 132–135].

Командувач військ фронту 20 лютого на основі директиви Ставки Верховного Головнокомандування ухвалив рішення на проведення наступальної операції (Додаток А.3). Штаб фронту з 20 до 23 лютого працював над оформленням рішення командувача у вигляді оперативних документів і детальних розрахунків для доповіді Ставці Верховного Головнокомандування. План наступальної операції 1-го Українського фронту [40, 4–12] був розглянутий та затверджений Й. Сталіним 24 лютого зі змінами та доповненнями. Зокрема вказувалося 3 гв. та 4-ту танкові армії після введення в прорив на ділянці 60-ї армії спрямувати на оволодіння районом Проскурова, а 1-у гв. армію підсилити танками та САУ за рахунок окремих танкових бригад та самохідних полків. Використати 1-у танкову армію для наступу на ділянці 18-ї або 38-ї армії не дозволялось. Термін початку наступу переносився на 3–4 березня [142, с.38].

Основні положення плану операції 1-го Українського фронту з розгрому угруповання німців в районі Кременець, Старокостянтинів, Тарнопіль (саме таку назву мав цей документ і відповідно так спочатку називалась Проскурівсько–Чернівецька операція) полягали у наступному. Головного удару радянські війська мали завдати з фронту Дубно, Шепетівка, Любар, силами 13, 60, 1-ї гв. армій, 3-ї гв. і 4-ї танкових армій в південному напрямку. Загальновійськові армії мали здійснити прорив оборони противника. Ешелон розвитку прориву складався з рухомих з’єднань та об’єднань і мав бути введений в битву за умови подолання стрілецькими дивізіями другої смуги оборони противника [241, с. 3].

Найближчим завданням фронту визначалося: на третій день операції оволодіти рубежем Берестечко, Кременець, Антоніни, Старокостянтинів, Мотовилівка. Надалі, розвиваючи наступ у південному напрямку, на дванадцятий день операції оволодіти найважливішими вузлами доріг: Броди, Тарнопіль, Скалат, Проскурів, Требухівці, Хмільник і вийти на рубіж Берестечко, Броди, Тарнопіль, Проскурів, Хмільник в готовності до продовження наступу в загальному напрямку на Чортків.

13-а армія, на думку М. Ватутіна, повинна була наступати основними силами в загальному напрямку на Броди, завдаючи головного удару своїм центром у напрямку Млинів, Броди. Г. Жуков поставив 13-й армії інше

завдання: жорсткою обороною міцно утримувати рубіж Рожище, Полонка, Суховоля, Червоне, Дубно. На лівому фланзі армії в тісній взаємодії з правим флангом 60-ї армії силою однієї стрілецької дивізії взяти участь у наступі. Постановка нового завдання 13-й армії пояснювалася недостатньою готовністю цієї армії до наступу й обмеженою кількістю артилерії фронту для посилення 13-ї армії.

Завдання решти армій залишалися без змін. Командувачі армій затвердили відповідні рішення.

60-а армія ударною групою у складі семи стрілецьких дивізій, одного танкового корпусу, артилерійської дивізії, гарматної артилерійської бригади й одного танкового полку повинна була завдати удару з фронту Ямпіль, Ляхівці, Корниця в загальному напрямку на Тарнопіль; допоміжний удар – в напрямку Волочиська і однією стрілецькою дивізією – у напрямку Корниця, Білогородка, Нове Село. До кінця першого дня операції необхідно було оволодіти рубежем Борки, Ямпіль, Білогородка і забезпечити введення в прорив 3-ої гв. і 4-ої танкових армій; надалі, розвиваючи наступ, на дванадцятий день оволодіти Тарнополем та вийти на підступи до Скалата, передові загони спрямувати на лінію Зборів, Городище, Теревовля, Хоростків [112, л.65–71].

У своєму рішенні командувач армії визначив двох ешелонну побудову військ з виділенням у 2-й ешелон 15-го стрілецького корпусу та у рухому групу армії 4-го гв. танкового корпусу, яким визначив завдання на п'ятий день операції оволодіти містом Тарнопіль [31, л.258–260; 32].

Корпуси, підпорядковані 60-й армії, отримали бойові накази (№№0016–0019) 1 березня [112, л.72–74]. Отже 60-й армії належало забезпечити введення в прорив двох танкових армій, для чого спочатку їй належало наступати прямо на південь, потім поступово змінити напрямок наступу значній частині своїх сил на південний захід, щоб вийти до Тарнополя й оволодіти ним [124, арк. 23]. Отже, в ході операції 60-й армії потрібно було здійснити складний маневр. Необхідно зауважити також, що на становище 60-ї армії істотно вплинуло скасування наступальних завдань для 13-ї армії. За первинним планом, коли разом з 60-ю армією повинна була наступати і 13-а армія (на Броди), завдання щодо наступу на Тарнопіль значно полегшувалося, оскільки сили противника мав скувати наступ 13-ої армії. Тепер же німці мали можливість маневрувати своїми силами, що діяли проти 13-ої армії, і висунути їх на тарнопільський напрямок, що насправді і відбулося.

1-а гв. армія отримала завдання ударною групою у складі семи стрілецьких дивізій, однієї танкової бригади, одного танкового полку, двох артилерійських дивізій (3-ї і 17-ї) завдати удару з фронту Лабунь, Бражинці у напрямку Староконстянтинів, Проскурів, прорвати оборону противника і до кінця дня оволодіти рубежем Вербіці, Острополь. На дванадцятий день операції планувалось головними силами вийти на рубіж Куманів, Проскурів, Летичів [41].

4-й танковій армії слід було перегрупуватися з-під Києва у вичікувальний район Остріг, Комарівка, Кривин. По досягненні частинами 60-ї армії визначеного рубежу їй належало увійти в прорив і, розвиваючи наступ у

напрямку Ямпіль, Проскурів, на шостий – восьмий день операції у взаємодії з 3-ю танковою армією оволодіти районом Проскурова і вийти в район Чорний Острів, Ружична, Гречани, висунувши передовий загін на Городок.

3-я гв. танкова армія з вичікувального району Плужне, Лютарка, Славути повинна була здійснити прорив разом із двома лівофланговими дивізіями 60-ї армії і, розвиваючи наступ у напрямку Старокостянтинів, Чорний Острів, Проскурів, на другий день оволодіти Старокостянтинівим і на шостий – восьмий день операції у взаємодії з 4-ю танковою армією – оволодіти Проскуровим та вийти в район Проскурів, Ярмолинці, Деражня. Згідно з замислом операції, глибина наступу армії передбачалась до 100 км, проте вже в ході операції деяким з'єднанням довелось наступати вглибину до 300 км [31, л. 234].

3-я гв. і 4-а танкові армії одержали загальне завдання й отримали один загальний напрямок дій на Проскурів. Після його звільнення 3-я гв. танкова армія отримувала більший фронт і район, ніж 4-а танкова армія, район дій якої перебував в тилу 3-ї гвардійської танкової армії. Очевидно, 4-у танкову армію передбачалося використати для створення другого ешелону в районі Проскурова у планах організації подальшого наступу [72, л.234].

18-а армія трьома посиленими стрілецькими дивізіями ударом з фронту Авратін, Киріївка в напрямку на Остропіль повинна була у взаємодії з частинами 1-ої гв. армії оточити і знищити остропільське угруповання противника та першого дня наступу оволодіти районом Остропіль; надалі розвивати наступ на Хмільник і до кінця сьомого – восьмого дня наступу оволодіти рубежем Попівці, Новокостянтинів, Хмільник [31, л.155].

38-а армія з метою введення противника в оману, скоювання його сил і детальнішого вивчення системи ворожої оборони повинна була провести наступні заходи: починаючи з 28 лютого по всьому фронту вести бойову розвідку, рекогносцировку і пристрілку артилерії; до 2 березня на лівому фланзі підготувати атаку; здійснити демонстративні дії, побудувати макети техніки для імітації зосередження однієї танкової армії і одного стрілецького корпусу з засобами посилення; поширити чутки серед місцевого населення про підготовку великого наступу на немирівському напрямку [102].

Наступ 38-ї армії мав розпочатися відповідно до успішного просування сусіда зліва – 40-ї армії 2-го Українського фронту. Було розроблено два варіанти плану армійської наступальної операції. В результаті оцінки обстановки обраний варіант №2, який передбачав нанесення головного удару на Липовець, станція Гнівани, Жмеринка в обхід Вінниці з півдня [103, 104].

План авіаційного наступу був розроблений командувачем 2-ю повітряною армією відповідно до загального плану фронтової наступальної операції. Перед авіацією 2-ї повітряної армії були поставлені наступні завдання: сприяти прориву оборони противника на головних напрямках наступу 60-ї та 1-ї гв. армій та введенню в битву і розвитку успіху 3-ю гв. та 4-ю танковими арміями; перешкоджати підходу резервів противника з глибини і його контратакам; сприяти знищенню оточених груп противника та здійснювати його авіаційне переслідування, не допустити відходу німецьких

військ; забезпечити безперервне ведення авіаційної розвідки до рубежу Володимир-Волинський, Львів, Чернівці. Передбачалося завоювати панування в повітрі на прокурівському напрямку шляхом знищення німецької авіації на аеродромах Вінниці, Калинівки, Старокостянтиніва, Проскуріва; порушувати управління військами противника, діючи по штабах і вузлах зв'язку; зривати залізничні перевезення [65, л.8–11].

За змістом план авіаційного наступу 2-ї повітряної армії забезпечував сприяння військам ударного угруповання фронту у виконанні основних завдань. Проте недостатня конкретність формулювання ряду авіаційних завдань, відсутність у бойових розпорядженнях вказівки (хоча б приблизно) на райони зосередження військ противника, недостатньо організована взаємодія з сухопутними військами у сукупності зі складними метеорологічними умовами в подальшому призвели до зниження очікуваного рівня ефективності дій авіації.

27 лютого всі армії фронту отримали бойові накази на підготовку до операцій [40, л.13–30]. Термін подачі в штаб фронту армійських планів операції був призначений на 29 лютого, тобто для розробки оперативних планів арміям надавалося близько двох діб.

Розробка армійських оперативних планів була виконана своєчасно, про що свідчать перші екземпляри графічних та текстуальних документів планів армійських операцій (до п'ятнадцяти найменувань на кожну армію), які зберігаються у фондах оперативного управління фронту [42]. Це забезпечувало своєчасне доведення завдань до підпорядкованих органів управління (корпус – дивізія – полк).

Противник сподівався, що через значні втрати і весняне бездоріжжя радянські війська не зможуть продовжувати наступальні операції, не вестимуть активних бойових дій на південній ділянці фронту [300]. Очікуваний перепоочинок гітлерівці прагнули використати для поповнення і відновлення сил, створення надійної оборони [208, с.80; 293, с. 294]. Командувач групи армій “Південь” фельдмаршал Е. Манштейн передбачав, що найбільшу загрозу можуть становлять операції радянських військ на північній ділянці фронту підпорядкованих йому армій [229, с. 532–533]. Незважаючи на суворі заходи таємності щодо підготовки Проскурівсько-Чернівецької операції, за 3 дні до початку наступу 1-го Українського фронту противникові вдалося добути відомості про підготовку наступу радянських військ [258, с. 65]. Найбільш небезпечним для своїх військ командування групи армій “Південь” вважало удар військ 1-го Українського фронту з ямпільського плацдарму. У зв'язку з цим Е. Манштейн вирішив вжити рішучих заходів, здійснити значні перегрупування всередині групи армій, запросив допомогу у головнокомандування сухопутних військ та зорганізував планування оборонної операції, замислом якої передбачалося здійснення маневреної оборони з проведенням потужних контрударів військ.

Отже, радянське військово-політичне керівництво на основі аналізу військово-політичної обстановки і стану німецьких, румунських та угорських військ, врахувавши зростаючі можливості ресурсного забезпечення Червоної армії та взявши до уваги складні погодні умови, весняне бездоріжжя, фізико-

географічні особливості театру військових дій, прийшло до висновку про доцільність продовження проведення наступу українськими фронтами без паузи. Замисел командувача військ 1-го Українського фронту полягав у здійсненні наступальної операції на глибину 80–85 км. Тривалість виконання найближчого завдання на першому етапі визначалась у три доби, за які планувалося вклинитися у глибину оборони противника на 50 км. На другому етапі за дев'ять днів радянські війська мали здолати ще 35 км. Всього наступальна операція розраховувалась на 12 днів. Розвиток подальшого наступу передбачалось здійснювати у південному напрямку на Чортків з метою відрізати шляхи відходу південної групи німецьких військ на захід в смугу на північ від р. Дністер.

З аналізу поставлених арміям завдань можна зробити висновок, що командувач військ фронту мав намір вести наступ на двох напрямках: тарнопільському та проскурівському. Причому для наступу на Тарнопіль була націлена одна армія (60-а) і частина сил 13-ої армії (одна дивізія), а для наступу на Проскурів – дві танкові, 1-а гвардійська армія і частина сил 18-ої армії (три дивізії). 38-у армію і 1-у танкову армію планувалося використати в ході розвитку наступу залежно від успішного просування військ 2-го Українського фронту після оволодіння районом м. Умань. До цього 38-а та 1-а танкова армії мали завдання оборонятися на колишніх рубежах. Якщо врахувати, що ці армії перебували на стику двох фронтів, то їх оборона слугувала прикриттям, що забезпечувало ударні угруповання обох фронтів на випадок контрудару або навіть контрнаступу противника на вінницько-бердичівському напрямку, мета якого полягала в тому щоб зірвати наступ радянських військ.

Гітлер та його оточення сподівалися, що великі втрати, яких зазнали українські фронти взимку 1943–1944 рр., та складні погодні умови не дадуть змоги Червоній армії продовжити наступальні операції. Військово-політичне керівництво третього Райху розраховувало на стабілізацію Східного фронту, та затримку радянських військ якомога далі від кордонів Німеччини. Штаб сухопутних військ та командування групи армій “Південь” більш реалістично оцінювали обстановку. Вони передбачали можливість наступу 1-го Українського фронту на одному з напрямків – західному або південному. Відповідно до цього планувалося здійснити оборонну операцію групи армій в основу замислу якої покладалося проведення потужних контрударів.

2.3. Організаційна робота по підготовці операції

Безпосередня підготовка Проскурівсько-Чернівецької розпочалася в третій декаді лютого 1944 року. 21 лютого штаб 1-го Українського фронту віддав розпорядження на перегруповування військ, 27 лютого всі армії фронту отримали бойові накази на підготовку до операцій [40, с. 13–30]. Отже, радянські війська розпочали здійснювати підготовчі заходи щодо подальших наступальних дій з 21 лютого, діставши на підготовку 11 діб. Для безпосередньої підготовки до наступу армії мали в своєму розпорядженні час з 27 лютого до 3 березня, тобто близько п'яти діб. Розробка армійських

оперативних планів була виконана в терміни, що цілком забезпечували своєчасне доведення завдань до підпорядкованих органів управління (корпус – дивізія – полк). Разом з тим, терміни доведення завдань до виконавців вимагали значної напруги в організаційній діяльності в ланці дивізія-батальйон, особливо в 60-ій армії, яка повинна була 28 лютого вже вийти і зайняти вихідне положення на ямпільському плацдармі.

З метою створення оперативної побудови 60-а армія повинна була передати ліву половину своєї смуги 1-й гв. армії і розміщувала свої сили в правій половині. Їй належало залишити на місці свій лівофланговий 30-й стрілецький корпус, передавши його до складу 1-ї гв. армії, а рештою сил (23-м, 18-м гв., 15-м стрілецькими корпусами) і 28-м стрілецьким корпусом, що прибував до складу армії, перегрупуватися праворуч і зайняти початкове положення по лінії Новостав, Ямпіль і далі по північному берегу р. Горинь до Шепетівки.

Перегрупування для 60-ої армії ускладнювалося тією обставиною, що одночасно з висуненням її головних сил у нові райони відбувалися вихід і зосередження в цих районах з'єднань 4-ї і 3-ї гв. танкових армій. Бездоріжжя, обмеженість мостів на р. Горинь, брак доріг на ямпільському плацдармі також ускладнювали перегрупування військ і вимагали чіткої організації.

Командувач 60-ї армії вирішив провести перегрупування в наступному порядку. На правий фланг армії повинен був висуватися 28-й стрілецький корпус (246-а і 140-а стрілецькі дивізії), переданий з фронтового резерву і зосереджений в районі Бердичева; у центр – 23-й стрілецький корпус (8, 266, 351-а стрілецькі дивізії); на лівий фланг – 18-й гв. стрілецький корпус (280-а, 148-а стрілецькі дивізії і 156-й укріплений район); у другий ешелон – 15-й стрілецький корпус (322-а і 336-а стрілецькі дивізії). Найбільші труднощі належали подолати 28-му стрілецькому корпусу, який повинен був пройти близько 200 км від м. Бердичева до рубежу Новостав, (викл.) В'язовець, і 15-му стрілецькому корпусу, якому належало пройти до 100 км [151]. 23-й стрілецький корпус здійснював наступ та прикривав маневр з'єднань 60-ої армії і зосередження танкового угруповання – 4-ї і 3-ї гв. танкових армій.

З ранку 26 лютого 23-й стрілецький корпус почав наступ із завданням просунути до р. Горинь та захопити плацдарми на її південному березі. Передові загони корпусу, збиваючи дрібні німецькі частини, вже в перший день досягли Ямполь. В перших числах березня з'єднання корпусу продовжували активні бойові дії на ямпольському плацдармі та вели бій за станцію Білогородка [112, л.6–9].

1-а гвардійська армія повинна була переміститися в смугу, яку раніше займала 60-а армія. Їй належало передати свій правофланговий 11-й стрілецький корпус 18-й армії, а рештою сил (107-м і 94-м стрілецькими корпусами) і 17-м стрілецьким корпусом, що прибував до складу армії, перегрупуватися вправо і зайняти початкове положення по лінії Судилків (на південь від Шепетівки), Лабунь, Любар.

Командувач 1-ї гв. армії вирішив перегрупування з'єднань армії здійснити під прикриттям 30-го стрілецького корпусу, залишеного 60-ю армією. На

правий фланг повинен був висуватися 17-й стрілецький корпус (147, 309, 68-а гвардійська стрілецькі дивізії), що прибував з 38-ої армії, у центр – 94-й стрілецький корпус (99-а і 30-а стрілецькі дивізії); на лівому фланзі армії залишався 30-й стрілецький корпус; в другий ешелон висувався 107-й стрілецький корпус (304-а і 127-а стрілецькі дивізії). Найбільші труднощі при пересуванні припали на долю 17-го стрілецького корпусу, якому належало за шість діб (з 22 по 28 лютого) подолати похідним порядком 200 км. Довжина маршруту для 94-го стрілецького корпусу становила 70 км, тому він мав можливість вийти на новий рубіж на чотири доби раніше 17-го стрілецького корпусу. Причому обом цим корпусам належало вивести свої дивізії з оборонного бою, передати свої ділянки з'єднанням інших корпусів, призначеним для заміни, і потім перейти в нові райони.

18-ій армії належало розширити свою смугу майже удвічі, зайнявши смугу 1-ї гв. армії. Вона мала прийняти 11-й стрілецький корпус від 1-ї гв. армії разом з його смугою і заповнити два проміжки в своїй смузі, що утворилися в результаті передачі двох стрілецьких корпусів до складу 1-ї гв. армії. У бойових розпорядженнях військам командував визначив час послідовного переходу у наступ: 11-у ск – 5 березня, 22-у ск – 6 березня і 52-у ск – 8 березня [96, л. 112–115].

38-а армія залишалася без 17-го стрілецького корпусу, смугу якого повинні були зайняти сусідні з ним 101-й і 67-й стрілецькі корпуси.

4-а танкова армія (6-й гв. механізований і 10-й танковий корпуси) з району Києва здійснила перегрупування на 350 км комбінованим способом (по залізниці і похідним порядком) до 1 березня зосередилася в очікувальному районі Остріг, Славути, Кривин, а 2 березня переходила в район зосередження (викл.) Шумськ, Хорошів. У ніч на 4 березня 4-а танкова армія, переправившись через р. Горинь в смузі 23-го стрілецького корпусу, головними силами зайняла вихідне положення на рубежі (викл.) Ямпіль, Ляхівці.

4-а танкова армія (6-й гв. механізований і 10-й гв. танковий корпуси) мала за списком 350 танків, але не вся ця техніка встигла прибути в очікувальний район, оскільки залізничний транспорт не справлявся з перевезенням. До сотні автомобілів розтягнулися на дорогах від Києва до Славути. Відчувався брак пального.

3-а гв. танкова армія (6-й гв. і 7-й гв. танкові, 9-й гв. механізований корпуси) двома нічними переходами з району Полонне до кінця 1 березня зосередилася в районі Корниця, Клембівка, Плужне. Армія перемістилась на 120 км. Значний некомплект транспорту (60%) був компенсований тим, що механізовані та мотострілецькі бригади здійснили марш у пішому строю, запаси матеріальних ресурсів – автотранспортом, танки – своїм ходом. У ніч на 3 березня 7-й гв. танковий корпус форсував р. Горинь і вийшов у район Міхнова, а в ніч на 4 березня головні сили армії, переправившись через р. Горинь, зайняли вихідне положення [78, л.1–11].

У 3-й гв. та 4-й танкових арміях на початок наступу нараховувалось 542 танка і САУ, що приблизно відповідало штатній чисельності однієї танкової армії [208, с. 84]. Пізніше, під час розбору операції генерал-полковник П.

Рибалко зазначив, що коли на Букринську операцію 3-й гв. танковій армії надали 657 танків та САУ, то на Проскурівсько-Старокостянтинівську – тільки 264 одиниці [31, л.235].

Узагальнені дані по бойовому складу військ 1-го Українського фронту подані у додатку В. В результаті перегрупування в смузі наступу військ 1-го Українського фронту створилося сприятливе для радянських військ співвідношення сил. Всього війська 1-го Українського фронту до 4 березня мали: 55 стрілецьких, 1 повітрянодесантну, 6 кавалерійських дивізій, 8 танкових і 3 механізовані корпуси та значну кількість окремих з'єднань та частин проти німецьких, угорських та румунських 29,5 розрахункових піхотних, 2,5 моторизованих, 15 танкових дивізій. Німецьке командування дещо завищувало наявні сили 1-го Українського фронту. Зокрема німці нараховували 16 радянських механізованих та танкових корпусів [229, с. 536]. У 2-й повітряній армії базування та угруповання авіаційних з'єднань не змінилися. Порівняльна чисельність радянських та німецьких військ і їх основного озброєння на початок операції подана у таблиці 2.1 [65, л.28; 228, с.131; 245, с. 135136].

Таблиця 2.1

Співвідношення сил та засобів сторін у смузі 1-го Українського фронту на 3.03.1944 р.

Сили та засоби	Радянські війська	Німецькі війська
Особовий склад, чол.	800.000	500.000
Гармати і міномети, шт.	11.900	5.530
Танки і САУ, шт.	1.630	1.100
Бойові літаки, шт.	642	480

Для забезпечення успіху операції на головний напрямок була спрямована основна маса артилерії. В результаті перегрупувань щільність артилерії на 1 км фронту становила: для 60-ї армії – до 164 гармат, для 1-ї гв. армії – до 200. На ділянках прориву кількість гармат становила: для 60-ї армії – до 249 гармат, для 1-ї гв. армії – до 391. Для проведення операції відводилось 3 боєкомплекта важких і 2,5 боєкомплекта інших видів артилерійських боєприпасів [40, л.

10–11]. Слід зазначити, що при цьому не вдалося створити запланованої щільності артилерії на напрямках допоміжних ударів – в 13-й армії (83 гармати на 1 км фронту замість 150 за планом), 18-й армії (80 замість 120), 38-й армії (60 замість 120) [264, с.371].

Артилерійська підготовка атаки була спланована для кожної армії стосовно можливостей та обстановки: для 60-ї армії – 40 хвилин, 1-ї гв. армії – 55 хвилин, 38-ї армії – 45 хвилин, у 18-й армії – не проводилася. Типовий графік артилерійської підготовки атаки включав: перший вогняний наліт – 5 хвилин, придушення – 32 хвилини, другий вогняний наліт – 3 хвилини, хибне перенесення вогню – 12 хвилин, третій вогняний наліт – 3 хвилини. Залп гвардійських мінометів (РС) планувався тільки під час першого вогневого нальоту.

Артилерійська підтримка атаки планувалася упродовж 40 хвилин методом послідовного зосередження вогню вглиб оборони противника. Підтримка бою в глибині планувалася командувачами артилерією корпусів, дивізій і командирами полкових артилерійських груп. Вогонь на знищення і придушення батарей противника, виявлених розвідувальними артилерійськими дивізіонами й авіаційною розвідкою, проводився не менше, ніж двома вогневими нальотами.

У загальновійськових арміях армійська зенітна артилерійська група включала зенітну артилерійську дивізію чотирьох полкового складу (за винятком 18-ї армії) та окремих зенітно-артилерійський полк. Ця група мала завдання прикривати ударне угруповання армії [50, л.5]. Для здійснення зенітно-артилерійського прикриття в кавалерійських, танкових та механізованих корпусах були зенітно-артилерійські полки. Крім того додавались: 1-й танковій армії – зенітно-артилерійська дивізія, 3-й гв. танковій армії – два окремих зенітно-артилерійських полки, 4-а танкова армія зенітних частин армійського підпорядкування не мала. У фронтовому підпорядкуванні залишались три зенітно-артилерійських полки та два окремих зенітно-артилерійських дивізіони (Додаток В). Однак в організації протиповітряної оборони залишалась низка недоліків, які суттєво впливали на ефективність захисту військ від повітряних ударів німців [149].

Для інженерного забезпечення наступальної операції інженерні війська були розподілені таким чином: 13-а армія була посилена 7-ю штурмовою інженерно-саперною бригадою; 60-а армія – 59-ю інженерно-саперною бригадою, 235-м окремим інженерним батальйоном та однією електроротою; 3-я гв. танкова армія – 3-ю понтонно-мостовою бригадою; 4-а танкова армія – двома батальйонами 42-ї інженерно-саперної бригади; 1-а гвардійська армія – 6-ю і 9-ю інженерно-саперними бригадами; 18-а армія – двома батальйонами 15-ї інженерно-саперної бригади; 38-а армія – 15-ю інженерно-саперною бригадою (без двох батальйонів). До фронтового резерву виділялися: 6-а понтонно-мостова бригада, 42-а інженерно-саперна бригада (без двох батальйонів), шість понтонно-мостових батальйонів, три управління оборонних споруд і маскувальна рота. Відповідно до інструкції, затвердженої командувачем фронту, в з'єднаннях та частинах створювались групи саперів винищувачів танків [144].

Найбільше посилення отримала 1-а гв. армія, хоча сильна рухома група (дві танкові армії) вводилася в смузі 60-ї армії. Що стосується 4-ї і 3-ї гв. танкових армій, то вони фактично посилення інженерними частинами майже не отримали, оскільки призначена для них 3-я понтонно-мостова бригада прибула із запізненням, а два батальйони 42-ї інженерно-саперної бригади спецпризначення на початок наступу прибули тільки частково [258, с.53]. Тому реальну допомогу танкістам під час прориву оборони противника інженерні частини надати не змогли, хоча зосередження двох танкових армій фактично на одному напрямку вимагало особливої турботи щодо їх інженерного забезпечення, тим більше в умовах бездоріжжя. В ході наступу відбувся перерозподіл інженерних сил і засобів з урахуванням необхідності посилення

танкових армій. У підготовчий же період цьому питанню було приділено недостатньо уваги. Практично танкові армії приступили до бойових дій, маючи тільки свої штатні інженерні частини.

Для безпосередньої авіаційної підтримки та взаємодії з загальновійськовими і танковими арміями призначалися наступні авіаційні з'єднання: 3-й гв. танковій армії – 5-й штурмовий авіаційний корпус і 331-а винищувальна авіаційна дивізія; 4-й танковій армії – 224-а штурмова і 235-а винищувальна авіаційні дивізії; 60-й армії – 5-й винищувальний авіаційний корпус і 227-а штурмова авіаційна дивізія. У плані передбачалося у разі потреби переорієнтувати 5-й винищувальний авіаційний корпус зі смуги наступу 60-ї армії на забезпечення наступу з'єднань 1-ї гв. армії [69, л.8].

Значна увага приділялася організації тилу і матеріально-технічному забезпеченню військ. Фронт базувався на залізничні ділянки Київ, Коростень, Новоград-Волинський; Київ, Фастів, Житомир, Бердичів. Фронтowa розпорядча станція №9 розташовувалася в Києві, №10 – у Фастові. Фронтowi склади і польові армійські бази дислокувалися вздовж залізничних ділянок, станції постачання і польові армійські бази 13-ї армії – на ст. Ровно та Здолбунів; 60-ї армії – Новоград-Волинський, вивантажувальна станція – Шепетівка; 1-ї гв. армії – Нов. Миропіль; 18-ї армії – Бердичів; 38-й армії – Чорнорудка, вивантажувальна станція – Погребище; 1-ї танкової армії – Бровки; 3-ї гв. танкової армії – Баранне; 4-ї танкової армії – Кривин.

При підготовці та в ході наступальної операції виконаний величезний обсяг робіт з відновлення сотень кілометрів залізничних ділянок, які вважалися життєво важливими артеріями для постачання військ.

Фронт на початок операції мав порівняно розвинену мережу шосейних доріг, що дозволяло кожній армії мати одну дорогу з твердим покриттям. Дорожніми частинами фронту обслуговувалися наступні маршрути: фронтowi дороги: Житомир, Новоград-Волинський, Ровно – 200 км; Житомир, Висока Піч, Баранівка, Дубровка – 100 км; Бердичів, Чуднів, Новий Миропіль – 75 км; Біла Церква, Сквир, Казатин, Комсомольське – 115 км; Житомир, Попільня, Сквирка – 105 км й армійські дороги загальною протяжністю в 1100 км (з них з кам'яним покриттям – 884 км і ґрунтові – 216 км). Більшість доріг з твердим покриттям перебували у задовільному стані. 60-а і 1-а гв. армії головного угруповання фронту були забезпечені автотранспортом слабкіше за 13-у і 18-у армії, що діяли не на головному напрямку.

Продовольче забезпечення підготовки та проведення операції було організовано добре. Наприклад, у 18-й армії запаси продовольства перед початком операції у 2 – 5 разів перевищували норми забезпечення: хлібопродуктів – 49,5 т, м'ясопродуктів – 17,3 т, цукру – 68,8 т, горілки – 24,5 т (13 т за планом) [31, л.183, 187].

Упродовж підготовчого періоду операції в арміях фронту відбулися неістотні зміни запасів боєприпасів і паливно-мастильних матеріалів. Більш того, в деяких арміях за цей період відбулося зниження кількості боєприпасів в обрахунку на кількість вогневих засобів, що пояснювалося збільшенням кількості артилерії та мінометів у цих арміях. Забезпеченість паливно-

мастильними матеріалами всіх видів в середньому становила близько однієї заправки. Гірший стан справ був у танкових арміях. Вийти з цього становища можна було б за рахунок часткового вилучення паливо-мастильних матеріалів з армій, що не входили в ударне угруповання фронту, створити необхідний запас пального для забезпечення насамперед 3-ї гв. і 4-ї танкових армій. Але цього не було зроблено [153, с. 194–210].

Для медико-санітарного забезпечення існувала мережа польових госпіталів. Проте внаслідок попередніх бойових дій та у зв'язку зі складними погодними умовами медичні установи були перезавантажені пораненими та хворими. Завантаженість госпіталів була високою і найближчим часом належало виконати великий обсяг робіт для їх розвантаження. Кращий стан справ спостерігався тільки у 18-й армії. Її забезпечував 21 госпіталь на 7 300 місць. На початок операції у них перебувало 1616 чол., вільних місць – 5684 [31, л.185]. Санітарно-епідемічний стан фронту характеризувався наявністю незначної кількості важких інфекційних захворювань, турбував лише висипний тиф – 182 випадки.

Якщо перегрупування військ фронту в основному відбулося, то забезпечити механізовані частини необхідною кількістю пального Ставка ВГК не змогла, запасів паливно-мастильних матеріалів вистачало на 2 – 3 дні. Передбачалося, що підвезення пального буде здійснюватися не до початку наступу, а на 3 – 4 день операції [79, л.1–25]. Командування поспішало: погодні та кліматичні умови з кожним днем знижували ефективність застосування танкових з'єднань [162, с. 335].

У доповідній записці командувача фронтом Г. Жукова Верховному Головнокомандувачу 2 березня зазначалось: “Перегрупування військ 60, 1 гв. А, 4 ТА і 3 гв. ТА в основному завершено. Не прибули для Баданова (генерал-лейтенант, командувач 4 танкової армії) 70 танків і одна мех. бригада. Не вдалося створити належних запасів пального, але на перші 2 – 3 дні ПММ з натяжкою вистачить, решта на підході (чекаємо на прибуття 6-7 березня). 47 ск і 102 ск, що зосереджуються в резерві фронту в районі Славута, Баранівка, завершать зосередження не раніше 9-10 березня. Враховуючи, що прохідність шляхів погіршується, вирішив приступити до виконання завдання 4.3.44 р. о 8 – 9 годині” [237, с. 297].

Хоча з радянського боку були вжиті суворі заходи оперативного маскування та дезінформації противника, німецькій стороні вдалося добути відомості про підготовку радянських військ до наступу [273, с.638]. Командування групи армій “Південь” в цілому розгадало замисли радянського військового керівництва щодо весняного наступу. Розпочалась інтенсивна підготовка до проведення оборонної операції. У зв'язку з цим німці здійснили наступний контрманевр: для підсилення лівого флангу 59-го армійського корпусу здійснювалось перекидання 6-ї танкової дивізії зі складу 24-го танкового корпусу для оборони по р. Горинь в районі Ляхівці; танкової дивізії СС “Райх” і моторизованої бригади “Лангемарк” з району Остропіль також на рубіж Ляхівці, Ямпіль. Зосередження цих сил планувалося завершити до 1 – 2 березня.

Для ведення маневреної оборони створювалися потужні оперативні угруповання в глибині німецьких бойових порядків на проскурівському і тарнопільському напрямках. Відразу, після завершення боротьби щодо виводу з оточення Корсунь-Шевченківського угруповання, в район Проскурова був спрямований штаб 3-го танкового корпусу, який об'єднав під своїм керівництвом 1, 11 і 16, 17-у танкові дивізії та артилерійську дивізію з уманського напрямку (Додаток А.4).

На тарнопільському напрямку створювалось оперативне угруповання під управлінням штабу 48-го танкового корпусу. З-під Луцька в район Тарнополя, Волочиська прибувала 7-а танкова дивізія, з уманського напрямку – танкова дивізія СС “Лейбштандарт Адольф Гітлер” а також 305-й батальйон важких танків. Закінчити зосередження цих сил передбачалося на 1-5 березня. До 7 – 10 березня очікувалося підсилення групи армій “Південь” за рахунок перекидання з Німеччини трьох піхотних дивізій резерву ОКХ (68-ї, 357-ї, 359-ї) в район Тарнополя [229, с. 533].

Були змінені розмежувальні лінії. Розмежувальна лінія між групами армій “Південь” і “Центр” змінилася у бік скорочення смуги групи армій “Південь” на 130 км. Розмежувальна лінія між групою армій “Південь” і групою армій “А” також змістилася у бік скорочення смуги групи армій “Південь” на 80 км.

В ході підготовки до оборонної операції командування групи армій “Південь” здійснило перегрупування, в результаті якого 1-а танкова армія змістилась вправо і прийняла на себе відповідальність та війська від 4-ї танкової армії у смузі 200 км, а сама передала 8-й армії 60 км фронту на своєму правому фланзі [229, с. 536]. Стик між 4-ою і 1-ою німецькими танковими арміями на 1 березня проходив на захід від Проскурова в районі Чорного Острова. В результаті нарізки нової розмежувальної лінії між цими арміями основні зусилля 4-ї танкової армії зосереджувалися на прикритті львівського і тарнопільського напрямків, а 1-ї танкової армії – проскурівського і вінницького напрямків. Разом зі своєю ділянкою оборони зі складу 4-ї у 1-у танкову армію передавався 59-й армійський корпус. Відповідно до нової розстановки сил органи управління німецькими військами (штаби) перемістилися: штаб групи армій “Південь” – з Проскурова до Кам'янець-Подільського, а потім до Львова, штаб 1-ї танкової армії – з Умані до Вінниці. Штаби 4-ї танкової і 8-ї польової армій залишилися на колишніх місцях.

В результаті цих заходів значною мірою змінювалося загальне оперативне шикування німецьких військ, особливо угруповання сил на тарнопільському, проскурівському та уманському напрямках. Здійснюючи таке перегрупування військ, командування групи армій “Південь” мало намір основні зусилля зосередити на прикритті тарнопільського і проскурівського напрямків, йдучи на ризик істотного ослаблення свого угруповання на уманському напрямку. Прицьому Е. Манштейн мав намір активно оборонятися шляхом проведення флангових контрударів як з району Проскурова на північний захід, так і з району Тарнополя на північний схід.

Після ухвали рішення німецьке командування негайно приступило до перегрупування військ. Основні перевезення військ здійснювалися залізницею

Христинівка, Вапнярка, Жмеринка, Проскурів, а також по шосе від Вінниці на Проскурів і далі на Старокостянтинів, або через Волочиськ на Тарнопіль. Напередодні наступу військ 1-го Українського фронту 3 березня до Старокостянтинова прибули повністю 6-а танкова дивізія, частини 1-ої танкової дивізії; на рубіж Волочиськ, Тарнопіль – головні сили танкової дивізії СС “Лейбштандарт Адольф Гітлер”, і головні частини 7-ої танкової дивізії. Частини 1, 16, 17-ї танкових дивізій на початок наступу радянських військ перебували в русі у районі Вінниці.

Отже для створення ударного угруповання фронту у складі 60-ї і 1-ї гв. армій, 3-ї гв. і 4-ї танкових армій і для зосередження цих сил на рубежі Ямпіль, р. Горинь, Шепетівка, Любар необхідно було здійснити величезну організаційну роботу. Перемістити управо дві армії (60-у і 1-у гвардійську), частково 18-у і повністю 3-ю гв. танкову армії та здійснити перегрупування 4-ї танкової армії з-під Києва. Для забезпечення здійснення цього маневру передбачалося висунення на р. Горинь 23-го стрілецького корпусу від 60-ї армії (на колишніх рубежах залишалось по одному стрілецькому корпусу від 60-ї (30-й) і 1-ї гв. армій (11-й)). Заняття вихідного положення для наступу військами ударного угруповання фронту відбувалося паралельно з виконанням перегрупувань усередині фронту, між арміями і усередині армій.

Війська ударного угруповання фронту, незважаючи на значні розміри перегрупувань, стислість термінів, складну ситуацію на залізницях і бездоріжжя, своєчасно зайняли початкове положення для наступу.

В цілому співвідношення сил військ 1-го Українського фронту проти 4-ї і 1-ї танкових армій противника забезпечувало прорив ворожої оборони на головних напрямках і дозволяло успішно розвивати наступ у глибину. Контрманевр противника і перегрупування його резервів проти військ 1-го Українського фронту значно ускладнював ведення наступу в глибині і за замислом німецького командування мав урятувати від остаточного розгрому головні сили групи армій “Південь”.

Висновки до розділу.

Ставка ВГК, незважаючи на винятково важкі умови ведення воєнних дій, вирішила продовжувати наступальні операції на території України. 1-й Український фронт мав завдати головного удару силами трьох загальновійськових і двох танкових армій з рубежу Дубно, Шепетівка, Любар у південному напрямі з завданням оволодіти рубіжем Берестечко, Броди, Тарнопіль, Проскурів, Хмільник; надалі наступати на Чортків і з виходом до Дністра відрізати шляхи відходу ворожим військам на захід.

Планування операції як на рівні фронту, так і армій було виконане в мінімальні терміни, що свідчить про високі якості органів військового управління, набуті в попередніх операціях. План операції 1-го Українського фронту повністю відповідав вимогам директиви Ставки ВГК від 18 лютого 1944 року і забезпечував виконання військами завдання з розгрому противника на проскурівсько-чернівецькому напрямі. У рішенні командувача військами фронту були правильно враховані основні елементи обстановки і складність ведення операції. Особливостями рішення командувача фронту були:

оперативна побудова військ для флангового наступу на широкому фронті на слабо підготовлену оборону противника з урахуванням прикриття дій ударного угруповання фронту справа силами однієї загальновійськової армії і зліва силами однієї загальновійськової і однієї танкової армій; використання двох танкових армій для розвитку прориву і флангового охоплюючого удару на першому етапі операції; використання повітряної армії в скрутних метеорологічних умовах і за недостатньо розвиненої аеродромної мережі; послідовне залучення до наступальних дій армій, які завдавали допоміжних ударів.

Планування операції характеризувалося визначенням як загальних, так і часткових завдань підлеглим військам на всю глибину найближчого завдання, поставленого Ставкою Верховного Головнокомандування, і разом з тим надання ініціативи командувачам арміями в частині оперативної побудови військ. Оперативна побудова армій і бойові порядки з'єднань відрізнялися значною розтягнутістю по фронту і, отже, невеликою глибиною, що пояснювалося слабкою обороною противника. Накопичення запасів матеріально-технічних засобів було проведене за складних погодних умов та здійснене не в повному обсязі, що ускладнювало дії військ.

Складні перегрупування, проведені військами взагалі і головним угрупованням особливо, пройшли організовано у визначені терміни; це дозволило створити вигідне співвідношення сил і засобів, що забезпечило успішний початок операції. Проте контрманевр німецьких військ, перекидання сильних резервів з-під Умані в район Проскурова, Волочиська створював значні перешкоди для розвитку наступу військ 1-го Українського фронту.

РОЗДІЛ 3

ХІД БОЙОВИХ ДІЙ У ПРОСКУРІВСЬКО-ЧЕРНІВЕЦЬКІЙ НАСТУПАЛЬНІЙ ОПЕРАЦІЇ

Проскурівсько-Чернівецька наступальна операція в історичній літературі розглядається як єдиний процес та поділяється на кілька етапів. Одна група авторів виокремлює два етапи наступу військ 1-го Українського фронту, інша – три. Автор дисертації простежує в ході операції послідовні чотири етапи.

Перший етап – прорив оборони противника на оперативну глибину (50 – 70 км.) на напрямку головного удару й охоплення з двох боків ворожого угруповання в районі Проскурова (4–11 березня 1944 року).

Другий етап – бойові дії військ з відбиття контрударів противника на рубежі Тарнопіль, Волочиськ, Проскурів. Планування та заходи щодо подальшого розвитку наступу (11–21 березня 1944 року).

Третій етап – друга фронтова наступальна операція. Прорив німецької оборони ударним угрупованням фронту на стратегічну глибину. Оточення угруповань противника та заходи щодо їх знищення. Планування подальших дій (21–31 березня 1944 року).

Четвертий етап – боротьба з оточеними угрупованнями. Закріплення об'єднань фронту на зайнятих рубежах. Перехід до оборони та відбиття контрнаступу німецьких військ (1–17 квітня 1944 року).

3.1. Прорив оборони противника та розвиток наступу у її глибині. Перший етап (4–11 березня 1944 р.) (Додаток А.5)

Вранці 4 березня 1944 року після артилерійської підготовки перейшли в наступ війська ударного угруповання 1-го Українського фронту. Однак артилерійська підготовка атаки в смузі 60-ї і 1-ї гв. армій, проведена в точній відповідності з планом, не дала очікуваного ефекту, оскільки ще напередодні німці, довідавшись про плани радянської сторони, розпочали відведення своїх головних сил. Вся потужність артилерійського вогню звалилась фактично на ворожі ар'єргарди і розвідгрупи. Про недоліки розвідки відмічалось у звіті командувача артилерією та наказі командувача 1-го Українського фронту щодо бойового застосування артилерії у наступальній операції [145]. Через незадовільний аналіз розвідданих, штабом 1-ої гв. армії не була встановлена зміна бойових порядків артилерії противника, внаслідок чого вогонь в період артилерійської підготовки частково вівся по залишених вогневих позиціях [264, с. 371]. У командування 60-ї армії існували сумніви щодо наявності суцільної лінії оборони противника. Проте в результаті недостатнього аналізу розвідданих питання довгий час залишалось нез'ясованим [258, с. 88–90].

Війська ударного угруповання фронту здійснили прорив оборони противника і, долаючи опір ворожих ар'єргардів, упродовж 4 березня просунулися на глибину до 25–30 км [255, с. 12–22]. Наступ розвився на кількох оперативних напрямках, на яких армії фронту здійснювали армійські

операції, що в більшості документів того часу іменуються “березневими наступальними операціями”. У 60-й армії операція відразу отримала назву “Тарнопільської”.

Бойові дії 60-ої армії на тарнопільському напрямку. Відповідно до плану наступальної операції 60-а армія переправилася через р. Горинь, а потім двома корпусами (28-м стрілецьким та 4-м гв. танковим) та 15-м стрілецьким корпусом, який рухався у другому ешелоні (на стикові 28 і 23 ск) наступала на Тарнопіль, а рештою сил (23-м і 18-м гв. стрілецькими корпусами) розвивала наступ на Волочиськ і до кінця першого дня операції вийшла на рубіж Темногайці, Світець, Теофіполь, Христівка, Ізяслав. Над вечір 4 березня стало очевидним, що 4-а і 3-а гв. танкові армії мають можливість самостійно розвивати наступ в напрямку Проскурова. Тому 60-а армія з 5 березня спрямувала свої основні зусилля на Тарнопільський напрямок [112, л.9–13].

Розвиваючи наступ на цьому напрямку, командувач армії вжив підвищених запобіжних заходів щодо посилення правого флангу. 28-й стрілецький корпус отримав завдання не стільки наступати на Тарнопіль, скільки прикрити правий фланг армії з боку Кременця. Були вжиті заходи з метою посилення 28-го стрілецького корпусу спочатку танковим полком, а потім укріпленим районом, винищувально-протитанковою артилерійською бригадою та іншими частинами, доданими 60-й армії з резерву фронту. До цього спонукали незадовільні дії лівофлангових з'єднань 13-ї армії та недостовірні дані розвідки. “Кременецька загроза” насправді не була такою небезпечною, якою вона здавалася. Кременецький гарнізон противника складався всього з семи-восьми поліцейських батальйонів, одного-двох дивізіонів артилерії, десятка танків і здатність цього гарнізону вести активні дії була маловірогідною.

Та завдання з оволодіння Тарнополем отримав 15-й стрілецький корпус, що висувався з другого ешелону, а не 28-й стрілецький корпус, хоча останній мав для цього вигідніші умови, оскільки міг швидше висуватися і увійти в Тарнопіль в той момент, коли в місті був слабкий гарнізон. Слід зазначити, що розпорядження, віддані командувачем військ фронту за період з 4 до 10 березня, свідчать про його намір домогтися найшвидшого оволодіння містом. Раніше за всіх підійшов на підступи до Тарнополя 4-й гв. танковий корпус, який 8 березня зав'язав бої за Збараж. Але через погані дороги і брак пального танки розтягнулися [112, л.17–18]. На той час, як танки корпусу змогли підтягнутися, підійшов 15-й стрілецький корпус, який становив 2-й ешелон. 9 березня радянські з'єднання наблизились до північної та східної околиці міста [31, л. 258–265]. У бойовому донесенні фронту від 10 березня 1944 р. йдеться про оволодіння частиною міста [3, арк. 7–9]. Проте дорогоцінний час було втрачено. Противник ще 8 березня для оборони Тарнополя встиг розгорнути 357-у і 359-у піхотні дивізії, на підході перебували головні частини 68-ї піхотної дивізії. 7-а танкова дивізія 5 березня прибула в Тарнопіль і, не затримуючись, висувалася на рубіж Тарнопіль, Волочиськ. На початку березня до Тарнополя прибув 311-й дивізіон штурмових гармат та інші частини [13, арк. 84].

Бої 15-го стрілецького і 4-го гв. танкового корпусів за оволодіння Тарнополем, що почалися 9 березня, проходили за несприятливих умов і тривали до 14 березня. Радянські війська були витіснені з міста. Частини 322-ї та 336-ї стрілецьких дивізій за підтримки 1-ї гв. артилерійської дивізії закріпилися в 5 км на північ від міста та відбивали шалені контратаки резервних сил німців.

23-й і 18-й гв. стрілецькі корпуси на рубежі Фрідріхівка, Волочиськ вели наступальні бої в тісній взаємодії зі з'єднаннями 4-ої танкової армії. 8 березня командувач фронту тимчасово підпорядкував командувачеві 60-ю армією 4-у танкову армію, що з 6 березня вела боротьбу на підступах до Волочиська. У розпорядженні Г. Жукова вказувалося, що причиною цього була необхідність чіткішої взаємодії танків з піхотою під час прориву оборони противника в районі Волочиська, проте зняття з посад кількох командирів і самого командувача танкової армії свідчить про інші причини. Генерал-лейтенант В. Баданов був призначений начальником управління бойової підготовки бронетанкових і механізованих військ Червоної армії і на посади в діючій армії більше не призначався.

Здійснюючи наступальну операцію, війська 60-ї армії прорвали оборону німців на фронті 65 км, за п'ять днів наступу (з 4 до 8 березня) за складних метеорологічних умов з боями пройшли до 100 км та, опанувавши с.

Фрідріхівка перерізали противнику життєво важливу комунікацію Львів, Тарнопіль, Проскурів, Вінниця. Починаючи з 9 березня, війська армії відбивали численні контратаки німців на ділянці Тарнопіль, Волочиськ [139, с.283].

Бойові дії 4-ї танкової армії на волочиському напрямку. 4-а танкова армія, маючи на правому фланзі 10-й гв. танковий і на лівому фланзі 6-й гв. механізований корпуси, упродовж 4 березня, долаючи опір противника, успішно просунулася до рубежу Світець, Теофіполь. 5 березня на цьому рубежі наступ затримався через брак пального. Цього ж дня в районі Світець армія отримала третину заправки.

У зв'язку з виявленням на рубежі Тарнопіль, Волочиськ підходу резервів противника командувач фронту вранці 6 березня вніс зміни до запланованих напрямків дій танкових армій. 4-а танкова армія отримала завдання силами 10-го гв. танкового корпусу оволодіти районом Фрідріхівка, Волочиськ, де і закріпитися, а 6-й гв. механізований корпус спрямувати на Проскурів для сприяння 3-й гв. танковій армії в оволодінні ним. Також було наказано передати 62-у танкову бригаду до складу 3-ї гв. танкової армії [34].

На шляху танкових армій виникла перешкода. 6 березня в районі містечка Базалія було встановлено дії танкової дивізії СС "Адольф Гітлер" (на 1 березня вона мала 137 танків і штурмових гармат) і частин 1-ї танкової дивізії, тобто досить сильного ворожого угруповання. У зв'язку з цим у бій в районі Базалії втягнулися не тільки частини 6-го гв. механізованого корпусу 4-ї танкової армії, а й головні сили 3-ї гв. танкової армії (9-й механізований і 6-й гв. танковий корпуси). Головні сили 4-ї та 3-ї гв. танкових армій обійшли Базалію з заходу та сходу. Проте, незважаючи на двостороннє охоплення, танкові дивізії ворога, підтримувані авіацією, наполегливо оборонялися і неодноразово контратакували. З підходом до району Базалії дивізій зі складу 23-го і 18-го гв.

стрілецьких корпусів 60-ї армії тут в період з 6 до 9 березня продовжувалися запеклі бої. Врешті-решт опір ворога було зламано і 4-а танкова армія дістала можливість головними силами наступати на Волочиськ, а 3-я гв. танкова армія – на Проскурів [267].

Стан 4-ї танкової армії погіршувався у зв'язку з тим, що дороги розвезло, виникли проблеми з підвезенням дизельного пального автотранспортом. Було виділено до 30 танків для буксирування автомашин, які підвозили пальне. 7 березня постачання армії було переведене винятково на повітряний транспорт (літаками По-2). З'єднання 4-ї танкової армії розтягнулися на 40 км, від р.

Горинь до Волочиська. Підпільники цього містечка з підходом частин Червоної армії вчинили диверсію на залізниці щоб зашкодити прибуттю німецьких резервів [129].

Хвороба командувача армії, постійний брак пального, важкопрохідні дороги, розкиданість частин, стійкий опір противника і сильні удари німецької авіації ускладнювали становище армії і створили явища неорганізованості. Помилкові донесення 10-го гв. танкового корпусу і штабу 4-ї танкової армії про звільнення Волочиська (Фрідріхівка і Волочиськ дуже близько розташовані один від одного, тому при поспішному орієнтуванні їх часто плутали у донесеннях) стали підставою для низки серйозних стягнень з боку Г. Жукова: тимчасове підпорядкування 4-ї танкової армії командувачеві 60-ю армією, зняття з посади командира 10-го танкового корпусу генерал-лейтенанта Г.

Родіна, призначення на цю посаду заступника командувача армії генерал-майора Є. Белова [141, с. 57], а потім зміна і командувача 4-ї танкової армії.

За офіційною версією, виписаний достроково з госпітала командувач армії генерал-лейтенант В. Баданов, зважаючи на незавершене лікування, не зміг виконувати обов'язки у повному обсязі і попросив заміни. 10 березня в ході операції відбулося призначення нового командувача – генерал-лейтенанта Д.

Лелюшенка. Спочатку він був призначений як тимчасово виконуючий обов'язки і тільки 29 березня став повноправним командармом [176].

З прибуттям нового командувача армією генерал-лейтенанта Д.

Лелюшенка стан справ покращився. До 10 березня, підтягнувши танки, що відстали, і поповнивши запаси пального, 4 танкова армія була повністю готовою продовжувати бойові дії та займала наступне становище: 10-й гв. танковий корпус спільно з піхотою 23-го стрілецького корпусу – на рубежі Волочиськ, Фрідріховка; 6-й гв. механізований корпус спільно з піхотою 18-го гв. стрілецького корпусу – на рубежі Лозова, Війтівці. 11 березня за наказом командувача фронту 6-й гв. механізований корпус був перекинутий з лівого флангу армії на правий для наступу в обхід Волочиська з заходу і оволодіння ним. З'єднання корпусу успішно виконали цей маневр і наприкінці 11 березня зав'язали бої за Скалат, а 10-й гв. танковий корпус спільно з піхотою 23-го стрілецького корпусу вибив противника з Волочиська.

Бойові дії 3-ї гв. танкової і 1-ї гв. армій на проскурівському напрямку. 3-я гв. танкова армія в перший день операції здолала 30-40 км. і змусила німецькі частини до поспішного відходу на південь – спочатку на лінію Антоніни, Старокостянтинів, а потім до Проскурова [260, с. 5-8]. 7-й гв. танковий корпус

ударом 9 березня у напрямку Красилюва сприяв 1-й гв. армії в оволодінні Старокостянтиновом, після чого німці змушені були відійти у південному напрямку [75, л. 153–154]. 8–9 березня з'єднання 3-ої гв. танкової армії намагалися захопити м. Проскурів з ходу, але були зупинені противником, що встиг створити на підступах до міста сильні протитанкові вузли. 10 березня головні сили армії, незважаючи на втрати, сміливим маневром прагнули обійти проскурівське угруповання ворога з заходу та вийшли в район Чорного Острова і здійснили глибокий обхват. Тут, станом на 11 березня 6-й гв. танковий корпус вів бої проти частин німецької 1-ї танкової дивізії; 9-й механізований корпус в районі на південь від Чорного Острова боровся із частинами 208-ї піхотної дивізії, а 7-й гв. танковий корпус перебував у другому ешелоні армії [73].

1-а гв. армія 4 березня наступала, в основному, відповідно до плану операції [51]. 94-й і 30-й стрілецькі корпуси і лівофлангові дивізії 17-го стрілецького корпусу, підтримані вогнем артилерії і авіацією (44 літако-вильоти Іл-2), в перший день наступу, зламавши опір частин 96-ї піхотної і залишків 19-ої танкової дивізій, до кінця дня подолали 10–12 км. Противник в смузі армії здійснював відхід та перейшов до ар'єргардних боїв і на підступах до Старокостянтинова почав контратакувати частинами 1-ї танкової дивізії. 5 березня з'єднання армії просунулися вперед ще на 6–8 км [45, л. 30, 32].

Загроза оточення в районі Старокостянтинова підштовхнула німців до проведення 6 березня контрудару силами 96, 208, 291-ї піхотних дивізій, 1, 6, 19-ї танкових дивізій та бойової групи дивізії СС “Райх” [115 л. 25–27].

Командувач армії вирішив з 6 березня ввести в бій 127-у стрілецьку дивізію. Введення резерву армії в операцію відбувалося одночасно зі здійсненням іншого складного маневру на лівому фланзі – охоплюючим ударом 30-го стрілецького корпусу на Остропіль. Ударне угруповання армії, підтримане артилерією і авіацією (50–60 літако-вильотів Іл-2), 6–7 березня просунулося ще на 10–15 км. 6 березня 30-й стрілецький корпус, продовжував наступати на південь до рубежа Меджибіж, Горбасів [3, л. 4–6].

У районі Старокостянтинова були задіяні всі танкові полки 1-ї гв. армії. Через бездоріжжя артилерія відстала і тому танки та САУ часто використовувались для артилерійської підтримки дій піхоти. Темпи наступу сповільнилися. Всього за п'ять днів війська армії здолали до 30 км. З 4 до 9 березня важкі танкові полки втратили від 40 до 70 % матчастини [57, л. 12–14].

Після напружених боїв 9 березня 1-а гв. армія за сприяння частин 3-ї гв. танкової армії оволоділа Старокостянтиновим і зав'язала бої на дальніх підступах до Проскурова [45, л. 62, 63]. Цього дня 2-а повітряна армія провела найбільше число літако-вильотів штурмовиків Іл-2 для підтримки з'єднань 1-ої гв. армії (264 літако-вильоти Іл-2). На підступах до Проскурова противник організував оборону по р. Бужок, де були створені сильні вузли опору. 10 березня наступ з'єднань армії уповільнився. Командувач армії вирішив прорватися до Проскурова з заходу і північного заходу силами 17-го стрілецького корпусу і зі сходу – силами 107-го стрілецького корпусу.

Удар на Проскурів 3-ї гв. танкової армії з північного заходу і заходу в поєднанні з наступом з'єднань 1-ї гв. армії зі сходу привів до двостороннього

обхвату сильного проскурівського угруповання противника. З 11 березня на підступах до Проскурова почалися запеклі бої [50, л.3–20].

Бойові дії 18-ї армії на хмельницькому напрямку. Вранці 5 березня, тобто на другий день після початку наступу головного ударного угруповання фронту, перейшли в наступ з'єднання правофлангового 11-го стрілецького корпусу 18-ї армії, який повинен був завдати удару на Остропіль [97].

Вдосвіта розвідка встановила, що німці залишили свій передній край і відійшли в глибину. Необхідність у проведенні артпідготовки наступу відпала. 11-у корпусу було наказано переслідувати противника та змінити напрямок ударів своїх дивізій в південному і південно-східному напрямках з метою розвитку глибокого охоплюючого удару через Стару Синяву на Хмельник. 22-й і 52-й стрілецькі корпуси отримали завдання просуватися в своїх смугах з початком відходу противника і перейшли в наступ 6 та 8-го березня. Таким чином, корпуси 18-ї армії переходили в наступ не одночасно, а послідовно. 9 березня армія переслідувала противника на фронті шириною 87 км з середнім темпом 10 – 12 км на добу [31, л.155–169].

В складі 18-ї армії в районі Хмельника діяв 39-й танковий полк, який на 11 березня мав в строю 5 танків Т-34. З 8 до 11 березня з'єднання 18-ї армії прагнули щонайшвидше вийти до р. Півд. Буг, захопити переправи і позбавити ворога можливості відновити фронт й організувати оборону по р. Півд. Буг. З цим завданням з'єднання 18-ї армії успішно справилися [99, л.347–350].

Бойові дії 38-ї армії на вінницькому напрямку. Тоді як головні сили 1-го Українського фронту вели наступ на тарнопільському і проскурівському напрямках, 38-а армія з 4 по 10 березня готувалася до наступу на вінницькому напрямку. Весь цей час її війська здійснювали заходи за планом дезінформації противника. Тільки дивізії правого флангу, суміжні з частинами 18-ї армії, перейшли в наступ 8 березня і за три доби просунулися вперед на 6-8 км.

В бойовому наказі № 004/оп від 9 березня командувач 38-ї армії так сформулював завдання: обороняючись на фронті Михайлін, Шендерівка, Очеретня лівим флангом перейти у наступ в південно-західному напрямку. Головного удару завдати лівим флангом силами 101, 67, 106-го стрілецьких корпусів на фронті Липовець, Оратів в обхід м. Вінниця з півдня; допоміжний удар – силами 74-го стрілецького корпусу у напрямку Янів; в армійському резерві мати 237-у стрілецьку дивізію, розташувати її за 67-м стрілецьким корпусом. Артилерійська підготовка атаки – 40 хвилин. Передбачаючи можливість швидкого розвитку наступу, командувач армією завдання корпусам поставив на три дні і розмежувальні лінії вказав на глибину 50 км [105].

О 18 годин 30 хвилин 9 березня надійшов наказ командувач військами фронту (шифротелеграма № 7092) про передачу у фронтовий резерв одного корпусного управління й однієї стрілецької дивізії. Командувач 38-ї армії вирішив передати у фронтовий резерв управління 106-го стрілецького корпусу і 135-у стрілецьку дивізію, що підходила зі смуги 2-го Українського фронту. Управління корпусу і частини дивізії 10 березня готувалися вибути зі складу армії в розпорядження командувача військами фронту в смугу 60-ї армії (в район Волочиська) похідним порядком і залізницею. 100-а і 155-а стрілецькі

дивізії увійшли до складу 67-го стрілецького корпусу [104, л. 65–67].

З огляду на затяжний характер і впертість боїв, великого значення набували *фронтові резерви*. На кінець 10 березня у фронтівому резерві перебували: 1-а танкова армія у складі 8-го гв. механізованого і 11-го гв. танкових корпусів і 64-ої окремої гв. танкової бригад (31-й танковий корпус був направлений на боротьбу з загонами УПА і на цей час до складу резерву не входив), війська армії рухалися і до 14 березня мали зосередитися в районі Білогородка, Ізяслав. У 1-й танковій армії налічувалося 130 діючих танків Т-34 і 10 САУ. Після прибуття в район зосередження армія мала поповнитися матеріальною частиною. Крім того, в резерві командувача військами фронту перебувало сім самохідно-артилерійських полків, які чекали поповнення матеріальної частини. 340, 359, 302 і 135-а стрілецькі дивізії дістали призначення залізницею і похідним порядком зосередитися в смугах 60-ї і 1-ї гв. армій; 167-а стрілецька і 2-а гв. повітрянодесантна дивізії вантажилися в районі Біла Церква і залізничними ешелонами підходили для вивантаження і переходу до складу 1-ї гв. армії.

Дії артилерії. Забезпечивши атаку і просування військ в перший день наступу, артилерія посилення 1-го Українського фронту приступила до підтримки бою стрілецьких дивізій в глибині оборони противника. Артилерійські бригади 17-ї артилерійської дивізії прориву з 6 березня залізницею були перевезені зі смуги 1-ї гв. армії для участі в артилерійському наступі в смузі 38-ї армії. 10 березня вони зайняли вогневі позиції в нових районах. 1-а артилерійська дивізія прориву отримала завдання зосередити зусилля на тарнопільському напрямку для підтримки наступу 15-го стрілецького корпусу. 10 березня вона зосередилася в районі Збаражу і зранку 11 березня приступила до підтримки з'єднань корпусу. 3-а і 17-а артилерійські дивізії прориву (без двох бригад) та інші частини артилерії посилення упродовж 4 – 7 березня підтримували піхоту 60-ї і 1-ї гв. армій.

Починаючи з 8 березня, через бездоріжжя і брак пального, артилерія почала відставати від бойових порядків піхоти. Особливо складною виявилась ситуація у 10-у танковому корпусі, артилерійський полк якого 4 – 11 березня розпорошився на марші і в боях участі не брав. Проте полкова артилерія (мінометні, гарматні, легкогаубичні підрозділи) встигала за піхотою і підтримувала її в боях за Старокостянтинів, аж до виходу на р. Південний Буг.

Бойові дії 2-ї повітряної армії. Передбачені планом удари по аеродромах, штабах, залізничних перевезеннях противника, а також основний удар всіх авіаційних сил і засобів по смузі оборони противника перед початком загального наступу не відбулися внаслідок несприятливих метеорологічних умов. Бойова діяльність повітряної армії у перший день операції звелась до дій окремих пар найбільш підготовлених льотчиків. Лише наприкінці дня вилетіло кілька груп (по 6–8 літаків) штурмовиків. Замість запланованих 1810 літаковильотів у перший день було виконано тільки 137 [65, л.28; 69, л.8].

Авіація 2-ї повітряної армії в період з 4 до 6 березня була використана головним чином для підтримки 1-ї гв. і 18-ї армій а також для ударів по колонах німецьких військ на дорозі Старокостянтинів, Проскурів. З 6 березня 2-а

повітряна армія почала вести боротьбу з резервами противника, які підходили; завдавала удару по залізничних перевезеннях на ділянках Жмеринка, Проскурів . 7 – 9 березня удари по залізничних комунікаціях значно посилювалися і радіус дій авіації збільшився до ст. Вапнярка [266].

Організацію взаємодії з авіацією штаб 1-го Українського фронту узяв цілком на себе, що спричинило низку недоліків. Наприклад, у штабах 4-ї і 3-ї гв . танкових армій не було постійних авіаційних представників, що негативно позначилося на взаємодії з'єднань цих армій з авіацією. Від 4 до 11 березня авіація не провела жодного літако-вильоту на підтримку танкових армій в районі Волочиськ, Базалія, Купіль. У документах 2-ї повітряної армії зазначений лише один бомбовий удар, проведений 208-ю нічною бомбардувальною авіаційною дивізією в інтересах танкових армій в ніч на 11 березня (83 літако-вильоти в район на північ від Волочиська). Таке ж ненормальне становище склалося і з прикриттям винищувачами танкових армій [69, л.8].

Звичайно, безперервні удари 2-ї повітряної армії по дорогах і районах Старокостянтинова, Проскурова в інтересах 1-ї гв. армії мали важливе значення для загального ходу наступу всіх армій фронту, проте частина цих ударів могла бути направлена і на надання допомоги 4-ї і 3-ї гв. танковим арміям. Особливо це стосувалося до винищувального авіаційного прикриття оскільки ворожа авіація протягом 8-9 березня основний свій удар зосередила по танкових арміях , які вели бої за Базалію, Купіль і Волочиськ (за даними оперативних зведень танкових армій бомбардувальники противника завдавали удару по району Базалія, Купіль, Фрідріховка групами по 100 літаків, два-три рази на день). Район Тарнополя і Волочиська перебував на межі досяжності для з'єднань 2-ї повітряної армії, тому над цими районами могли з'являтися лише одиночні літаки або групи у складі ланки - ескадрильї. Що стосується бойової діяльності з'єднань 2-ї повітряної армії по дорозі Старокостянтинів, Проскурів і по районах, прилеглих справа і зліва до цієї дороги, то вона була дуже успішною. Авіація завдала німецьким військам відчутних втрат і в значною мірою сприяла швидкому просуванню не тільки 1-ї гв. і 18-ї армій, а й інших армій фронту.

За період бойових дій на першому етапі було проведено 2074 літако-вильоти, з них: для ударів по військах противника – 913, на супровід наземних військ – 301, повітряну розвідку – 153, розвідку погоди – 35, для ударів по залізничному транспорту – 48, на транспортування вантажів – 565, для ударів по аеродромах противника – 59. Літаки У-2 перевезли своїм військам 114,5 тон вантажів. Активно діяла винищувальна авіація. Незважаючи на несприятливі метеорологічні умови, був проведений 21 бій і збитий 41 літак противника. Здійснено три масовані удари по аеродромах противника. Всього за 9 днів від початку операції німці втратили 81 літак [69, л.10].

Дії інженерних військ в складних умовах бездоріжжя набули вкрай важливого значення. Німці не змогли створити серйозну смугу інженерних загороджень оборони, тому основним змістом діяльності радянських інженерних військ, зважаючи на початок весни та район проведення операції, стали дорожньо-мостові роботи. Армійська дорога для 60-ї армії будувалася на

Тарнопіль, по маршруту Славута, Шепетівка, Ізяслав, Клембівка, Білогіродка, Окоп, Вишегрудек, Збараж, Тарнопіль. Ця дорога мала серйозний недолік – вона була прокладена уперек армійських доріг танкових армій. Армійська дорога для 3-ї гв. танкової армії проходила через Світець, Шебенне, Токи по путівцю. Армійська дорога для 4-ї танкової армії йшла через Білогіродку, Кілки, Базалію, Купіль також по путівцю. Для 1-ї гв. армії, що мала у розпорядженні найбільшу кількість інженерних сил і засобів, будувалися дві армійські дороги: № 1 – Полонне, Старокостянтинів, Проскурів; № 2 – Полонне, Решетівка, Бахматівці. Після звільнення Старокостянтинів для цієї армії була використана ділянка шосе Ленківці, Старокостянтинів.

На першому етапі операції інженерні війська розвідали більше тисячі кілометрів маршрутів, відремонтували 377 км доріг, виклали 16,2 км хмизу та 11,7 км дощатих покриттів, побудували та відновили 90 мостів на 2188 погонних метрів.

Стан матеріально-технічного забезпечення військ 1-го Українського фронту дозволяв вести подальший наступ. Фронтowa розпорядлива станція № 9 перемістилася до Житомира, а № 10 – в Шепетівку. Армійські бази розміщувалися в колишніх районах. Продовольством і фуражем війська були забезпечені добре. Дещо складнішою була ситуація з боєприпасами та паливом, проте і за цим позиціями тилу частинам і підрозділам вдалося підтримати забезпеченість військ в 1–2 боєкомплекти та 1–3 заправки. Однак безпосередньо в підрозділах запаси були на 50–75 відсотків нижчими від норм. Це пояснювалося труднощами роботи автотранспорту при бездоріжжі, особливо у військовій ланці [258, с.88–89].

Дії партизан. З діями регулярних військ синхронізувались партизанські акції. Протягом першого етапу операції частина партизанських з'єднань і загонів продовжувала виконувати завдання за планом Ставки ВГК: народні месники в глибокому тилу ворога руйнували комунікації, нападали на дрібні гарнізони і вели розвідку. Деякі партизанські з'єднання у зв'язку з переходом лінії фронту була розформована (з'єднання Шкрябача, Щукаєва, Одухи, Алексєнко, Шишко). Решта партизанських з'єднань, що знаходилися в смугі 1-го і 2-го Українських фронтів, продовжували діяти в колишніх районах [21].

У результаті першого етапу операції з 4 до 11 березня війська 1-го Українського фронту відкинули на південь головні сили 4-ї танкової армії противника, впритул підійшли до важливих населених пунктів і вузлів доріг: Тарнопіль, Волочиськ, Проскурів і вийшли на р. Півд. Буг, частково захопивши переправи і плацдарми на його правому березі. Німецьке командування найбільше турбували дві ділянки: між Тарнополем і Волочиськом і між Волочиськом і Проскуровом. На цих двох ділянках противник і зосередив свої основні сили з тим, щоб наполегливою обороною і контратаками не допустити просування радянських військ на південь. Дві танкові дивізії (СС “Адольф Гітлер” і 7-а), посилені піхотою і бригадами штурмових гармат, противник тримав на ділянці між Тарнополем і Волочиськом і три танкові дивізії (6, 1, 16-у, а потім і 17-у), посилені трьома піхотними дивізіями – на проскурівському напрямку.

Розпорядження, віддані командувача військами фронту за період з 4 до 10 березня, свідчать про його намір домогтися найшвидшого оволодіння районами Тарнопіль, Волочиськ, Проскурів і Старокостянтинів. Проте коли на кінець 6 березня штабу фронту стало відомо про те, що перед фронтом 1-ї гв. армії діють, окрім раніше відомих ворожих з'єднань, з'явилися нові з'єднання – 1-а танкова дивізія і танкова дивізія СС “Адольф Гітлер” прибулі з уманського напрямку, і що німецькі війська на підступах до Старокостянтинова, Волочиська проводять сильні контратаки, в розпорядженнях від 7 березня пройшли вказівки про перехід до оборони на деяких ділянках.

Наступ військ ударного угруповання фронту на тарнопільському і проскурівському напрямках зустрів відчайдушний опір резервів противника. Це призвело до запеклих боїв військ фронту на рубежі Тарнопіль, Волочиськ, Проскурів, р. Півд. Буг. З 10 березня зав'язалася битва головних сил 1-го Українського фронту з головними силами німецької групи армій «Південь» на фронті близько 350 км.

3.2. Відбиття контрударів противника і заходи щодо подальшого розвитку наступу. Другий етап (11–21. 03. 1944 р.) (Додаток А.8)

Щоб зупинити наступ радянських військ і не допустити оточення основних сил 1-ї танкової армії, яка тримала оборону від Проскурова до Ладжижина (Вінницька обл.) командувач групи армій “Південь” фельдмаршал Е. Манштейн створив угруповання у складі дев'яти танкових і шести піхотних дивізій під керівництвом командувачів 48-го та 3-го танкових корпусів. Починаючи з 7 березня, німецькі війська зробили кілька спроб відкинути з'єднання 1-го Українського фронту на північ від залізниці Тарнопіль, Проскурів. На цій ділянці фронту розгорнулося жорстоке бойовище танкових угруповань ускладнене важкими погодними умовами. Маршал Г. К. Жуков у спогадах зазначав: “7 березня тут зав'язалася запекла битва, така, якої ми не бачили з часу Курської дуги” [196, с. 633]. Німці прагнули затримати просування військ 1-го Українського фронту в районі Тарнополя, Волочиська, Проскурова й цим забезпечити відхід 8-ї польової армії і головних сил 1-ї танкової армії на р. Дністер. На 12 березня проти 1-го Українського фронту діяло: 26 піхотних, 14 танкових та моторизованих дивізій. Війська 1-го Українського фронту до цього ж часу мали: 56 стрілецьких і 6 кавалерійських дивізій, 6 танкових та 3 механізованих корпусів.

За цих умов Й. Сталін частково схвалив пропозиції [142, с. 350–352] командувача 1-м Українським фронтом (подані на 23.00 10 березня 1944 р.) що передбачали після оволодіння Тарнополем та Проскуровом тимчасово припинити наступ головного угруповання військ фронту, підтягнути артилерію, перегрупувати сили, підвезти паливо і боєприпаси для підготовки нового удару у південному напрямку. У цих же пропозиціях був сформульований замисел подальшого розвитку наступальної операції фронту. Після 20 березня передбачалось завдати головний удар силами 1-ї та 4-ї танкових армій, 1-ї гв. та 60-ї армій, підсилених артилерією та підтриманих авіацією фронту з району Та

рнопіль, Волочиськ, Проскурів у загальному напрямках на Чортків, Кам'янець-Подільський. Допоміжний удар повинен був здійснюватись силами 18-ї та 38-ї армій з рубежу р. Південного Бугу (18-а армія не припиняла наступальних дій, а 38-а армія розпочинала наступальну операцію з 11 березня) у напрямках на Нову Ушицю, Могилів-Подільський. Передбачалося, що вся операція буде здійснюватися у тісній взаємодії з 2-м Українським фронтом, який завдавав би головного удару на Сороки і частиною сил – на Могилів-Подільський. Подано було прохання виділення 250–300 танків для укомплектування оголених 11-го та 31-го танкових корпусів 1-го Українського фронту.

О 23.00 11 березня 1944 року березня була підписана директива Ставки ВГК за № 220052 [142, с. 47–48]. Відповідно до якої фронт повинен був змінити напрямок наступу 18-ї і 38-ї армій, націливши їх на Кам'янець-Подільський; не обмежуватися виходом ударного угруповання фронту на Дністер, а форсувати його з ходу, розвинувши удар на Чернівці з метою оволодіння ним і виходу на державний кордон; після звільнення району Берестечко, Броди, Городище, Бучач не переходити до оборони, а продовжувати наступ з метою оволодіти районом Львів, Перемишль і вийти правим крилом на державний кордон по р. Західний Буг, здійснивши з цією метою перегруповування і посиливши правий фланг. Крім того, в прискореному порядку необхідно було доукомплектувати 3-ю гв. танкову армію і використати її для оволодіння районом Львів, Перемишль. Звільнити Тарнопіль і Проскурів вимагалось не пізніше 14 – 15 березня, після чого належало провести підготовку та перегруповування військ і відновити загальний наступ не пізніше 20 – 21 березня (Додаток А.6).

Директивою Ставки за № 220051 від 11 березня встановлюваалася розмежувальна лінія зліва (з 2-м Українським фронтом): до Жадани колишня і далі Немирів, Китайгород, Чернівці (всі пункти для 1-го Українського фронту включно). Розмежувальна лінія справа (з 2-м Білоруським фронтом) встановлювалася: до Рожище колишня і далі Турійськ, Любомль, Опалин (все, окрім Турійська, для 1-го Українського фронту включно).

Ґрунтуючись на висновках з оцінки обстановки та вимогах Ставки, командувач військами 1-го Українського фронту ухвалив рішення на подальший розвиток операції (Додаток А.7).

Для забезпечення дій головного угруповання фронту 13-а армія 15 березня повинна була розпочати армійську наступальну операцію з завданням оволодіти містами Дубно, Кременець, Броди і вийти на рубіж Берестечко, Броди, Залосьце. Після досягнення вказаного рубежу з'єднання армії переходили до жорсткої оборони. До проведення наступальної операції армія повинна була залучити вісім стрілецьких дивізій, танковий корпус і один кавалерійський корпус. 6-й гв. кавалерійський корпус був залишений в резерві армії. Армія посилювалася 350-ю стрілецькою дивізією з резерву фронту і Чехословацькою стрілецькою бригадою.

60-а армія отримала завдання повністю оволодіти м. Тарнопіль, відновити положення в районі Волочиськ; ліквідувати розрізнені групи противника на південь від Купіль. 4-а танкова армія спільно з 60-ї армією повинна була відновити положення в районі Волочиськ і на кінець дня оволодіти м. Війтівці.

1-а гв. армія у взаємодії з 3-ю гв. танковою армією з району Лезнево, Шумівці мала завдати удар з південного сходу на Проскурів і до ранку 11 березня оволодіти містом. 18-а армія отримала завдання 10 березня форсувати р. Південний Буг, захопити плацдарми та оволодіти рубежем Летичів, Кожухівці, Гущинці.

Зміст бойових дій військ 1-го Українського фронту на другому етапі Проскурівсько-Чернівецької операції полягав у відбитті арміями основного ударного угруповання (60 та 1-а гв. загальновійськові, 1 гв. та 4-а танкові) контрнаступу та контратак противника з одночасним проведенням (продовженням) армійських наступальних на флангах фронту. Разом з цим відбувалось планування та підготовка другої фронтової наступальної операції (третього етапу Проскурівсько-Чернівецької наступальної операції).

Наступальна операція 13-ї армії на дубно-бродівському напрямку (Додаток А.9). Командувач 13-ю армією з отриманням директиви штабу фронту вирішив двома фланговими ударами розгромити 13-й армійський корпус противника і вийти на рубіж Берестечко, Броди, Залізці. Були створені ударні угруповання. Перше – в районі Млинів у складі 27-го стрілецького корпусу і рухомої групи (1-го, 6-го гв. кавалерійських і 25-го танкового корпусів) мало завдання завдати удару, прорвати оборону німців і наступати в загальному напрямку на Броди (ширина смуги наступу – 8,5 км). Друге – в районі на схід від міста Кременець у складі 24-го стрілецького корпусу що отримав завдання завдати удару по правому флангу 13-го армійського корпусу ворога і наступати у напрямку Кременець, Броди (ширина смуги наступу - 19,5 км). 172-а і 149-а стрілецькі дивізії, які діяли між ударними угрупованнями, зводились в оперативну групу під командою генерал-лейтенанта Нечаєва та мали наступати в напрямку Броди (ширина смуги наступу - 35 км). Наступ планувався на глибину 60 км. Рухома група мала вийти до міста Броди на третю добу операції (до кінця 17 березня), стрілецькі з'єднання – на шосту добу (до 21 березня). Німецькій розвідці вдалось в основному розкрити склад ударних угруповань та підготовчі заходи радянських військ. Про це йдеться у наказі командира 13-го корпусу де також визначаються завдання на оборону [13, арк. 88].

За умови успішного виконання завдань Дубно-Бродівської наступальної операції 13-а армія, з одного боку, нівелювала для 60-ї армії небезпеку на правому фланзі від можливих дій кременецького гарнізону противника, а з іншого – активно сприяла сусіду справа – 47-й армії 2-го Білоруського фронту, що готувала Ковельську наступальну операцію. Крім того, звільнивши Броди, 13-а армія повинна була оволодіти важливим вузлом шляхів, що мав велике значення для подальшого наступу на Львів, і створювала флангову загрозу та рнопільському угрупованню німецьких військ.

Дубно-Бродівська наступальна операція розпочалась за планом – о 9.00 15 березня 1944 року. З'єднання 13-ї армії перейшли в наступ і до кінця дня прорвали оборону ворога на правому фланзі 27-го стрілецького корпусу; з півдня 24-ї стрілецький корпус охопив противника, що оборонявся, в районі Кремінця. Цього ж дня в смузі 27-го стрілецького корпусу були введені в битву 25-й танковий і 1-й гв. кавалерійський корпуси, а наступної доби – 6-й гв.

кавалерійський корпус [265]. В центрі німецькі частини сковувалися активним наступом оперативної групи генерал-лейтенанта Нечаєва, яка 16 березня почала наступальні дії. Того ж дня перейшов в наступ 389-ю стрілецькою дивізією 76-й стрілецький корпус, який сковував частини німців на північ від операційного району.

Рухомі з'єднання 13-ї армії 17 березня перерізали дорогу з Дубно на Демидівку та створили безпосередню загрозу тилу дубненського гарнізону противника. Німецькі частини почали спішно відходити на Броди. Кавалерійські і 25-й танковий корпуси 18 березня ще глибше прорвалися в тил противника і вели бої в районі Радивилова. Цього дня в наступі взяли участь всі з'єднання 13-ї армії. 19 березня вони звільнили Кременець, Червоноармійськ, Радивилів і зав'язали бої на найближчих підступах до міста Броди. Проте військам армії оволодіти м. Броди сходу не вдалося і їх дії затягнулися. Однак сковування 13-го армійського корпусу і прибулої з Данії в район Бродів 361-ї піхотної дивізії німців мало важливе значення для успішного ходу бойових дій 60-ї і 4-ї танкової армій на рубежі Тарнопіль, Волочиськ [33, л.120–151].

Одночасно з наступом 13-ї армії наступальну операцію на ковельському напрямку розпочали війська 2-го Білоруського фронту. Вони змогли здолати до 30–40 км та лише наблизились до Ковеля [205, с. 80].

Бойові дії 60-ї і 4-ї танкової армій на рубежі Тарнопіль, Волочиськ. 60-а армія у складі 28, 15, 23, 18-го гв. стрілецьких і 4-го гв. танкового корпусів спільно з 4-ю танковою армією 11 березня вийшла головними силами на рубіж Залісся, Залізці, східна околиця Тарнопіль, Волочиськ, Війтівці. В смугу 60-ї армії до 15-16 березня повинні були підійти з фронтового резерву чотири стрілецькі дивізії, а також управління 106-го стрілецького корпусу. У всій смузі армії безперервно відбувалися контратаки німців, що прагнули утримати за собою рубіж Тарнопіль, Волочиськ, Проскурів.

Основні події розігралися в центрі смуги 60-ї армії на рубежі Тарнопіль, Волочиськ – на ділянці 15-го і 23-го стрілецьких корпусів. Флангові корпуси 60-ї армії (28-й і 18-й гв.) просунулися трохи вперед і по суті виконували завдання прикриття флангів. Активно діючі в цьому районі танкова дивізія СС “Адольф Гітлер” і частини 7-ї танкової дивізії безперервно контратакували радянські частини і 12 березня захопили Волочиськ. Це загрожувало роз'єднанням бойових порядків 60-ї армії [112, л.23–25].

Обстановка в районі Волочиська ускладнювалася скрутними умовами управління військами. В 4-й танковій армії в ці дні відбувалася передача посади новому командувачу армією а також передача командування командиром 10-го танкового корпусу, зміщеним за погане керівництво боями корпусу під Волочиськом. Тил 4-ї танкової армії все ще не був налагоджений, підвезення матеріальних засобів здійснювалося в основному через повітря.

Командувач військами фронту наказав 6-й гв. механізований корпус 4-ї танкової армії до ранку 11 березня перевести в район Фрідріхівки, де у взаємодії з 60-ї армією ліквідувати прорив противника і відновити становище. З'єднання 4-ї танковій армії чітко виконали фланговий маневр на зосередження в новому районі, пройшовши 50 км поблизу лінії фронту, і отримали завдання

особисто від командувач 60-ю армією не тільки на відновлення становище а й на оволодіння рубежем Скалат, Іванівка. На кінець дня 12 березня вони звільнили Волочиськ і Скалат, охоплюючи головні сили танкової дивізії СС “Адольф Гітлер” із заходу. Подальший розвиток наступу був призупинений через ускладнення обстановки під м. Тарнопіль.

12 березня 15-й стрілецький корпус і частини 4-го гв. танкового корпусу увірвалися в Тарнопіль і зав’язали бої в місті, головним чином, в східній і південно-східній частинах, причому частина сил 336-ї стрілецької дивізії, обходячи Тарнопіль з півдня звільнила до кінця дня 12 березня Петриків [126, арк. 77].

Спішно підкинуті противником у район Тарнополя резерви (359-а і 68-а піхотні дивізії) розгорнулися на рубежі Тарнопіль, Волочиськ. Ці дивізії своєчасно не були виявлені радянською розвідкою, про них стало відомо тільки в ході боїв (про 359-у піхотну дивізію - 14 березня, 68-у піхотну дивізію - 17 березня). Вони ж з ранку 13 березня з танками 7-ї танкової дивізії контрударом на Грабовець відрізали частину сил 336-ї стрілецької дивізії у Петрикові і стали просуватися на північ до шосе Тарнопіль, Скалат. У районі Великі Бірки (на схід від Тарнополя) частини 148-ї стрілецької дивізії також не змогли зупинити наступ противника. Радянські війська змушені були відійти від обласного центра.

У районі Волочиська, в смузі 23-го стрілецького корпусу, німці 13 березня також активізували свої дії. Волочиськ кілька разів переходив з рук в руки. Радянські частини 14 березня залишили його. Військова рада фронту видала спеціальний наказ із цього приводу, в якому невдачі списувались на особисту безвідповідальність командирів усіх ступенів. Проте німецькі війська продовжували просуватися на стику 15-го і 23-го стрілецьких корпусів, загрожуючи флангам. Бригади 4-ї танкової армії були розкидані по фронту, перепідпорядковані різним начальникам, що не сприяло здійсненню зосереджених ударів.

У штабі фронту усвідомили серйозність ситуації тільки 14 березня. Було віддано розпорядження головні сили 4-ї танкової армії негайно зібрати в районі Тарнопіль, Волочиськ і спільно з 60-ю армією відновити становище. На напрямок німецьких контрударів стягувалися фронтові та армійські резерви. 15 березня на північний схід від Тарнополя розгорнулися запеклі бої, до яких залучались значні сили танків та артилерії обох сторін [264, с. 372–373].

Увечері 15 березня командувач 4-ю танковою армією отримав наказ зі штабу фронту. Відповідно з ним 4-а танкова армія до підходу 1-ї танкової армії повинна була стійко оборонятися на займаному рубежі, атаками не захоплюватися, щоб не розпорошувати сили. 16 березня в смугу 60-ї армії в район Волочиська почали підходити з’єднання 106-го стрілецького корпусу (302-а і 135-а стрілецькі дивізії). З підходом цих дивізій співвідношення сил різко покращилося. Коли врахувати, що 17 березня частини 1-ї танкової армії також висувалися з району Ізяслав у смугу 60-ї армії, то загальна ситуація на рубежі Тарнопіль, Волочиськ складалася на користь радянських військ [88].

Контрудар 60-ї армії і частин 4-ї танкової армії був нанесений 17 березня о 8-й годині ранку в районі Богданівки. В результаті 68-а піхотна і 7-а танкова дивізії противника зазнали значних втрат. Німецькі війська були відкинуті на південь від тарнопільського шосе. Проте вже 18 березня частини противника знову відновили атаки в районі м. Скалат. З'єднання 15-го і 23-го стрілецьких корпусів та 4-ї танкової армії стійко відбивали ворожі контратаки й утримали займані позиції. З 18 до 21 березня з'єднання 4-ї танкової і 60-ї армії готувалися до переходу в загальний наступ [88].

Бойові дії 1-ї гв. загальновійськової і 3-ї гв. танкової армії під Проскуровом. Німецьке командування мало намір наполегливо обороняти місто Проскурів, як і Тарнопіль, оскільки це були основні вузли доріг, що перетинали операційний район зі сходу на захід та з півночі на південь. В районі Проскурова німці зосередили 96, 208, 291-у піхотні дивізії, 1, 6, 11, 17, 19-у танкові дивізії та бойову групу дивізії СС “Райх” [119].

1-а гв. армія з ранку 12 березня спрямувала свої основні зусилля на розвиток наступу на лівому фланзі силами 94-го і 30-го стрілецьких корпусів, що переправилися через р. Бужок із завданням охопити проскурівське угруповання противника зі сходу. 3-а гв. танкова армія наступала від Чорного Острова на Проскурів з метою його охопту із заходу [74, л.37–38].

Командувач військами 1-го Українського фронту, враховуючи брак сил 3-ї гв. танкової армії для наступу на Проскурів із заходу, а також необхідність загального посилення 1-ї гв. армії, вирішив провести перегрупування сил. З цією метою 47-й стрілецький корпус з фронтового резерву передавався до складу 1-ї гв. армії; 17-й стрілецький корпус з 22.00 13 березня переміщався на правий фланг армії і призначався для посилення ударного угруповання 3-ї гв. танкової армії; 11-й стрілецький корпус 18-ї армії з 14 березня передавався до складу 1-ї гв. армії і мав зосередитися на правому фланзі армії. Таким чином, для удару по проскурівському угрупованню ворога був намічений складний маневр з метою створення сильного ударного угруповання на правому фланзі армії [256, сх.21].

Поки відбувався цей маневр, на лівому фланзі армії 94-й і 30-й стрілецькі корпуси виконували поставлене їм завдання – переправитися через р. Бужок на ділянці Маломоленці, Ярославка для удару по проскурівському угрупованню зі сходу [45, л. 67, 75].

Німецьке командування спішно висунуло до цього району 16-у танкову дивізію, посилену зведеними підрозділами. В журналі бойових дій армії зазначено, що 12 березня радянські війська відбили до 15 контратак [46, л.36]. 14 березня 16-а танкова дивізія двома групами по 60-70 танків кожна при підтримці авіації контратакувала обидва корпуси, маючи на меті відрізати їх частини від переправ через р. Бужок. Зав'язалися наполегливі бої, в результаті яких частини 94-го і 30-го стрілецьких корпусів завдали противнику великих втрат, але просунутися на Проскурів не змогли і перейшли до оборони. Противник завдав контрудар у східному напрямку і до 17 березня внаслідок впертих боїв відкинув частини 1-ї гв. армії за р. Бужок. На правому березі річки залишилось 3 танки ІС. Ці події викликали стурбованість у Генштабі РСЧА [

140, с. 112]. Атаки зі сходу на Проскурів були припинені, як малоефективні і обидва корпуси було вирішено перегрупувати на правий фланг армії.

Після відходу 94-го і 30-го, а потім 11-го стрілецьких корпусів на стику 1-ї гв. і 18-ї армій утворився розрив фронту на рубежі між селами Ярославкою і Горбасів. 15 березня на цей рубіж була висунута тимчасово сформована 1-а вогнеметна бригада (1, 2 22-ї вогнеметні батальйони) з резерву фронту, яка успішно обороняла рубіж до 21 березня [48, л. 322–323 с об.].

Після перегруповування частини сил зранку 17 березня німці завдали контрудар у західному напрямку на містечко Чорний Острів. Назустріч наступали частини дивізій СС “Адольф Гітлер” з метою відрізати і знищити бригади 3-ї гв. танкової армії, які прорвались на південний захід від Проскурова. Однак цей контрудар ворога успіху не мав [50, л.7–8].

Розвиток наступальної операції 18-ї армії. 11 – 13 березня 18-а армія виконувала план наступальної операції та вела успішні бої за оволодіння переправами і розширення плацдармів на західному березі р. Південний Буг. Близько 18 годин 14 березня був отриманий наказ командувача військами фронту про передачу 11-го стрілецького корпусу в складі двох стрілецьких дивізій в 1-у гв. армію. В ніч на 15 березня корпус вийшов з бою і негайно почав марш. Командувач армією вирішив ділянку, що залишилася вільною, розподілити між 316 і 276-ї стрілецькими дивізіями. Перегрупування пройшло швидко і організовано, причому війська не припиняли наступ [98, л. 82–85].

18 березня з'єднання 18-ї армії, попереджені про можливість загального відходу німецьких військ, виділили передові загони від усіх дивізій і, не даючи противнику можливості відірватися, перейшли до його переслідування по всьому фронту в складних умовах бездоріжжя. 19 березня до складу армії була передана з 1-ї гвардійської армії 1-а вогнеметна бригада разом із займаною нею ділянкою оборони. На кінець 21 березня 18-а армія у складі 22-го і 52-го стрілецьких корпусів (шість стрілецьких дивізій) і однієї вогнеметної бригади вийшла на рубіж (викл.)Ярославка, Летичів, Вербка, Голенищево, Лисогірка (Літинського району), маючи проти себе пошарпані частини 16-ї, 25-ї танкових і 20-ї моторизованої дивізій противника [43].

Наступальна операція 38-ї армії на вінницькому напрямку розпочалася раніше визначеного терміну. До початку армійської операції з'єднання правофлангового 74-го стрілецького корпусу, суміжні з частинами 18-ї армії, перейшли в наступ 8 березня і до 11 березня просунулися на 6-8 км [237, с. 256]. Основні сили 38-ї армії 11 березня об 11-й годині після 40-хвилинної артилерійської підготовки атаки перейшли в наступ. Це стало несподіванкою для німців. В перший же день наступу головні сили армії просунулися від 4 до 8 км. Німецькі війська зробили кілька контратак резервами, але зупинити наступ 38-ї армії не змогли і почали відходити до р. Південний Буг [107].

До кінця 15-го березня 38-а армія, переслідуючи відступаючі німецькі частини, підійшла до важливих пунктів – Вінниці, Гнівани, Сутисок і форсувала р. Південний Буг в районі Сутиски [120]. Командувач 38-ї армією отримав наказ ком фронту, в якому наголошувалося: головний удар розвивати з

Сутиського плацдарму на Жмеринку. В подальшому завдати удару п'ятьма стрілецькими дивізіями, посиленими артилерією і самохідно-артилерійськими установками, вздовж залізниці та автомобільної дороги в загальному напрямку на Вовковинці, Деражню з метою створення загрози оточення вінницько-летичівсько-хмельниківському угрупованню противника; головні сили армії в район Жмеринка вивести не пізніше ранку 17 березня. На р. Південний Буг на ділянці Мізяків, Вінниця, Селище (на північ від містечка Гнівань) залишалися три стрілецькі дивізії [105, л. 10–15].

Переправа семи дивізій 38-ї армії через р. Південний Буг у стислі терміни при запізненні інженерних військ з переправним майном і допущених організаційних недоліках стала проблемним питанням. Хоча переправа військ армії через Південний Буг затягнулася, все ж таки основні сили змогли подолати річку протягом 17-18 березня [104, л. 83, 84].

18 березня командувач 38-ю армією доповів командувачу військами фронту свої міркування стосовно подальшого ведення операції. Він вирішив сімома дивізіями розвивати удар вздовж залізниці у напрямку Жмеринка, Бар, Деражня. Метою цього наступу був більш глибокий обхват і обхід вінницького угруповання противника, найшвидший вихід у район Бару і далі на захід із завданням відрізати шляхи відходу німецьким військам [237, с. 263–270].

19 березня наступ 38-ї армії продовжувався. Врахувавши навислу загрозу, командування 1-ї танкової армії Вермахту організувало спішний відхід німецьких частин з вінницького виступу. Противнику діями заслонів і контратаками вдалося виграти час і зберегти за собою основні лінії комунікацій. Німецьке командування створило бічний заслін фронтом на південь по лінії Бар, Жмеринка, щоб прикривати свій відхід і одночасно загрожувати флангу головних сил 38-ї армії при їх русі на захід.

Обороняючи Жмеринку сильним гарнізоном, противник контратаками та сильними ударами авіації затримав рух 67-го стрілецького корпусу (237, 151 100-а стрілецькі дивізії). 19 березня німецька авіація завдала сильного удару по військах 38-ї армії. 101-й стрілецький корпус у цей час здійснював маневр на вихід у смугу на південь від 67-го стрілецького корпусу. Командувач 38-ї армією прагнув якнайшвидше ліквідувати загрозу своєму ударному угрупованню на лінії Жмеринка, Бар і захопити вузол залізничних доріг – Жмеринку. Однак і 20 березня цього зробити не вдалось [107, л. 17–19].

На кінець 20 березня 74-й стрілецький корпус 38-ї армії закінчував очищення Вінниці від залишків німецьких частин і успішно просувався на захід [121]; 67-й стрілецький корпус вів бої за Жмеринку, повністю оточену всіма дивізіями корпусу та до кінця дня звільнив місто [122]; 101-й стрілецький корпус у похідних колонах переслідував частини противника, що відходили, одночасно виконуючи раніше поставлене завдання – висунутися на рубіж Бар, Ялтушків; 70-а гв. стрілецька дивізія що перебувала в армійському резерві, підходила до району міста Бар [181, с.205–231].

21 березня командувач 38-ї армією вирішив зробити другу спробу обійти і оточити вінницько-летичівське угруповання ворога ударом з півдня на Бар силами 101-го стрілецького корпусу, а 67-ї стрілецький корпус зняти з-під

Жмеринки і перекинути лівіше 101-го стрілецького корпусу. Але проведення такого складного і швидкого маневру було можливе тільки за наявності рухомих військ – танкових з'єднань, які могли дати високі темпи наступу. А піхота 38-ї армії за час безперервних боїв з 11 до 20 березня пройшла в найскрутніших умовах весняного бездоріжжя майже 200 км. Війська і тили армії були сильно розтягнуті в глибину. Тому відрізати шляхи відходу німецьких військ з'єднання 38-ї армії не змогли. Німецьке командування встигло відвести головні сили вінницького угруповання на захід на лінію Деражня і на південь, уникнувши обходу. Проти лівого флангу 38-ї і правого флангу 40-ї армій 2-го Українського фронту противник спішно висував частини 17-ї танкової дивізії з метою затримати наступ радянських з'єднань на кам'янець-подільському напрямку.

Бойові дії 2-ї повітряної армії. 2-а повітряна армія на початку другого етапу операції (11 березня) нараховувала 470 літаків, з них: винищувачів – 192, штурмовиків – 87, бомбардувальників – 41, нічних бомбардувальників – 144, розвідників – 6. Всього з 12 до 20 березня авіація 2-ї повітряної армії провела 5443 літако-вильоти, тоді як авіація противника – всього 443 літако-вильоти [258, с.118–120]. Це свідчить про панування радянської авіації в повітрі. Однак боротьба в повітрі велася переважно в смузі дії 1-ї гв. загальновійськової і 3-ї гв. танкової армій і дуже пасивно – в смузі 60-ї і 4-ї танкової армій, що пояснювалося значним віддаленням смуги дій цих армій від аеродромів.

Найбільш інтенсивно 2-а повітряна армія діяла 13, 14 і 19 березня. В період з 12 до 20 березня було проведено 53 повітряні бої, в яких збито 57 ворожих літаків. У ніч на 13 березня нічні бомбардувальники (літаки По-2) завдали удару по проскурівському угрупованню ворога, чим значною мірою ослабили контрудар німецьких військ 14 березня по лівофлангових корпусах 1-ї гв. армії в районі Стуфчинці, Давидківці. 15-16 березня 2-а повітряна армія в основному, продовжувала сприяти 1-ї гв. армії. Удари в період 17 – 20 березня мали характер епізодичних атак з повітря невеликими групами в тактичних інтересах майже всіх армій фронту [68]. Не дивлячись на погані метеорологічні умови і недостатню підготовленість аеродромів, особовий склад 2-ї повітряної армії на третьому етапі операції показав зразки самовідданого виконання бойових завдань. Всього за період 21-31 березня збито 52 літаки противника. За час другого етапу операції здійснювалась напружена робота з повітряного підвезення боєприпасів і паливно-мастильних матеріалів, головним чином, для 3-ї гв. і 4-ї танкових армій. Чітка організація повітряного мосту мала виняткове значення для підтримки боєздатності цих армій.

Інженерні війська фронту вели розвідку загороджень противника, розмінювали мінні поля, при відбитті контратак противника проводили мінування на загрозливих напрямках, а також вели дорожньо-мостові роботи.

Дії партизанів. Упродовж другого етапу операції частина партизанських з'єднань і загонів продовжувала виконувати завдання за планом Ставки Верховного Головнокомандування, руйнуючи в глибокому тилу ворога комунікації, нападаючи на ворожі гарнізони і ведучи розвідку.

Деякі партизанські загони і з'єднання в ході просування регулярних військ приєднався до радянських частин і були розформовані (з'єднання і загони Андрєєва, Мельника-Владимирова, Слюсаренка, Зябіна). Решта формувань, що дислокувалися в смузі 1-го Українського фронту, продовжували діяти в колишніх районах: з'єднання Коротченка, Артюхова і Николайчика – на лінії Володимир-Волинський, Сокаль, Броди; з'єднання і загони Соболева і Мухіна – в районі Кам'янець-Подільського; з'єднання Макарова і Тканка – в районі Чернівців.

Перегрупування 1-ї танкової армії. 1-а танкова армія (без 31-го танкового корпусу, який з 11 березня відбув у розпорядження Ставки ВГК на боротьбу з загонами УПА) у складі 8-го гв. механізованого, 11-го гв. танкового корпусів, 64-ї окремої важкої танкової бригади, перебуваючи в резерві фронту в період з 11 до 18 березня продовжувала виконувати маневр зі смуги 38-ї армії в смугу 60-ї армії та зосереджувалась в районі м. Ізяслав. Танки і САУ, а також частина артилерії і іншої бойової техніки, перевозилися по залізниці до ст. Шепетівка, а мотопіхота – автотранспортом. До 18 березня зосередження армії було закінчено. У зв'язку з загостренням обстановки в смузі 60-ї армії (вклинення противника в районі Великі Бірки) а також з метою прискорення підготовки армії до наступу на Чернівці командувач військами фронту наказав 1-й танковій армії зосередитися за бойовими порядками стрілецьких військ на стикові 15-го та 23-го стрілецьких корпусів 60-ї армії до кінця дня 19 березня. 20 березня армія готувала вихідне положення на правому фланзі 23-го стрілецького корпусу 60-ї армії, висуваючи послідовно на позиції мотопіхоту, артилерію, танки.

Планування та підготовка до другої наступальної операції 1-го Українського фронту (третього етапу Проскурівсько-Чернівецької наступальної операції) розпочалася 10 березня після схвалення пропозицій командувача фронту на подальший розвиток наступу та відповідної директиви Ставки ВГК (про це йшлося на початку розділу). Вранці 13 березня Ставка ВГК уточнила першочергові завдання військ 1-го Українського фронту: пропонувалося основні зусилля ударного угруповання фронту спрямувати на чернівецький і кам'янець-подільський напрямки із завданням: з півдня відрізати шляхи відходу та розгромити 1-у німецьку танкову армію.

І в Москві і в штабі 1-го Українського фронту вважали, що німці з втратою позицій по рубежу р. Південного Бугу будуть відходити та прагнути організувати оборону по р. Дністер, а отже, проскурівсько-вінницьке угруповання генерала Хубе мало б відходити у південному та південно-західному напрямку. У спогадах Г. Жуков засвідчив: “Таке рішення здавалось цілком можливим і логічним. У такому разі противник, переправившись через Дністер, міг зайняти південний берег річки і організувати там оборону... Ми вважали, що в цих обставинах необхідно було охопити противника 1-ю танковою армією глибше, перекинувши її головні сили через Дністер, і захопивши район Заліщики – Чернівці – Коломия” [196, с. 634].

Командувач 1-го фронту ще 11 березня віддав попередні бойові розпорядження і вказівки телефоном і через офіцерів зв'язку. Ударному

угрупованню 1-го Українського фронту було поставлене завдання – вийти на р. Стрипа і р. Дністер і оволодіти рубежем Городище, Золотники, Бучач, Хмелева, Городенка, Чернівці, Вікна, Кам'янець-Подільський. 13 березня була затверджена директива командувач військами 1-го Українського фронту №005, яка конкретизувала замисел другої фронтової натупальної операції. Відповідно до директиви війська фронту мали перейти у наступ з 18 березня [36]. Зауважимо, що Ставка ВГК вимагала відновити наступ з 20 – 21 березня [142, с. 46]. На думку автора, відведення підлеглим військам більш стислого терміну на підготовку було особистою ініціативою Г. Жукова, що зумовлювалось його індивідуальними особливостями.

Арміям були поставлені наступні завдання (Додаток А.7).

60-а армія у складі п'яти стрілецьких та одного танкового корпусів не пізніше 14 – 15 березня повинна була оволодіти Тарнополем і створити на р. Серет плацдарм для подальшого наступу. З рубежу р. Серет перейти в наступ в західному напрямку, завдаючи головного удару з фронту Тарнопіль, Теревовля із завданням на кінець третього дня вийти на р. Стрипа і оволодіти рубежем Озерна, Козлів, Золотники, де тимчасово закріпитися; а на кінець шостого дня зайняти оборону по східному берегові р. Стрипа на ділянці Золотники, Бучач, Хмелева (при впадінні р. Серет в р. Дністер). Отже, передбачалося створення зовнішнього фронту оточення по рубежу р. Стрипа. Один стрілецький корпус (у складі трьох дивізій) на кінець третього дня операції мав вийти на західний берег р. Серет на ділянці Теревовля, Чортків, де закріплювався до підходу 1-ї гв. армії. Корпуси підпорядковані 60-й армії отримали бойові накази (№№0020–0025) 19 березня [112, л.75–83].

1-а гв. армія отримала завдання не пізніше 14-15 березня розбити проскурівське угруповання противника і оволодіти містом Проскурів. 17 березня, перейшовши в наступ в загальному напрямку Ярмолинці, Гусятин, Чортків, на кінець п'ятого дня операції вийти на рубіж р. Серет на ділянку Теревовля, Чортків і далі наступати до р. Стрипа. З Ярмоленець один стрілецький корпус (три дивізії), посилений танковою бригадою, важким танковим полком, самохідно-артилерійським полком, винищувально-протитанковою артилерійською бригадою, спрямовувався на Дунаївці, Кам'янець-Подільський. Армії додавався 47-й стрілецький корпус (дві дивізії), якому на кінець 15 березня наказувалося зосередитися в районі Красилова.

Штаб армії завершив розробку плану другої наступальної операції 16 березня. Оскільки Проскурів все ще залишався в руках ворога, перед усім передбачалось його звільнення. Для цього було здійснено перегрупування 11-го стрілецького корпусу із 18-ї армії на правий фланг 1-ї гв. армії. Туди ж спрямовувались 17, 30 та 94-й стрілецькі корпуси, які переміщувались з лівого флангу 1-ї гв. армії та 47 ск з резерву [256, сх.21]. Головна ідея – удар в обхід міста справа на Ружичанку та оточення проскурівського гарнізону. Бойовий порядок – 1 ешелон з виділенням резерву (93-я тбр, 29 тп). Всі стрілецькі корпуси (11, 30, 17, 47, 94. 107) армії посилювались танковими полками, артилерією та інженерними частинами, а на головних напрямках – арт. дивізіями прориву резерву Ставки ВГК. На фронті армії діяла вогнеметно-

протитанкова бригада. Перехід корпусів у наступ планувався поступово – з 18 до 21 березня. Операція мала тривати п'ять діб. Корпуси спрямовувались на р. Серет і далі – на р. Стрипа [36, л. 1–2].

В битву планувалося ввести 1-у танкову армію, яка перегруповувалась з-під Вінниці до Тарнополя. Командувач армії генерал М. Катуків відзначав, що армія була українською, оскільки більшість її особового складу були українцями [26]. На кінець 17 березня армія повинна була зайняти вихідне положення для наступу в районі (викл.)Тарнопіль, Теробовля і ударом вздовж шосе Тарнопіль – Чернівці на кінець першого дня оволодіти Чортковом, а на кінець третього дня форсувати р. Дністер і вийти на рубіж Городенка, Вікна; на п'ятий день оволодіти м. Чернівці і у повному складі вийти в район Заліщики, Городенка, Чернівці [36, л. 3–5].

1-а танкова армія перегруповування з району Ружин, Погребище у смугу 60-ї армії розпочала ще 25 лютого і остаточно завершила 23 березня. Колісний транспорт здійснював марш своїм ходом, танки, запаси, особовий склад – залізницею. Тили армії базувались на залізничні станції Шепетівка та Збараж [53, л. 30–37].

4-а танкова армія 18 березня повинна була зайняти вихідне положення для наступу в районі Скалат, Гримайлів і ударом в загальному напрямку на Гусятин, Кам'янець-Подільський на кінець четвертого дня оволодіти м. Кам'янець-Подільський і вийти в район Кам'янець-Подільський, Хотин, Китай-Город, утримуючи його до підходу головних сил 38-ї армії. Для утримання плацдарму на р. Дністер в районі Хотин було наказано мати одну танкову бригаду посилену піхотою і артилерією. В районі Кам'янець-Подільський до армії повинен був приєднатися посилений корпус зі складу 1-ї гв. армії.

Зі змінами в обстановці та переносу часу наступу головного ударного угруповання на 21 березня командир 4-ї танкової армії видав наказ на проведення наступальної операції (Кам'янець-Подільської, як її назвуть дещо пізніше). Цей бойовий наказ за №3 був підписаний об 11.00 20 березня 1944 р. Він передбачав після прориву оборони противника стрімкий наступ у її глибині на Кам'янець-Подільський та на п'ятий день операції передові загони мали форсувати р. Дністер і захопити Хотин. Для цього армії додавалася 6-а понтонно-мостова бригада резерву ВГК [36, л. 8–10; 90].

3-я гв. танкова армія мала сприяти наступу 1-ї гв. армії до рубежу Сатанів, Городок, Ярмолинці, після чого передбачалося виведення її з операції для відновлення боєздатності.

13 березня директивою фронту № 006 командувач 18-ї і 38-ї арміями були поставлені завдання, згідно якими вони повинні були продовжувати наступ і оволодіти містами Вінниця, Жмеринка, розвиваючи наступ, вийти на рубіж Деражня, Бар, Мартинівка; в подальшому – наступати в загальному напрямку на Кам'янець-Подільський.

План бойового застосування з'єднань та частин 2-ї повітряної армії в інтересах наступальних операцій танкових армій розроблявся армійськими штабами як спільний документ та затверджувався командувач фронтом [36, л. 3–5]. 2-а повітряна армія отримала завдання супроводжувати наступ 1-ї і 4-ї

танкових армій на всю глибину, прикривати війська з повітря і вести боротьбу з ворожими резервами; частиною сил підтримати дії 1-ї гв. і 60-ї армій.

Із завдань, поставлених військам ударного угруповання, видно, що командувач військами фронту прагнув глибокого обхвату 1-ї німецької танкової армії і створення умов для повного оточення її військ. З цією метою на зовнішній фронт оточення прямували 60-а і 1-а гв. армії; причому 1-а гв. армія в ході наступу мала весь час охоплювати лівий фланг 1-ї танкової армії Вермахту. Вихід 1-ї танкової армії за р. Дністер, а 4-ї танкової армії до м. Кам'янець-Подільський за умови підходу до Кам'янець-Подільського 18-ї та 38-ї армії у смузі на північ від Дністра та військ 2-го Українського фронту до Хотина у смузі на південь від Дністра немов подвійними лещатами відрізали шляхи відходу 1-ї танковій армії Вермахту у південному напрямку.

Проте замисел командувача фронтом на оточення ворожого угруповання в цій директиві не був сформульований достатньо ясно. Завдання арміям були поставлені, виходячи з припущення, що противник в найближчий час не зможе чинити серйозний опір.

Увівши в битву головні сили, затримавшись на рубежі Проскурів, Волочиськ, Тарнопіль на 10 днів, і Г. Жуков і Е. Манштейн розуміли що цим справа не закінчиться. Вони активно готували до застосування резерви, що були у їх розпорядженні та наполегливо клопотали перед керівництвом про посилення підлеглих їм військ.

Показовим є такий приклад. 15 березня командувач 1-м Українським фронтом надіслав телеграму Й. Сталіну у якій зазначалося, що противник в район Проскурова, Тарнополя зібрав 12 танкових дивізій. Для боротьби з ворожими танками вкрай потрібні літаки Іл-2, але їх обмаль, залишилось всього 98 штурмовиків. Прохання – терміново виділити фронту укомплектований штурмовий корпус. Верховний головнокомандувач відповів Г. Жукову: “Ваше повідомлення про нестачу штурмовиків не відповідає дійсності. Вас, мабуть, ввели в оману... В строю у Вас 193 справних штурмовики. До цього слід додати 143 штурмових літаки, які направлені Вам розсипом для поповнення штурмових дивізій. Отже у Вас на фронті буде 336 справних штурмових літака. Я думаю, що цього буде достатньо” [142, с. 50, 354].

Е. Манштейн у мемуарах згадує, що в березні 1944 року неодноразово особисто звертався до А. Гітлера з питань кардинального підсилення групи армій “Південь” з метою уникнення катастрофічних наслідків наступу радянських військ. Однак, на думку Манштейна, рішучих заходів не було вжито, сили та засоби, направлені в його розпорядження, були малозначимими [229, с. 542–543].

Отже, наприкінці другого етапу операції у результаті десятиденних боїв під Тарнополем, Волочиськом, Проскуровом і Вінницею війська 1-го Українського фронту виснажили з'єднання 4-ї і 1-ї німецьких танкових армій, що становили головні сили групи армій “Південь”; відбили контрудар і ряд сильних контратак противника на тарнопільському і кам'янець-подільському напрямках; просунулися на допоміжних (бродівському і вінницькому) напрямках від 70 до 150 км; форсували р. Південний Буг і оволоділи рядом

значних населених пунктів і вузлів доріг. Разом з тим виконання завдань армійських операцій мало незавершений характер. Зокрема радянські війська не опанували містами Броди, Тарнопіль, Проскурів, Бар, Жмеринка і відповідно не зайняли вказані їм рубежі, не спромоглися оточити бродівське та вінницьке угруповання противника.

3.3. Друга фронтова наступальна операція. Прорив ударного угруповання фронту на стратегічну глибину. Оточення танкової армії противника. Третій етап (21–31.03. 1944 р.) (Додаток А.9)

У ніч на 21 березня штаб 1-го Українського фронту отримав вказівку Ставки ВГК про відновлення наступу. Командувач військами 1-го Українського фронту приступив до виконання плану другої наступальної операції, розробленого ще 11–12 березня, згідно з яким війська фронту повинні були: 13-а армія – наступати на бродівсько-львівському напрямку і оволодіти м. Броди; 60-а армія – оволодіти м. Тарнопіль і забезпечити введення в прорив 1-ї і 4-ї танкових армій на чернівецькому і кам'янець-подільському напрямках; 1-а і 4-а танкові армії – нанести удар у фланг і тил 1-ї танкової армії противника і оволодіти м. Чернівці (1-а танкова армія) і м. Кам'янець-Подільський (4-а танкова армія); 1-а гв. загальновійськова і 3-я гв. танкова армії наступати в загальному напрямку на Кам'янець-Подільський; 18-а і 38-а армії – продовжувати переслідування противника в загальному напрямку на Кам'янець-Подільський.

Війська 1-го Українського фронту 21 березня зранку після 40-хвилинної артилерійської підготовки атаки перейшли в наступ.

Бойові дії 13-ї армії під Бродами. 13-а армія продовжила наступ в складі трьох стрілецьких корпусів – 76, 27, 24-го (включали дев'ять стрілецьких дивізій), 1-го гв. кавалерійського та 25-й танкового корпусів, ще дві стрілецькі дивізії та 1-а чехословацька бригада перебували в резерві. Наступальне угруповання підтримувалося значною кількістю артилерійських частин. 26 березня додатково був введений в битву 102-й стрілецький корпус (три дивізії). До 31 березня з'єднання 13-ї армії охопили Броди з півночі і півдня. Проти 13-ї армії діяли частини 13-го армійського корпусу 4-ї німецької танкової армії. Манштейн згадував, що над німцями в районі Бродів нависла загроза оточення [229, с. 539]. Проте радянському командуванню завершити це оточення не вдалось [84, л. 26–30].

Незважаючи на те, що спроби захопити підготовлене до оборони місто Броди з ходу силами кавалерійських і 25-го танкового корпусів не мали успіху [243, с. 55–68], командувач 13-ю армією все ж таки продовжував упродовж 10 днів безуспішні фронтальні удари з участю цих корпусів [85]. Наприкінці березня німцям вдалося потіснити радянські частини з рубежу дороги Броди, Підгірці (село поблизу Олесько) та забезпечити собі маневр і вигідне становище для розвитку подальшого наступу [86, л. 2].

Тарнопільська операція 60-ї армії. 21 березня 60-а армія відновила наступ. Основними завданнями 60-ї армії було оволодіння містом Тарнопіль і розгром

місцевого гарнізону та забезпечення введення у прорив танкових армій [136, с. 43–45; 237, с. 136-137]. 24 березня Тарнопіль був оточений і блокований силами 336-ї і 322-ї стрілецьких дивізій 15-го стрілецького корпусу. Радянські війська багато раз проривались на околиці міста, але внаслідок контратак противника змушені були відходити. Закріпитись у місті радянські війська так і не змогли [112, л.1–54]. З 24 березня противник проводив неодноразові контратаки з напрямку Озерна. З 29 березня 60-а армія припинила штурм Тарнополя і готувалася відновити його 31 березня. Отже за 10 днів другого наступу на Тарнопіль до 31 березня з'єднання 60-ї армії просунулися на 10-20 км, оточили тарнопільський гарнізон противника, створили зовнішній фронт оточення силами 28-го і 106-го стрілецьких корпусів, а потім і 23-го стрілецького корпусу, що поступово просувався на захід, і вийшли на рубіж: Тростянець, Осташівці, Городище, Купчинці, маючи проти себе частини 349, 357, 359-ї піхотних дивізій і блокований гарнізон в м.Тарнопіль [125].

В Тарнополі, за радянськими даними, в оточення потрапили залишки 4-х піхотних дивізій, всього – близько 12 тис. осіб, що мали на озброєнні танків і самохідних гармат до 35, гармат до 85, мінометів до 125, кулеметів до 400, автомобілів до 350, складів різних до 6, залізничних вагонів з боеприпасами та майном до 385 [189; 238, с. 208]. Джерелом цих показників є зведення радянського Інформбюро. Зрозуміло, що це пропагандистські цифри. Німецькі дослідники вказують іншу чисельність гарнізону 4750 військовослужбовців [302]. До цього теж варто підходити критично. У даному випадку подається чисельність особового складу стройових підрозділів та не враховуються вояки з тилових, технічних, охоронних частин та підрозділів, тощо.

За даними бойових документів 60-ї армії та протоколу допиту підполковника Йоганеса Дітріха (начальник штабу 444-ї охоронної дивізії) німецький гарнізон міста становив до 6,5 – 7 тис. чоловік. Склад частин : 949 пп (двохбатальйонного складу), 1-а рота 359 сап, 4-й дивізіон 359-го ап, 359-й самокатний батальйон та унтер-офіцерська школа зі складу 359-ї піхотної дивізії; 514 і 543-й резервні батальйони та бойова група зі складу 154-ї резервної дивізії; 4-й пп із складу 44-ї дивізії СС “Галичина” (100 чол.); 8 і 500-й штрафні офіцерські батальйони; 171-й охоронний батальйон; 24-й резервний арт. дивізіон; фузилерний батальйон; окремі військовослужбовці, господарські та технічні підрозділи зі складу 7-ї тд, 357, 68-ї пд і тд СС “Адольф Гітлер”. [13, арк. 127–132; 110, л. 79]. Всі війська у Тарнополі були підпорядковані коменданту. 22 березня на цю посаду був призначений генерал-майор Егон фон Нейдорф, який до того командував 36-ю піхотною дивізією Вермахту [235].

Значну частку військовослужбовців противника складали солдати штрафних підрозділів, їм був оголошений наказ фюрера про те, що вразі успішної оборони міста всім будуть прощені їх провини [11, арк. 30].

Оборону Тарнополя німці побудували як кругову; вона була розділена на оборонні ділянки (сектори). Навколо міста була створена суцільна траншея з виносними окопами (кулеметними майданчиками) і розвинена мережа ходів сполучень з обладнаними бліндажами. На окремих ділянках була відрита друга траншея. Вогневі позиції протитанкових гармат розташовувалися на вузлах

доріг. Через брак часу будівлі міста для оборони були пристосовані слабо. В окремих будівлях були спеціально підготовлені амбразури, частіше ними служили пробоїни від снарядів. Міномети встановлювалися у дворах або в садах, гармати – на вулицях. Штурмові гармати і танки використовувалися для контратак. Багато будівель було заміновано. Тарнопільський гарнізон підтримував безперервний зв'язок по радіо і літаками з командувач німецькою 4-ю танковою армією і командиром 48-го танкового корпусу.

Радянське командування висунуло тарнопільському гарнізону ультиматум про здачу, але противник його відхилив. Не принесли результату і листівки, підготовлені органами спецпропаганди. В одній із них (тираж 100 тис. екз.) було означено: “Тарнопіль стане для вас могилою. На порятунок можуть сподіватися лише ті, хто своєчасно здадуться у полон. Тільки вони побачать свою батьківщину і свою сім'ю. Всіх інших буде знищено” [11, арк. 24].

25 березня в битву за Тарнопіль був введений 94-й стрілецький корпус [110, л. 152–160] в складі 117-ї і 99-ї стрілецьких дивізій. З 26 до 29 березня йшли запеклі бої з прориву зовнішнього обводу міської оборони, який за ці дні був повністю ліквідований, радянські війська підійшли безпосередньо до міського обводу оборони. 94-й, 15-й і 4-й гвардійський танковий корпуси намагалися 29 березня штурмом оволодіти містом, але успіху не мали.

30 березня навколо Тарнополя наступило тимчасове відносно затишшя. 15-й і 94-й стрілецькі корпуси поповнювали матеріально-технічні запаси та готувалися до рішучого штурму міської оборони противника. Німецькому 48-у танковому корпусу генерала Георга Балька вдалося стабілізувати рубіж оборони на захід від Тарнополя. Його танкові частини готувались завдати контрудар для деблокування оточених в місті [231, с. 229].

Наступальна операція 1-ї танкової армії на чернівецькому напрямку (в документах отримала назву Дністровсько-Прикарпатської [58, л. 1]). 1-а танкова армія вранці 21 березня вслід за останнім п'ятихвилинним вогневим нальотом при підтримці авіації 2-ї повітряної армії почала наступ. Всього армія мала п'ять танкових, три механізовані та одну мотострілецьку бригаду: в першому ешелоні – 8-й гв. механізований корпус (в строю 99 танків Т-34) і 11-й гв. танковий корпус (в строю 100 танків Т-34); у резерві – 64-а гв. танкова бригада (33 танки Т-34), 79-ї гвардійський мінометний полк. У армійському мотоциклетному батальйоні було 8 танків; в штабі армії – 5 [54, л. 230–232]. Начальник інженерних військ фронту передав у розпорядження армії 3-ю понтонно-мостову бригаду чотирьохбатальйонного складу з чотирма парками поромів [52]. Однак два батальйони перебували у Білій Церкві, один у Житомирі і ще один у Слауті. Вчасно прибув до армії тільки один батальйон [59, л. 159–161]. На початку операції з армією мала діяти піхота 148 і 359-ї стрілецьких дивізій 60-ї армії.

Проти 1-ї танкової армії діяли частини 68-ї піхотної дивізії, один полк 359-ї піхотної дивізії, 311-й дивізіон штурмових гармат та 503-й окремих батальйон важких танків. Всього на фронті 16 км діяло 16 тис. чоловік, 30 танків, 31 штурмова гармата, 69 польових гармат і 60 протитанкових [60, л. 219].

Відволікання значних сил 60-ї армії для удару на Тарнопіль створило умови, коли прорив оборони противника, починаючи з переднього краю, проводився силами і засобами танкової армії, що не відповідало тогочасним вимогам введення в прорив танкових військ. Втрати 1-ї танкової армії за перші чотири дні операції сягали 75 танків [58, л. 5].

Зважаючи на складні погодні умови, основними магістралями для наступу танкових військ та артеріями їх постачання стали шосе, зорієнтовані з півночі на південь. Для танкістів генерал-лейтенанта М. Катуківа такою дорогою стала траса Тарнопіль, Тербовля, Чортків, Заліщики, Чернівці. Зламавши опір противника в перший же день, з'єднання 1-ї танкової армії попрямували на південь. Частини противника втратили управління й розбіглися, залишаючи за собою зброю та транспортні засоби. Організованого опору не було аж до Дністра [59, л. 162].

23 березня танкісти вийшли в район міста Чортків. Зранку 24 березня 19-а гв. мехбригада раптовим нападом вибила німецький гарнізон у Бучачі. Захоплюючи величезні трофеї і сотні полонених, 1-а танкова армія стрімко рушила далі на південь, до р. Дністер. У міру успішного просування на південь кількість трофеїв зростала. Всі дороги до Дністра були забиті тисячами німецьких автомашин [60, л. 304–311].

Особлива увага надавалася форсуванню р. Дністер (Додаток А.10), до якого радянські передові підрозділи вийшли вже вночі з 23 на 24 березня. Проте мости були висаджені противником. Додана армії 3-я понтонно-мостова бригада перебувала двома батальйонами в районі Збараж, тобто в 120 км від Дністра, і лише один батальйон міг упродовж доби підійти до району Заліщиків. Розвідка 8-го гвардійського механізованого корпусу за допомогою місцевих жителів відшукала в районі Устечко брід, придатний для переправи танків. Ним було вирішено переправити всі танки обох корпусів. Першими повинні були переправлятися: 64-а окрема гв. танкова бригада із завданням раптовим ударом оволодіти містом Чернівці; передовий загін 8-го гв. механізованого корпусу мав оволодіти містом Коломия, передовий загін 11-го гв. танкового корпусу – містечком Заставна [60, л. 209–229]. Діям радянських військ сприяли доволі чисельні партизанські загони Буковини [133, арк. 58–62].

Вранці 24 березня 20-а гв. мехбригада вела бій за Заліщики [55, л. 136–137]. Тим часом передові загони і авангарди 1-ї танкової армії переправилися вбхід через Дністер (мотопіхота - на підручних засобах). Авангарди захопили плацдарм та містечко Городенка. Німецьке командування для оборони правого берега Дністра спрямувало 7-й угорський армійський корпус. Спочатку частини його 21-ї та 201-ї легких піхотних дивізій здійснили спробу організованого опору, але як тільки з'явилися танки, угорці стали здаватися у полон великими групами під керівництвом офіцерів [59, л. 162].

64-а окрема гв. танкова бригада, переправившись через Дністер до 14.30 25 березня, здійснила блискавичний рейд на 80 км і близько 23-ї години того ж дня вийшла на північну околицю м. Чернівці [132, арк. 18–23]. Танкісти захопили залізничну станцію, на якій стояло 3 ешелони противника, та ще 15 ешелонів були прийняті на станцію вночі. Увірватися в місто відразу бригада

не змогла, оскільки противник, хоч і невеликими силами (румунський прикордонний полк і тиліві підрозділи 68-ї піхотної і 7-ї танкової німецьких дивізій), вперто обороняв місто [59, л. 145–148]. 64-а окрема гв. танкова бригада діяла у відриві від головних сил до 30 березня (9 днів). Командиру бригади І. Бойку доводилось приймати самостійні рішення, оскільки зв'язку зі штабом армії на цей час не було. Бригада за час рейдових дій втратила 9 танків (в т. ч. 3 – підбито) та 12 солдатів і сержантів, завдала втрат противнику – до 40 танків та штурмових гармат, понад 200 автомобілів, до 600 солдат і офіцерів [27].

Командарму належало переправити головні сили армії – сотні машин з піхотою і артилерією, для чого був необхідний міст. Увагу привернув залізобетонний міст поблизу села Устечко, у якому німці висадили у повітря один проліт. Відновити його було доручено корпусному інженеру 8-го гв. механізованого корпусу гвардії підполковнику Абакумову. Тільки винахідливістю саперів можна пояснити відновлення в короткий термін руху цим мостом. З висоти 15 метрів у воду були скинуті німецькі трофейні машини, наповнені каменем, а потім і каміння у великій кількості. Все це дозволило створити опору, а потім і відновити міст. До 18 годин 27 березня (через 36 годин), за сприяння місцевих жителів, міст був відновлений і по ньому відкрився рух [59, л. 134].

Одночасно в Заліщиках була організована понтонна переправа (з 2.00 27.03.44) та з прибуттям засобів 3-ї понтонної бригади та доданої армії 6-ї понтонної бригади змонтований наплавний міст Н2П (з 23.00 28.03.44) [59, л. 161].

27 березня частина сил армії перейшла до оборони плацдарму в районі Михальче, Городенка, Заліщики. 1-а гв. танкова бригада М. Горелова стрімким рейдом підійшла до міста Коломия і до кінця дня 27 березня звільнила його. 29 березня бригади 8-го гв. механізованого корпусу підійшли на підступи до Станіслава і вступили в бій з угорськими частинами (Додаток А.9). У ніч з 30 на 31 березня гвардійці полковника М. Горелова увірвалися до Станіслава і зав'язали вуличні бої. Втративши 14 танків із 20, танкісти змушені були відійти з міста і перейти до оборони [221, с. 376–377].

На допомогу 1-й танковій армії рухалися 24-а і 271-а дивізії 11-го стрілецького корпусу, а також 351-а стрілецька дивізія. Стрілецькі дивізії командувач армією вирішив використати для зміцнення рухомих танкових бригад: 351-у – у складі 8-го гв. механізованого корпусу в районі м. Станіслав, 271-у – в м. Коломия і 24-у – у складі 11-го гв. танкового корпусу для штурму м. Чернівці.

Ще 28 березня був розвіданий брід через р. Прут на схід від Чернівців. Обходом 64-ї окремої гв. танкової бригади зі сходу і 45-ї гв. танкової бригади з півночі м. Чернівці 29 березня було взяте і до 30 березня повністю очищене від противника [132, арк. 24–28]. На кінець 31 березня 11-й гвардійський танковий корпус з 24-ю стрілецькою дивізією захопив плацдарм за р. Прут в районі Снятин, Сторожинець, Луковиця [56, л. 148–151]. 44-а гв. танкова бригада була вислана назустріч 40-й армії 2-го Українського фронту в район Хотина та

зіткнулась там з частинами німців, які стійко обороняли передмостові укріплення через Дністер [33, л.168–174].

Станом на 31 березня в строю 1-ї танкової армії М. Катуківа залишалось 126 танків та 20 САУ [56, л. 155].

Кам'янець-Подільська наступальна операція 4-ї танкової армії. 4-а танкова армія відновила наступ вранці 21 березня. Вона мала в строю 102 танка , з них: Т-34 – 85; МК-9 – 9, САУ-85 – 7, “Тигр” - 1 (трофейний). Наступ армії 21 – 22 березня проходив сповільнено, оскільки противник чинив досить сильний опір. 23 березня штаб фронту зазначав, що 4-а танкова армія відстає. На кінець 23 березня 1-а танкова армія вже пройшла Чортків а 4-а танкова армія вела бої разом з піхотою 23-го стрілецького корпусу тільки в районі Сатанова уступом зліва позаду в 40-50 км від 1-ї танкової армії [92, л. 144–178].

Г. Жуков виявив невдоволення затримкою армії та своїм розпорядженням підпорядкував командувача 4-ї танкової армії генерал-лейтенанта Д.

Лелюшенка командувачу 1-ї танкової армії “за різке відставання і незадовільне керівництво”. Незабаром це розпорядження було скасоване [258]. До Сатанова з'єднання 4-ї танкової армії наступали в бойових порядках 23-го стрілецького корпусу 60-ї армії. Після оволодіння цим містечком 4-а танкова армія вийшла на німецькі тили та стала швидше рухатися на південь. 23 березня 10-й танковий корпус вів бій за Гусятин. 25 березня 4-а танкова армія головними силами вийшла до північної околиці міста Кам'янець-Подільський, 26 березня оволоділа ним і тим самим відрізала противнику шляхи відходу до переправ через р. Дністер на південь до Хотина. Були захоплені великі трофеї, особливо транспортні засоби і різні склади.

26 березня командувач військами фронту наказав командувачу 1-ї гв. армії висунути на допомогу 4-й танковій армії 30-й стрілецький корпус у складі двох дивізій. Це мало значно підсилити 4-у танкову армію. Але стрілецькі дивізії були нечисельними, до того ж артилерія корпусу відстала на марші. До кінця того ж дня 4-а танкова армія з 30-м стрілецьким корпусом зайняла рубіж фронтом на схід. Подальші події залежали від того, наскільки міцним буде цей внутрішній фронт оточення, чи встигне зімкнутися фронт 1-ї гв. і 4-ї танкової армії а потім 18-ї і 38-ї армії і перетворитися в суцільне кільце оточення. Проте спроба перехопити шляхи відходу противника на північний схід від Кам'янець-Подільського на рубежі Жванчик, Дунаївці не вдалася, і частини закріпилися в районі міста і передмість на рубежі Кам'янець-Подільський, Оринін фронтом на північний схід.

Після безперервних 20-денних боїв, просунувшись в оперативну глибину оборони противника більш як на 100 кілометрів, війська 4-ї танкової армії зазнали великих втрат у живій силі і техніці, розтягнулися на фронті до 50 кілометрів і ледве стримували ворожі атаки. Існували величезні труднощі в постачанні боєприпасами і пально-мастильними матеріалами. Залишалось 67 боєготових танків і 0,1–0,2 боєкомплекту; у 299-у гв. мінометному полку на 21 міномет залишалось 11 мін [139, с. 322]. Тили, внаслідок поганого стану доріг, відстали. Єдина дорога на Оринін, по якій здійснювалося (хоча і в дуже малій

кількості) матеріальне забезпечення, до кінця 27 березня виявилася перехопленою танками противника.

Оперативна обстановка в районі Кам'янець-Подільського для радянських військ залишалася складною. Тому командування 4-ої танкової армії вжило заходів з підготовки Кам'янець-Подільського і ряду інших населених пунктів, розташованих на вірогідних напрямках відходу військ оточеного угруповання противника, до жорсткої кругової оборони. Особлива увага приділялася блокуванню ймовірних шляхів відходу противника за р. Дністер.

З метою єдиного керівництва обороною Кам'янець-Подільського радянські війська в місті і його околицях об'єднувалися в Кам'янець-Подільський гарнізон на чолі з командиром 10-го гв. танкового корпусу генерал-майором Є. Беловим. Бойовий наказ на організацію оборони Кам'янець-Подільського був відданий штабом корпусу о 9-й годині 26 березня [91, л. 143]. Для підвищення стійкості оборони на підступах і в самому місті було заплановано два пояси оборонних рубежів. Вогневі засоби розподілялися по секторах і протитанкових районах. Танконебезпечні напрямки мінувалися саперами. Захоплена на складах трофейна зброя і боєприпаси ставилися на облік і були в готовності до використання. Місцеве населення щойно звільненого міста і довколишніх населених пунктів стало активним помічником при проведенні оборонних робіт, зборі трофейної зброї і боєприпасів. За короткий термін було зібрано близько 400 кулеметів, 3400 рушниць, 800 автоматів, 150 тисяч патронів [127]. Понад 900 осіб (а на той час в Кам'янці-Подільському залишилося всього 8–9 тисяч жителів) як добровольці, озброївшись трофейною зброєю, разом з бійцями гарнізону взяли безпосередню участь в боях проти атакуючого противника. [192, с.52–53].

Отже, відповідно до бойових донесень та оперативних зведень, 4-а танкова армія основними силами займала оборону в районі Кам'янець-Подільського, частина сил разом зі штабом армії перебувала в с. Оринін та перекривала перехрестя доріг з Кам'янець-Подільського на Скалу-Подільську. Артилерія та тили армії розтяглися на маршрутах наступу та знаходились в Скалаті, Гусятині, Скалі-Подільській.

Здійснені заходи з підготовки в районі Кам'янець-Подільського кругової оборони, як показав час, були доречними. Невдовзі сильні авангарди трьох груп (північної, центральної і південної) німецьких військ, що відходили на захід, почали просуватися з північного сходу до району Кам'янець-Подільського [94]. У доповіді розвідувального відділу армії відмічалось скупчення до 400 автомашин і 100 танків противника в районі Дунаївців, близько 1000 одиниць техніки просувалася від Дунаївців на Смотрич і до 3000 автомашин – на Кам'янець-Подільський. У районі Вербка, Гуменці, Шатава зосередилося декілька сотень автомашин і 100 танків. Зранку і до пізнього вечора 29 березня вся ця маса техніки з особовим складом була в русі на кам'янець-подільському напрямку.

З виходом німецьких військ у тили 4-ої танкової армії, вона сама, по суті, виявилася в оточенні, маючи мінімальний запас пального і боєприпасів. Гостра потреба в боєприпасах і пальному, вирішувалась доставкою їх тільки вночі

повітрям, але у вкрай недостатній кількості. Командувач 4-ю танковою армією звертався з проханням: «Прошу наказати авіаторам подати скільки можливо боєприпасів. Ворог скидає боєприпаси вдень і вночі в будь-яку погоду бойовими літаками...» [258, с. 135].

Директива командувача 1-го Українського фронту на перехід до оборони радянських військ в районі Кам'янець-Подільського була віддана тільки в ніч на 29 березня. 4-й танковій армії належало перейти до активної оборони і не допустити прориву противника до р. Дністер [94].

Коли основна маса військ німецької 1-ї танкової армії наблизилася до Кам'янець-Подільського, радянська 4-а танкова армія займала наступне положення: штаби 4-ї танкової армії, 6-го механізованого корпусу та частина сил 30-го стрілецького корпусу і до 10 танків розташовувалися в районі Оринін; основні сили армії і 121-а стрілецька дивізія 30-го ск – в районі Кам'янець-Подільського. 4-а танкова армія в районі Кам'янець-Подільського мала всього 67 танків [92, л.144–178]. Між оринінською і кам'янець-подільською групами зв'язок був порушений, оскільки німцям вдалося їх роз'єднати. Начальник штабу 4-ї танкової армії, що перебував у Ориніні, так характеризував обстановку в донесенні штабу фронту: «10 тк, 6 мк і 121 сд, обороняють Кам'янець-Подільський, не мають сил для ліквідації прориву, а головне немає боєприпасів... 30 ск не чисельний, має всього 10 гармат, на кожну гармату 10–12 снарядів...» [258, с. 135].

Отже, 4-а танкова армія, виконавши маневр у районі Кам'янець-Подільського, виявилася в тилу 1-ї німецької танкової армії, перехопивши основний шлях її відходу на південь через Кам'янець-Подільський. В подальшому, з 29 березня до 2 квітня тут вирували запеклі бої, багаті героїчними подвигами радянських воїнів і трагічними подіями. Всього в ці дні війська, що обороняли місто, відбили близько 20 атак противника [192].

Бойові дії 1-ї гв. і 3-ї гв. танкової армій на кам'янець-подільському напрямку (Проскурівська та Городок-Ярмолинська операції). 1-а гв. армія 21 березня о 12 годині 25 хвилин після артилерійської підготовки перейшла в наступ п'ятьма корпусами (11, 30, 17, 47, 107). В резерві командувача армією залишалася 93-я окрема танкова бригада (17 танків). Здійснювали марші частини 3-ї і 17-ї артилерійських дивізій прориву, які відстали від військ. 94-й стрілецький корпус (99, 30, 117-а стрілецькі дивізії) вийшов у резерв командувача військами фронту і закінчував зосередження в районі Купіль. Головний удар армія наносила своїми правофланговими 11-м і 30-м стрілецькими корпусами [36, л. 1–2]. З'єднання 3-ї гв. танкової армії наступали спільно з цими корпусами: 6-й гв. танковий корпус – з 11-м стрілецьким корпусом, 7-й – з 30-м стрілецьким корпусом. 9-й механізований корпус становив другий ешелон армії. На 21 березня у 3-й гв. танковій армії залишалось 129 танків та 17 САУ [80, л. 387]. Забезпеченість військ в середньому становила до 0,5 бойового комплекту боєприпасів, 1 заправку пально-мастильних матеріалів [79].

Проти 1-ї гв. армії оборонялися частини танкової дивізії СС “Адольф Гітлер”, 7-ї, 19, 6, 11, 1-ї танкових, 291, 96 і 208-ї піхотних дивізій. Вимотані та

знекровлені у попередніх боях, німецькі війська спробували чинити опір, однак вже о 15-й годині 21 березня змушені були залишити першу позицію. Прорив їх оперативного рубежу оборони продовжувався успішно і до ночі першого дня наступу частини Червоної армії змогли його подолати [256, с. 92].

Загроза оточення змусила німців залишити Проскурів. Долаючи опір ар'єргардів, радянські війська у ніч на 25 березня звільнили місто [50, л.8–9]. Для забезпечення відведення проскурівського угруповання німецьке командування створило міцний боковий заслін під керівництвом генерала Маусса, який мав прикрити шосе Проскурів, Ярмолинці, Дунаївці. Тут були задіяні частини 1-ї танкової дивізії, танкової дивізії СС “Адольф Гітлер” та інші спішно підкинуті резерви. На рубежі Купин, Ярмолинці розгорілися запеклі бої з частинами 1-ї гв. і 3-ї гв. танкової армій. Радянським танкістам вдалося відбити важливий вузол доріг Ярмолинці тільки 27 березня, коли їх товариші вже підійшли до Чернівців [294, с. 297]. Противник, стримуючими діями, виграв украй необхідні йому для маневру 6–10 годин. Німецькі дивізії зазнали значних втрат та були виснажені. Так, у 1-й танковій дивізії залишалось до 25 танків, в ротах – до 30 чоловік [12, арк. 162–163].

Успіху дій радянських військ, на думку автора, не сприяли часті перепідпорядкування та зміни завдань. Так 18-й гв. стрілецький корпус (226-а і 280-а стрілецькі дивізії) зі складу 60-ї армії був переданий до 1-ї гв. армії із завданням прикрити ударне угруповання фронту на рубежі р. Стрипа, а 94-й стрілецький корпус 1-ї гв. армії вибував для штурму м. Тарнопіль в склад 60-ї армії [111, л.43–44]; зі складу 1-ї гв. армії вилучався 11-й стрілецький корпус на посилення 1-ї танкової армії і 30-й на посилення 4-ї танкової армії. Для їх заміни в бойових порядках з лівого на правий фланг армії перекидався 107-й стрілецький корпус та зосереджувався до ранку 26 березня в районі Городка. 28 березня з району Ярмолинець у напрямку Гусятина почав рух 47-й стрілецький корпус. Однак 29 березня він змушений був вступити в бій з противником в районі Чемерівців. Після проходження 30-го стрілецького корпусу на Кам'янець-Подільський дороги по лінії Лянцкорунь (тепер Зарічанка), Смотрич були перехоплені рухомими групами німців для забезпечення головним силам шляхів відходу на захід. Проте це не отримало належної оцінки в штабі фронту.

1-а гв. та 3-я гв. танкова армії за 10 днів наступу на фронті до 60 км просунулися в глибину на 50–70 км [80, л.387]. Тим часом 18-й гв. стрілецький корпус майже без зіткнення з частинами противника висувався на захід, спочатку на р. Серет, потім на р. Стрипа і, нарешті, на рубіж Підгайці, Горожанка, (викл.) Єзупіль, який зайняв 30 березня. Корпус поки що не мав відомостей про підхід до цього рубежу 9-ї і 10-ї танкових дивізій противника і про небезпеку, що назривала у нього як з фронту з боку цих дивізій, так і з тилу з боку 1-ї німецької танкової армії, що намагалася пробитися на захід.

В ході операції напружено працювали ремонтні підрозділи. Зокрема у 3-й гв. танковій армії з 4 до 31 березня було відремонтовано та повернуто в стрій 607 танків [175, с. 358]. Проте безповоротні втрати зростали. Відповідно до бойового донесення штабу 1-ї гв. армії від 28 березня, в підпорядкованих їй танкових частинах лишалось обмаль бронетехніки (29-й тп – 4 танки, 1-й тп – 3,

93-я отбр – 4, 12 і 58-й тп залишились взагалі без мат. частини, 399-й сап – 2 САУ, 374-й сап – 7 САУ) [45, л. 196, 197]. В частинах 3-ї гв. танкової армії залишилось 50 танків та 4 САУ [80, л.392]. Рішенням Г. Жукова від 29 березня 3-я гв. танкова армія була виведена в резерв фронту. Її 9-й механізований корпус та 91-а окрема танкова бригада перепідпорядковувались командувачу 1-ї гв. армії [297, с. 417–419]. Танки виведених з бою частин передавались у діючі [77].

31 березня з'єднання 1-ї гв армії (47, 107, 17-й стрілецькі, 9-й механізований корпуси і 91-а окремої танкова бригада) вели бої в 5–10 км на північ від умовної лінії Скала-Подільська, Лянцкорунь, Смотрич, Дунаївці [33, л.191–197].

Бойові дії 18-ї і 38-ї армій на кам'янець-подільському напрямку. 18-а та 38-а армії 21-го березня продовжували наступ. Рухомих частин, які можна було б використовувати для створення загонів переслідування, в арміях не було тому переслідування здійснювалося пішим порядком в умовах бездоріжжя. 18-а армія в ході переслідування захопила 830 полонених, 32 танки, 142 польові гармати, 16 штурмових гармат, 33 бронемашини, 64 бронетранспортери, 8282 автомашини та інше майно. Проте німцям вдавалося відірватися від радянських частин, особливо в смузі 38-ї армії, де їх частини використовували шосе Нова Ушиця, Дунаївці. На кінець 31 березня передові частини 38-ї армії наблизились до Кам'янець-Подільського на 8–15 км [107, л. 21–26].

2-а повітряна армія в третьому етапі операції здійснювала авіаційний наступ, маючи в строю 581 літак, з них: винищувачів – 258, штурмовиків – 137, бомбардувальників – 38, нічних бомбардувальників – 140, розвідників – 8. До 21 березня значно покращали умови аеродромного базування, було підготовлено кілька нових аеродромів, які значно наближали розташування авіаційних з'єднань до військ фронту. Метеорологічні умови залишалися несприятливими. Всього в березні пілоти 2-ї повітряної армії знищили 239 літаків противника. Радянські ВПС втратили 162 літаки, з них бойові втрати становили 95 (59%). З числа втрачених літаків: було збито у повітряних боях – 26, зенітною артилерією противника – 31, не повернулись з бойових завдань за нез'ясованими причинами – 38. Найбільше постраждали винищувальні (40 бойових і 33 не бойових втрат літаків) та штурмові (43 бойових і 17 не бойових втрат літаків) частини [69, л.48–49].

Характеристика бойової діяльності 2-ї повітряної армії з 21 до 31 березня наступна. 21 березня на початку наступу було проведено 915 літако-вильотів, 22 березня – 483 літако-вильоти. З 23 до 27 березня була несприятлива метеорологічна обстановка. 28 і 29 березня 2-а повітряна армія провела найбільшу кількість літако-вильотів і завдала удару по головних силах 1-ї танкової армії противника в районі Дунаївці, Смотрич, Кам'янець-Подільський. 31 березня вплив з повітря на угруповання військ під командуванням Хубе різко впала, оскільки цього дня основні зусилля 2-а повітряна армія спрямувала на сприяння штурму Тарнополя та прикриття дій 1-ї танкової армії генерала Катуківа на Буковині [71, л.37–39]. Відволікання цього дня сил повітряної армії поза сумнівом полегшило умови відходу угрупованню генерала Хубе.

Аналіз ситуації на кінець березня. Планування подальших дій в ході третього етапу операції, та попередні заходи щодо розвитку наступу.

Після 21-го березня дві радянські танкові армії прорвали оборону німців і стрімко рушили у південному напрямку в межиріччі Збруча і Серету. З виходом 1-ї танкової армії генерала М. Катюкова до Дністра на кінець 23 березня і 4-ї танкової армії генерала Д. Лелюшенка до Кам'янець-Подільського 26 березня, 1-а танкова армія генерала Х. Хубе опинилася у великому півкільці фронтом на північний схід між Збручем та Могилевом-Подільським. Відбулося оперативне оточення цілої німецької танкової армії. За теоретичними поглядами того часу та реаліями конкретної операції це ще не призвело до повного блокування противника, він ще зберігав свободу для маневру. Оперативне оточення мало бути розвинуте до тактичного [201, с. 6–7].

Розвідка 1-го Українського фронту на час оточення противника не змогла встановити повних даних про оточені війська, вважаючи, що в кільце потрапили 8 танкових, 1 моторизована та 6 піхотних дивізій [12, арк. 135–137]. Неадекватна обставині оцінка подана і в матеріалах політуправління фронту. Вважалось що радянським військам вдалося оточити в районі Скали-Подільської 15 дивізій, в районі Тарнополя – 6 [18, арк. 37]. Насправді співвідношення двох оточених угруповань було зовсім не таким.

Сучасний німецький воєнний історик Пауль Карель вказує на 200 000 вояків у складі 22 дивізій Вермахту та СС, які опинились в котлі на північ від Кам'янця-Подільського [250, с. 337]. За свідченням Г. Жукова, оточене угруповання на кінець березня мало у своєму складі 23 дивізії, в тому числі 10 танкових, 1 моторизовану та 1 артилерійську [196, с. 634]. Російські воєнні історики конкретизують: 1 ТА складалася з частин дев'яти піхотних дивізій (68, 96, 208, 291, 371, 1, 75, 82 і 101-а легка) десяти танкових дивізій (1, 6, 7, 11, 16, 17, 19, 25-а, СС “Райх”, СС “Адольф Гітлер”), однієї моторизованої дивізії (20-а), однієї артилерійської дивізії (18-а). Деякі з цих з'єднань, наприклад 75-а та 82-а піхотні, 25, 11 і 1-а танкові, 18-а артилерійська дивізії, являли собою тільки залишки дивізій. Частину дивізій (1-а, 101-а легка піхотні дивізії, танкові дивізії СС “Райх”, “Адольф Гітлер” і 7-а танкова дивізія) зберегли свої сили лише наполовину, і лише вісім дивізій (68, 96, 208, 291, 371-а піхотні, 6, 17 і 16-а танкові), за оцінкою противника, зберегли свій бойовий склад. У цілому в усій 1-й німецькій танковій армії налічувалося близько 6 розрахункових піхотних дивізій і 4 танкові дивізії (200–250 броне-одиниць) [258, с. 133].

На думку дисертанта перелік військ у кільці неповний а цифри – занижені. Цей прийом застосований з метою занижити результати невдачі, яка спіткала радянське командування. Серед переліку з'єднань не враховані війська групи генерала Маусса (залишки 7-ї танкової дивізії та інших частин), які були передані в підпорядкування Хубе зі складу 4-ї танкової армії вже після прориву радянських рухомих груп. Крім того, значним було число частин безпосереднього армійського підпорядкування. Тільки розвідка 1-ї гв. армії перед своїм фронтом зафіксувала в оточенні, крім вище перерахованих, 167-у піхотну дивізію, два окремих піхотних та два робочих батальйони, два дивізії штурмових гармат, бойову групу 8-ї танкової дивізії, 723-й саперний

батальйон зі складу 4-ї танкової армії, до п'яти запасних і маршових батальйонів, які з ходу кидались у бій [48, л.362–363].

Спочатку накази Гітлера забороняли будь-який відхід і виключали можливість створення гнучкішої оборони. На 25 березня в оточених залишався вільним один маршрут, що йшов на південь через міст в Хотині, який був захищений сильним передмостовим плацдармом. Загроза становища, стала відчуватися після того, як останні лінії постачання були перерізані. Тому німці вжили негайних заходів щодо забезпечення повітрям і звели рух наземного транспорту до мінімуму. Поставки авіацією матеріально-технічних засобів ускладнювалися несприятливими метеоумовами та віддаленістю аеродромів (найближчий розміщувався за 125 км) [306].

Командувач групи армій “Південь” ще 23 березня наказав 1-й танковій армії скоротити фронт, відійти назад та звільнити сили для забезпечення свого тилу з західного напрямку. Проте радянські війська з цього напрямку зменшили інтенсивність своїх атак, їх танкові армії здійснили ривок на південь, а наявні стрілецькі дивізії або наздоганяли танкістів, або рухалися в західному напрямку . Сильний тиск відчувався тільки на північній та східній ділянках оточеної армії німців [229, с. 545]. 24 березня Манштейн виснув ультимативну вимогу перед керівництвом ОКХ щодо санкції на прорив танкової армії Хубе на захід, але отримав неконкретну вказівку: і фронт утримати, і прорив радянських танкових армій ліквідувати. 24 березня телеграмою № 58683/10 о 17 годині 35 хвилин Манштейн передав у 1 -у танкову армію попередній наказ на прорив у західному напрямку [250, с. 336]. Увечері того ж дня він був викликаний на доповідь до Гітлера.

У всіх заходах, які вживалися, важливу роль відіграло питання про напрямок прориву. Чи було краще вдарити прямо на захід, уздовж Дністра, чи ж на південь через Хотинський плацдарм. В останньому випадку прорив викликав менше труднощів. Цей напрямок ще не був зайнятий радянськими військами, на Дністрі, єдиній природній перешкоді, тут утримувалися міст та зручні переправи. На західному напрямку шляхи німецькому угрупованню перетинали численні притоки Дністра, їм належало здолати 125–170 км шляхів по території, вже зайнятій радянськими військами. Командувач 1-ї танкової армії генерал Хубе схилився до південного напрямку, однак штаб групи армій “Південь” мав інші погляди.

З пропозицією відведення 1-ї танкової армії в Румунію до Гітлера звернувся Антонеску. Проте вона була відхилена [180, с. 560].

25 березня фельдмаршал Еріх фон Манштейн прибув до Бергофа та доповів фюреру обстановку і пропозиції [229, с. 548–552]. Він акцентував увагу на тому, що 1-ша танкова армія зазнала оперативного оточення, основні сили радянських танкових армій спрямовуються на південь, за Дністер. Крім того, з південного сходу їм назустріч просуваються війська 2-го Українського фронту. Замисел радянського військового керівництва щодо зосередження зусиль на оточення німецького угруповання південніше Дністра підтверджувався даними німецької розвідки, якій на цей час вдалось розкодувати ключі радіоповідомлень 1-го Українського фронту [250, с. 339]. Якби армії Хубе і

вдалось би прорватись за Дністер, вона неминуче була б відтіснена до Карпатських гір і далі у Румунію та на тривалий час позбавлена можливості активних дій. Фельдмаршал наполягав на західному напрямку, аргументуючи це тим, що тільки об'єднаними зусиллями 1-ї та 4-ї танкових армій можна здійснити стійку оборону на північ від Карпат та відбити радянський наступ в Галичину.

Гітлер ухвалив рішення та затвердив план прориву 1-ї танкової армії в західному напрямку тільки в кінці дня 25 березня. Він розпорядився передати 4-й танковій армії 2-й танковий корпус СС з 9-ю і 10-ю танковими дивізіями СС з Франції, а також 367-у піхотну дивізію і 100-у гірськострілецьку дивізію з Угорщини для організації контрудару в районі на південний захід від Тарнополя. 25 березня Манштейн підтвердив попередній наказ на прорив угруповання Хубе на захід [229, с. 551]. 30 березня Адольф Гітлер призначив нового командувача групою армій “Південь” – генерал-полковника Моделя. Проте безпосередня зміна командувачів відбулася лише в другій половині дня 2 квітня.

Вихід з оточення 1-ї танкової армії генерал Хубе вирішив здійснити двома групами – південною та північною. Прикриваючись найсильнішими частинами з півночі й тримаючи в авангарді дві танкові дивізії, армія повинна була пробиватися на захід через Чортків, Бучач і далі на Підгайці. 27 березня, перегрупувачи війська згідно з планом, 1-а танкова армія почала прорив на захід. Того ж дня німці відбили містечко Смотрич та зав'язали бої за Ляницкорунь [48, л.349]. Одночасно частини, призначені до ар'єргардів у східній та північній ділянках котла, стали затримувати просування військ 1-го Українського фронту [306]. 28 березня північній групі вдалося перерізати дорогу Кам'янець-Подільський, Чемерівці, порушивши комунікації 4-ї танкової армії. Наступного дня передові сили німців досягли р. Збруч та захопили кілька неушкоджених мостів. Як тільки на протилежному березі Збруча було захоплено декілька плацдармів, були сформовані нові ударні групи, що почали наступ на лінію р. Серет.

Німецьке командування проводило комплекс заходів щодо дезінформації радянської сторони. Так, у з'єднаннях та частинах були оголошені накази про відхід у південно-західному напрямку за Дністер. Про це в один голос доповідали захоплені німецькі полонені [11–13]. Стійко утримувався хотинський плацдарм, за Дністром розгорнули діяльність в ефірі радіостанції кількох дивізій, колони техніки демонстративно спрямовувались у південному напрямку. Зокрема, 28 березня радянська розвідка доповідала, що радіостанції штабів 1 ТА, 3 тк, 11 і 16 тд противника о 14.00 28 березня вийшли на роботу за річкою Дністер в районі Хотина [258, с. 131]. Радянська розвідка не змогла встановити реальних намірів німецького командування. Г. Жуков засвідчив у спогадах: “Тепер, аналізуючи всю цю операцію, вважаю, що 1-у танкову армію варто було б повернути з району Чортків – Товсте на схід для удару по оточеному угрупованню. Але ми тоді мали ґрунтовні дані, одержані з різних джерел, про рішення оточеного противника прориватись на південь через Дністер... Ми вважали, що в цих умовах необхідно було охопити противника 1-

ю танковою армією глибше, перекинувши її головні сили через Дністер” [196, с. 634].

Відповідно до висновків з аналізу обстановки відбувалося оперативне керівництво військами. Масив оперативних та бойових документів, проаналізованих автором, свідчить про намагання радянського командування від 21-го березня і до початку квітня перекрити шляхи відходу німцям на південь і перешкодити зосередженню основних зусиль на цьому напрямку. Продемонструємо цю тезу витягом з кодограми начальника Генерального штабу РСЧА від 31 березня 1944 року, адресованої командувачам 1-го та 2-го Українських фронтів: “Противник, оточений північніше Кам’янець-Подільського, прагне окремими групами прорватись на південний берег р. Дністер через Жванець, Хотин. Катуків однією танковою бригадою наносить удар від Чернівців на Хотин. Накажіть Жмаченку швидше оволодіти районом Хотина та відрізати шляхи відходу противника на південь” [142, с. 61].

Ідея оточення та знищення німецької 1-ї танкової армії була стрижнем пропозицій Г. Жукова щодо плану другої наступальної операції фронту, поданих Й. Сталіну 10 березня [141, с. 278–279]. Враховуючи успішний хід виконання визначених арміям завдань станом на 24 березня, штаб 1-го Українського фронту розробив пропозиції щодо третьої наступальної операції – Львівської. План був поданий у Ставку ВГК у ніч з 24 на 25 березня. Передбачалось відразу після завершення ліквідації проскурівсько-кам’янець-подільського угруповання противника та оволодіння Чернівцями і Станіславом провести фронтову наступальну операцію з метою оточення та знищення львівського угруповання противника та виходу на державний кордон. Найближчим завданням фронту визначалось: у центрі оволодіти районом Львова, на правому фланзі – Володимир-Волинським, на лівому – Дрогобичем. Для створення ударного угруповання, яке мало наступати на північ від Львова, після 27 березня з операції виводилась 18-а армія та перекидалася в район Кременця. 3-гв. танкова армія доукомплектовувалася та мала зайняти вихідний район Золочів, Поморяни, Зборів. З району Бережан мала наступати 4-а танкова армія, а 1-а танкова армія – зі Станіслава. Крім того, в операції мали взяти участь 25-й та 4-й гв. танкові корпуси. Всього фронт на цю операцію мав до 600 одиниць бронетехніки. Просили виділити ще 300 танків та 100 САУ. Львівська операція орієнтовно мала розпочатися 8 – 10 квітня [141, с. 280–281].

Ставка ВГК 28 березня затвердила план операції [142, с. 55–56; 359–361]. Для підсилення північного ударного угруповання 1-го Українського фронту директивою начальника генштабу РСЧА від 28 березня 1944 р. до складу фронту передавалась та спрямовувалась в район Ровне, Здолбунів, Дубно резервна 3-я гв. армія [140, с. 120–121].

Таким чином, завдання, передбачені планом другої фронтової наступальної операції, радянськими військами були в основному виконані. Нищівного удару завдала свіжа 1-а танкова армія. Після прориву оборони противника вона стрімко розвинула наступ до Дністра. Танкова армія здійснила майже неможливе, вона переправилася через найбільшу на своєму шляху водну перешкоду без спеціальних переправовочних засобів. Її бригади рішучими

рейдовими діями оволоділи великим задністровським плацдармом та визволили місто Чернівці. 4-а танкова армія вийшла у тил німецькій 1-й танковій армії, оволоділа містом Кам'янець-Подільський та перейшла до оборони внаслідок значних втрат. Операції загальновійськових армій мали незавершений характер. 13-а армія не змогла оточити німецьке угруповання в районі міста Броди. 60-а армія все ще боролась з тарнопільським гарнізоном. 1-й гв. армії разом з частиною сил 3-ї гв. танкової армії не вдалося оточити основні сили німецької 1-ї танкової армії під Проскуровим. 18-а і 38-а армії, не маючи рухомих військ, зосередились на переслідуванні противника, який відходив на кам'янець-подільському напрямку.

З 24 березня німецька 1-а танкова армія опинилася в оперативному оточенні. Було розглянуто кілька варіантів її виходу з оточення та було вирішено пробиватися у західному напрямку з одночасним деблокуючим ударом із зовні. Радянське командування розраховувало тільки на один варіант прориву армії генерала Х. Хубе – на південь. Тому на південному напрямку Г. Жуков зосереджував найбільш боєздатні з'єднання. Крім того, він розпочав підготовчі заходи до нової фронтової наступальної операції.

3.4. Боротьба з оточеними угрупованнями. Закріплення об'єднань фронту на зайнятих рубежах. Перехід до оборони та відбиття контрнаступу німецьких військ. Четвертий етап (1–17.04.1944 р.) (Додаток А.12)

2 квітня А. Гітлер підписав оперативний наказ ставки Вермахту №7, який підтверджував рішення на прорив з оточення 1-ї танкової армії у північно-західному напрямку та створення ударного угруповання на південний схід від Львова для деблокування оточених військ [143, с.551–552].

На 31 березня обстановка навколо армії Хубе була такою (Додаток А.14). Авангард північної групи оточеного німецького угруповання (6-а танкова дивізія), збиваючи дрібні підрозділи радянських військ, захопив цілі мости через р. Збруч, міста Скалу-Подільську та Борщів і продовжував наступ на захід. Сильні бокові застави прикривали оточене угруповання з півночі по вузлах доріг. Основні сили рухались у напрямку Дунаївці – Борщів, використовуючи в основі дороги Дунаївці, Смотрич, Лянцкорунь, Скала-Подільська, Борщів. Ар'єргарди відходили та прикривали дороги на Скалу-Подільську по рубежу шосе Кам'янець-Подільський, Жердя, Лянцкорунь [98, л.263–265].

Авангард південної групи оточеного німецького угруповання (17 танкова дивізія) діяла на південь від Борщова та вийшла на рубіж: дорога Мельниця-Подільська, Борщів. З'єднання групи обходили вузли оборони радянських військ (Кам'янець-Подільський та Оринин) і рухались по дорогах у західному напрямку. Ар'єргарди вели бої в районі Кам'янця-Подільського. Частини, які утримували передмостові укріплення в Хотині, згорталися в західному напрямку.

Останній тиждень березня був позначений сильними сніжними бурями, які тривали і кілька днів у квітні [192, с. 75]. В цей час постачання залишалось головною проблемою. Оскільки німецькі сили перебували в русі, їх літакам

доводилося щоночі привозити запаси на нові злітні смуги. Іноді запаси скидалися з повітря.

В Оринині та Кам'янець-Подільському 4-а танкова армія і 30-й стрілецький корпус зайняли кругову оборону. Вони відчували гостру потребу в боєприпасах і пальному, підвезення здійснювалося тільки вночі повітрям. 1 квітня в Оринині дійшло до рукопашного бою, в якому взяв участь весь особовий склад управлінь армії, 6-го механізованого та 30-го стрілецького корпусів [225, с. 263–264].

З півночі і сходу, охопивши з двох сторін німецькі війська, наступали з'єднання 1-ї гв, 18-ї і 38-ї армій. 52-й і 74-й стрілецькі корпуси, заплановані до перекидання в район Бучач, Коропець, головами колон проходили лінію Гусятина, ставши на паралельний маршрут з угрупованням противника, яке відходило на захід [50, л.9]. Під вечір 1-го квітня дивізії 101-го стрілецького корпусу підійшли до східних окраїн Кам'янця-Подільського та деблокували основні сили 4-ї танкової армії [192, с. 77]. 161-а стрілецька дивізія 18-ї армії, наступаючи на зовнішньому фронті оточення в другій половині дня 2 квітня вийшла до с. Оринін і з'єдналася з управлінням 4-ї танкової армії та двох корпусів, які до того вели бої в оточенні [98, л.269].

На зовнішньому фронті оточення в ці дні відбувалися наступні події : 18-й гв. стрілецький корпус готував оборонні позиції фронтом на захід на ділянці Підгайці, Горожанка, (викл.) Єзупіль. До 30 березня в смузі корпусу велися незначні бої з розвідгрупами 1-ї угорської армії та невеликими загонами УПА. 31 березня на Підгайці і Горожанку вийшли сильні розвідгрупи противника двох свіжих повнокровних танкових дивізій (9-ї і 10-ї танкових дивізій СС). Лівофлангові корпуси 60-ї армії вийшли на зовнішній фронт, маючи стик з 18-м гв. стрілецьким корпусом у Підгайцях.

1-а танкова армія разом з підпорядкованим їй 11-м стрілецьким корпусом сміливо діяла на величезному задністровському плацдармі від Станіслава до Чернівців на фронті до 400 км [58, л. 2]. На кінець 31 березня її 44-а гв. танкова бригада на південь від Хотина з'єдналася з частинами 40-ї армії 2-го Українського фронту [134, арк. 6–9]. Головні сили армії вели наступальні бої з угорськими дивізіями на підступах до Станіслава, зайняли міста Коломию та Чернівці та спрямували передові загони на держкордон [55, л. 175–177]. Німці та угорці були вкрай стурбовані перспективою оволодіння радянськими військами карпатських перевалів, зокрема Яблуницького, та можливістю вторгнення в Угорщину [226, с. 541–542]. Починаючи з 1 квітня, частини 1-ї танкової армії переходять до оборони зайнятих рубежів [56, л. 163–170].

Таким чином, у результаті вжитих заходів щодо оточення головних сил 1-ї німецької танкової армії 1-ї Український фронт на 31 березня мав: зовнішній фронт оточення (зі слабкою обороною в смузі 18-го гвардійського стрілецького корпусу), створений силами лівофлангових корпусів 60-ї армії, 18-го гвардійського стрілецького корпусу 1-ї гвардійської армії, 1-ї танкової армії; не повністю замкнутий внутрішній фронт оточення; резервні сили (52-й і 74-й стрілецькі корпуси). Неповне замикання західного фасу внутрішнього фронту оточення полегшувало противнику відведення на захід основних сил 1-ї

танкової армії.

Разом з тим, і в штабі фронту і в Генеральному штабі до кінця березня прогнозували тільки один варіант подій – танкова армія Хубе буде прориватися на південь в районі Хотина [140, с. 123].

1 квітня в штабі 1-го Українського фронту стало зрозумілим, що 1-а німецька танкова армія має намір відходити на захід через Борщів, Чортків і далі на Бучач. Проте даних про підхід із заходу танкового корпусу СС та піхотних дивізій Вермахту для надання допомоги 1-й танкової армії в штабі фронту ще не було. Обстановка в штабі фронту оцінювалася як сприятлива для того, щоб розбити німецьку 1-у танкову армію фланговими ударами з півночі й організувати безперервне паралельне переслідування [258, с. 161] (Додаток А. 11).

Для перехоплення шляхів відходу ворога передбачалося послідовно зняти з району Кам'янець-Подільського спочатку 4-у танкову армію, а потім кілька стрілецьких корпусів і перекинути їх на захід. В рух для паралельного переслідування противника прийшли десятки з'єднань. Особливість цього процесу полягала у тому, що німці рухали напрямки, а радянські війська змушені були обходити німців і тому їх шлях був довшим. Зокрема бригади 9-го мехкорпусу, переслідуючи ворога, здолали понад 400 км [31, л.237].

Комфронтом ухвалив рішення негайно використати 52-й і 74-й стрілецькі корпуси, які спрямовувалися з Гусятин в район Чорткова. 74-й стрілецький корпус отримав завдання перегородити шляхи з Борщова на Чортків на рубежі с. Озеряни. Протягом 1 і 2 квітня цей корпус намагався перекрити шляхи відходу німців на захід, але оскільки був розкиданий на широкому фронті, не зміг зупинити натиску сильних авангардів противника і відійшов на північ.

52-й стрілецький корпус отримав завдання перегородити шляхи на рубежі дороги Чортків, Товсте. Сюди ж з-за Дністра 3 квітня прибув із розвідротою командир 20-ї мехбригади 1-ї танкової армії п-к А. Бабаджанян. Йому вдалося перехопити по дорозі полк САУ (400-й гв. сап) та стрілецькі підрозділи. Нашвидку організована оборона важливого роздоріжжя поблизу с. Товсте була нетривалою. 4 березня дивізії 52-го корпусу не змогли зупинити натиску сильних авангардів противника і були вимушені відійти на північ в район Чорткова. Загін Бабаджаняна відійшов за Дністер. Після війни, ставши маршалом, Амазасп Хачатурович згадував, що частини 1-ї радянської танкової армії геть відійшли на південний берег Дністра і виявилися певним чином відрізненими від своїх військ, а частини німецької 1-ї танкової армії займали його північний берег. Солдати жартували – Задністровська радянська республіка [161, с. 216–218].

В Чорткові зайняли кругову оборону тиліві частини 1-ї танкової армії. Ремонтники витягнули на околиці містечка підбиті боєздатні танки і поставили їх до бою. Офіцери та солдати зі складів та баз, армійської хлібопекарні зайняли окопи. Відбувся сильний бій [214, с. 307–308]. Німці змушені були змінити свій замисел. Вони відмовились від руху по шосе на Чортків, Бучач. Вектор руху військ Хубе змістився на південь у напрямку Борщів, Товсте, Бучач. Авангарди 1-ї німецької танкової армії, а за ними і головні сили, поспішали

вийти в район Бучача, куди із заходу повинне було вийти деблокуюче угруповання противника.

5 квітня 11-й гв. танковий корпус генерала Гетьмана 1-ї танкової армії отримав бойовий наказ переправитись через Дністер біля Заліщиків у зворотному, по відношенню до попередніх дій, напрямку та завдати удару у напрямку на Базар (15 км на захід від Товстого). Наказ націлював на розгром оточеного угруповання противника силами до 30 тис. чоловік при 100–120 танках. Це ще одне свідчення того, що ні в штабі армії ні в штабі фронту не було достовірної інформації про оточені сили німців [53, л. 107–108]. Назустріч з рубежу дороги Чортків, Джурин мали наступати частини 4-ї танкової армії. Однак ці дії не мали успіху. Оскільки лінії постачання радянської 1-ї танкової армії були перерізані, її танкові частини також відчували гострий брак матеріально-технічних засобів, вони перейшли в основному до оборонних дій.

На зовнішньому фронті оточення в цей час оборонялися частини 23-го стрілецького корпусу 60-ї армії і 18-го гв. стрілецького корпусу 1-ї гвардійської армії. Стик корпусів був в районі Підгайці. На Підгайці з Франції перекидався 2-й танковий корпус СС (командир – генерал Пауль Хауссер) [198, с. 127]. Саме сюди був спрямований головний удар свіжих есесівських танкових дивізій, які зосереджувались в районі Бережан. Мало того, 8-а стрілецька дивізія, що перебувала поблизу від стику 23-го стрілецького корпусу, 2 квітня отримала завдання вийти в район Бучача і розвернутися фронтом на схід для того, щоб перегородити шляхи відходу на захід 1-ї танкової армії Вермахту. Як свідчать документи, розвідка 1-го Українського фронту аж до 3 квітня не встановила підходу з заходу нового угруповання противника. Тому удар, нанесений цим угрупованням 4 квітня в районі Підгайців і в районі Горожанки, був несподіваним.

Частини 18-го гв. стрілецького корпусу не змогли стримати удару. Першим пунктом у висновках комісії з розслідування наслідків залишення корпусом зайнятих позицій значиться що його часта передача в першій половині квітня у підпорядкування різним арміям (1 гв., 60, 1 танковій, 38-й арміям) різко погіршила стан управління та всебічного забезпечення корпусу [38, л. 92–109]. В строю залишалось до 2000 активних штиків, корпус мав до 100 гармат і мінометів та не більше 0,2 боєкомплекту до них. В ротах залишалось по 20–25 чоловік. Оборона не була суцільною і складалася з окремих опорних пунктів, фортифікаційних споруд, крім одиночних окопів не зводилось. Розвідка противника не велась. Вузол доріг Підгайці і стик з 23-м стрілецьким корпусом 60-ї армії виявився недостатньо прикритими. Розрив між військами на стикові досягав 6 км, які ніким і нічим не прикривались. Підгайці обороняв один стрілецький полк (987-й сп). 4 квітня він був атакований 30 танками та полком піхоти противника, залишив містечко і відійшов на східний берег р. Коропець. Тільки 5 квітня авіаційна розвідка виявила висування значних сил танків та піхоти противника з Золочева на Підгайці [70, л.9].

5 квітня про проведення наступу в районі містечка Підгайці повідомило в офіційних новинах німецьке радіо [1, арк. 72]. Усвідомивши загрозу, та зрозумівши замисел противника щодо зустрічних ударів деблокуючого та

оточеного угруповань на Бучач, Г. Жуков наказав 18-у стрілецькому корпусу стійко обороняти Підгайці, Яблунівку, лівим флангом відійти за р. Золота Липа. Відповідно шифрограми комфронту №1629/оп від 5 квітня 1944 р. корпус мав бути підсилений двома стрілецькими дивізіями, двома танковими бригадами, одним самохідним артилерійським полком і п'ятьма винищувально-протитанковими полками. Крім того, тил корпусу зі сходу мали прикрити ще дві стрілецькі дивізії: 8-а та 141-а [39, л. 92–95]. Фактично у розпорядження комкору 5 квітня надійшов тільки 1894-й сап (7 САУ). 5 квітня 226-а стрілецька дивізія відступила і відкрила дорогу на Бучач, до якого німцям напрямки було 35 км.

Оточені німці також рвались до Бучача. 5 квітня після обіду авангарди 1-ї німецької танкової армії з'єдналися в районі Бучача з частинами угруповання, що наступало з заходу, і тим самим створили умови для виходу з оточення основних сил армії на захід (Додаток А.15). З метою забезпечення повного виходу з оточення всіх сил 7–10 квітня об'єднані війська противника з району Бучача вели активні наступальні дії проти частин 1-ї гв. армії у північно-східному напрямку [48, л. 552]. Німецькі джерела повідомляють, що під час виходу з оточення було знищено та захоплено 357 радянських танків, 42 самохідних і 280 колісних гармат [306]. У підсумковому донесенні 1-ї гв. армії за період з 21 березня до 9 квітня зазначено 14000 знищених солдат та офіцерів противника, 1570 полонених, спалених 177 танків та штурм. гармат. Повідомляється про великі трофеї: танків справних – 84, несправних – 77; автомашин – 1100, складів боєприпасів – 15, ешелонів – 13, вагонів – 505 [45, л. 223, 224]. 38-а армія звітувала, що за час її наступу з 5 березня до 14 квітня було знищено 24550 солдат та офіцерів противника, 4629 взято у полон, спалено 65 танків та штурм. гармат [106, л. 24].

З 5 до 17 квітня війська фронту вели запеклі бойові дії з метою нанести найбільші втрати 1-й танковій армії противника, ліквідувати контрударне угруповання противника, яке діяло із заходу, і знищити оточений в Тарнополі німецький гарнізон, третій штурм якого був розпочатий 31 березня.

До третього штурму Тарнополя залучались артилерійські сили та засоби в небачених досі масштабах щодо ведення бойових дій в умовах міста. Дії п'яти стрілецьких дивізій, залучених до штурму міста, підтримували дві артилерійські дивізії, до складу яких входило 8 артилерійських бригад та 3 окремих винищувально-протитанкових бригади [124, арк.1–3]. 1827-й важкий самохідний артилерійський полк був переозброєний найновішою на той час самохідною артилерійською установкою СУ–152. Саме в Тарнополі вперше відпрацьовувалась практика її використання у вуличних боях для знищення укріплених вогневих точок. Потужність її гармати була настільки великою, що після залпу з будинку залишалась тільки купа битого каміння. 108-а артилерійська бригада РГК великої потужності мала на озброєнні гармати калібру: 152 та 203 мм.

В стрілецьких ротах були створені штурмові групи в складі: 7–40 автоматників, 2–3 саперів з вибухівкою, 2–3 хіміків з термітними і димовими шашками. В кожній роті було 2–3 такі штурмові групи і одна група закріплення

. Штурмові групи підтримувалися гарматами калібру від 45 мм до 152 мм, а також САУ-152. На окремі напрямки були призначені 203-мм гармати. В інтересах штурмових груп діяли вогнеметні підрозділи [252].

Третій штурм Тарнополя розпочався 31 березня. О 12.00 почалася тригодинна артилерійська підготовка атаки. В кінці артилерійської підготовки радянські літаки-штурмовики завдали по оточеним бомбо-штурмового удару. Частини 94-го і 15-го стрілецьких корпусів увірвалися в місто і оволоділи рядом кварталів. Так з 31 березня почалися запеклі, кровопролитні двохтижневі вуличні бої в місті [25, арк. 168–175].

До 4 квітня фронт оборони противника в місті різко скоротився. Більша половина міста була під контролем радянських військ. Проте опір противника не припинявся, він покладав великі надії на допомогу ззовні. Про контрудар у районі Підгайців тарнопільський гарнізон був попереджений, оскільки його опір посилювався. Разом з тим угруповання штурмуючих військ було посилене частинами, що підійшли з резерву – самохідно-артилерійськими полком і батальйоном фугасних вогнеметів.

З 7 до 11 квітня бої всередині міста продовжувалися з незначним просуванням. 12 квітня, після тригодинної артилерійської підготовки сильного повітряного бомбардування і удару вогнеметів, частини 15-го і 94-го стрілецьких корпусів посилити штурм на всіх напрямках і оволоділи центром міста. Бій вівся за кожний будинок, кожен підвал. Німецькі солдати та офіцери демонстрували стійкість та витримку, радянські – наполегливість та рішучість у виконанні поставлених завдань [123, арк. 187].

14 квітня основні сили тарнопільського гарнізону були розгромлені. 15 квітня відбувся наказ Верховного головнокомандувача щодо відзначення перемоги радянських військ у Тарнополі. Генерал І. Черняхівський 15 квітня 1944 року був призначений командувачем фронтом, а перед тим отримав звання генерал-полковника [28]. Генерал Егон фон Нейдорфф, який загинув 15 квітня, за оборону Тарнополя був нагороджений рицарським хрестом з дубовим листям (17 квітня 1944 р. посмертно), цією нагородою за всю війну було нагороджено тільки 882 чоловіки [1, арк. 82].

Частина тарнопільського гарнізону (до 1500 солдатів і офіцерів) 15 і 16 квітня продовжувала утримувати Загробелля (західне передмістя м. Тарнопіль). На озброєнні оточеного гарнізону залишалось 20 мінометів, 6 штурмових, 6 протитанкових та 4 зенітних гармати [13, арк. 127–132].

На допомогу оточеному гарнізону вздовж залізниці та шосе Бережани, Тарнопіль пробивалася потужна танкова група "Фрібе": 24 танки "Пантера" з дивізії СС "Гогенштауфен", 9 танків "Тигр" з 507-го батальйону, 30 танків Т-IV та 30 штурмових гармат з 8-ої німецької танкової дивізії за підтримки до 30 літаків [302]. 10 та 11 квітня вони наштотували на протитанковий вузол оборони, створений полками 10-ї гв. винищувально-протитанкової бригади по рубежу Городище, Купчинці. Протитанкісти бились на смерть, були оточені і відійшли із зайнятих позицій лише по команді. Протитанкова артилерія ще раз довела свою значимість [209]. 14 та 16 квітня розгорнулися напружені бої під Великим Ходачковом. Лише героїчними зусиллями танкістів 6-го танкового

корпусу у складі: 51-ї, 52-ї, 53-ї танкових бригад, 22-ї мотострілецької бригади, 11-го гвардійського важкого танкового полку (танки ІС-2), гарнізон міста не вдалося розблокувати. В цих боях було знищено 33 німецьких танки та 7 бронетранспортерів [2, арк. 65–67].

До ліквідації оточеного гарнізону долучилась бомбардувальна авіація. Масований удар по Загробеллю (80 літаків) здійснили 15 квітня після 20-ї години [70, л.10]. 117-а стрілецька дивізія отримала завдання спільно з вогнеметним батальйоном знищити противника. Штурм Загробелля був призначений на ранок 16 квітня. В ніч на 16 квітня вогнеметний батальйон встановив на рубежі вогнеметання 80 вогнеметів, у тому числі підготував вогонь 30 вогнеметів по школі - основному вузлу опору противника [193]. Цієї ж ночі німці, усвідомлюючи безнадійність подальших оборонних дій, вирішили здійснити спробу прориву з оточення. О 3.50 16 квітня, зосередившись у районі школи, вони раптово перейшли в контратаку. Ця і подальші спроби прориву були відбиті. Проте окремі групи німців ще добу здійснювали супротив. Тільки 17 квітня залишки тарнопільського гарнізону в Загробеллі були повністю знищені.

Дрібні групи противника здійснювали спроби виходу з оточення методом просочування. Є дані про вихід з оточення в Тарнополі близько 50 німецьких військовослужбовців [302]. Про прорив залишків тарнопільського гарнізону до своїх військ повідомлялось в оперативних зведеннях гітлерівської ставки. У них підкреслюється думка про те, що тривала оборона Тарнополя посприяла створенню стійкого фронту оборони на захід від цього міста [1, арк. 82].

Радянське інформбюро 15 квітня повідомило про повне знищення тарнопільського гарнізону в кількості 16 тис. чоловік, із яких 2400 здалися в полон. У бойових документах зазначено, що німецькі війська в боях у Тарнополі та Загробеллі втратили вбитими до 5000 чоловік, полоненими 2790 чоловік [110, л.87]. Вітчизняний дослідник О. Семенів вважає, що земля Тарнополя прийняла близько 3500 німецьких вояків. За його ж підрахунками, радянська сторона втратила убитими 6772 солдат та офіцерів [263, с.138–140].

Важливий вузол комунікацій, великий населений пункт Тарнопіль був узятий радянськими військами в запеклій і кривавій боротьбі. Бої за місто тривали з 9 березня до 17 квітня. Третій, безперервний штурм міста вівся протягом 17 днів. 25 з'єднанням та частинам, які відзначились у боях за Тарнопіль, наказом Верховного головнокомандувача №0108 від 26 квітня 1944 р. присвоєно почесне найменування “Тарнопольских” [124, арк.7–8].

Всю першу половину квітня на зовнішньому фронті йшла запекла боротьба супротивників. Обидві сторони намагалися нанести максимальне враження ворожій стороні та захопити вигідні рубежі. Радянське командування вимагало якнайшвидшого завершення оточення та ліквідації німецьких гарнізонів у Ковелі, Бродах, Тарнополі, розвитку наступу на львівському та станіславському напрямках. Директива Вермахту від 2 квітня вимагала від військ груп армій “А”, “Південь” і Центр” активними діями стабілізувати фронт по лінії Коломия, Тарнопіль, Броди, Ковель [142, с. 551].

На правовому фланзі 1-го Українського фронту з району Луцька в напрямку Володимира-Волинського перейшли у наступ чотири дивізії 76-го стрілецького корпусу. Керівництво ним здійснювало управління 18-ї армії, яке відбуло з лівого крила фронту на праве (північніше 13-ї армії), на Володимир-Волинський напрямом. Спочатку дії були успішні. Звільнено Берестечко, Торчин, Турійськ. Проте радянські війська не змогли стримати ворожих контрударів та на деяких напрямках відійшли назад та перейшли до оборони.

Не зміг закріпити успіх і сусід справа. Спочатку військам 2-го Білоруського фронту вдалось оточити німецький гарнізон в Ковелі. Однак сильний контрудар танкової дивізії СС “Вікінг” змусив ослаблені радянські частини поступитись [279, с. 96–100].

З’єднання 13-ї армії глибоко охопили Броди з півночі та півдня, проте оточити німецький гарнізон не вдалось. Наступальні дії були сковані контрударами противника, який сам перейшов з 3 квітня у наступ та згодом (до 6 квітня) відтіснив радянські війська до рубежу дороги Броди, Підкамінь, Тарнопіль і, таким чином, ліквідував загрозу бродівському гарнізону з півдня [86, л. 2–23]. З бойових донесень з’єднань виходить, що внаслідок цих напружених боїв німці щодня в середньому втрачали до 500 чоловік та до 10 танків. Якщо все це підсумувати, то видно, що число втрат противника значно завищено. Радянські війська (данні більш точні) з 1 до 6 квітня втратили убитими 724 чоловіки і 1813 пораненими. 12 танків, 6 гармат [86, л. 13–18].

Командувач 13-ї армії ще 9 квітня ухвалив наказ №00165 про перехід військ армії до оборони [81, л. 85–87]. У війська надсилались численні шифротелеграми з вимогою не допустити подальшого відступу: “Всім з’єднанням та частинам: без наказу Командарма не здавати жодного метра завойованої землі. За відхід притягувати до відповідальності як за невиконання наказу Сталіна №0227” [86, л. 34]. Особливу увагу при організації оборони приділяли забезпеченню стиків між арміями [150].

З’єднання 60-ї армії стійко відбивали наполегливі атаки німців на зовнішньому фронті по рубежу Залізці, Козлів, Козова, Новосілка (на північ від Підгайців). Особливу стійкість продемонстрували воїни 28-ї винищувально-протитанкової бригади резерву ВГК (переформованої у 10-у гвардійську з присвоєнням почесного звання Тарнопільської) [2, арк. 16–67]. На лівому фланзі армії нависла загроза над правим флангом та тилом 23-го корпусу. Його з’єднання відійшли за річку Стрипа, де і закріпилися.

Південніше по р. Стрипа до с. Осівці підійшли та зайняли оборону бригади 4-ї танкової армії на фронті до 15 км. До них приєдналися частини 17 і 47-го стрілецьких корпусів. На схід і північний схід від Бучача розгорнулися запеклі бої, які продовжувалися аж до 15 квітня. 1-а гв. армія в ході цих боїв виконала складний маневр з метою перегрупування всіх своїх корпусів зліва направо, причому 74 і 47-й стрілецькі корпуси виконали це перегрупування двічі. З 10 квітня стрілецькі дивізії займали рубіж Медведівці (село поблизу Бучача), Чортків, проте далі просунутися не змогли.

18-й гв. стрілецький корпус з 7 до 11 квітня займав оборону в кількох кілометрах на південь від Бучача між річками Стрипа та Коропець. Після

першої години ночі 11 квітня з півночі та сходу німецька піхота і танки перейшли у наступ проти правого флангу корпусу – 141-ї стрілецької дивізії. В ротах цієї дивізії залишалося по 20–25 чоловік, протитанкових засобів майже не було. Організований опір тривав до ранку. Вранці підрозділи 141-ї дивізії покинули бойові порядки, майно та зброю і стали втікати на південь до Дністра. До панічної втечі приєдналися бійці та командири сусідніх 226-ї та 280-ї стрілецьких дивізій. Вже до вечора 11-го квітня німці зайняли весь північний берег Дністра і захопили невеликий плацдарм на його південному березі в районі с. Петрів. Хаотична переправа через Дністер призвела до значних втрат (до 25% особового складу) і здачі німцям вигідних рубежів по північному березі річки. Тільки 226-а стрілецька дивізія втратила понад 1000 чоловік, на полях було залишено 350 автоматів, 6 станкових кулеметів, 13 мінометів, 10 гармат, 400 коней, 8 авто, 11 польових кухонь. Комісія, яка розбиралася з наслідками цих подій, серед багатьох причин вказала на відсутність загороджувальних загонів [38, л. 92–109].

1-а танкова армія разом з 38-ю армією, яка включила в свій склад 11-й, 67-й і 18-й гв. стрілецькі корпуси, вели важкі оборонні бої з переважаючими силами противника на правому березі р. Дністер [168]. Події тих днів наповнені прикладами героїзму та жертвності радянських воїнів. Один із ключових епізодів боротьби на за дністровському плацдармі пригадавав М. Катуків. Проти значних сил наступаючих німецьких танків, командарму 1-ї танкової довелось кинути у бій поблизу с. Незвисько (на північ від містечка Обертин) два полки 122-мм та 152-мм самохідних гармат. Полки щойно надійшли до складу армії, екіпажі не мали бойового досвіду. Вони зупинили німців (70 підбитих танків), але і самі були майже повністю знищені. Від слідства М. Катуків врятував Г. Жуков [214, с. 310–313]. 17 квітня радянські війська оборонялись на фронті Станіслав, Коломия, Чернівці [54, л. 339–312]. Особливо напружена боротьба точилась на дністровських плацдармах. Вже після завершення наступальної операції 1-го Українського фронту, тобто після 17 квітня, на Станіславському напрямку німцям до кінця місяця вдалось потіснити радянські війська на 30–40 км [223, с. 165].

За бойовими документами 2-ї повітряної армії авіаційна підтримка наступаючих військ здійснювалася фактично до 6 квітня, а потому війська фронту перейшли до активної оборони та перегрупування сил [69, л. 4]. З другої половини квітня з'єднання повітряної армії діяли відповідно до плану бойового застосування авіації в оборонній фронтівій операції [66]. З цього часу розгорнулася жорстка боротьба радянських та німецьких ВПС за панування у повітрі в небі Західної України [70, л. 10–28].

Таким чином, основним змістом четвертого етапу Проскурівсько-Чернівецької операції стала боротьба з оточеними німецькими угрупованнями, закріплення об'єднань фронту на зайнятих рубежах, перехід до оборони та відбиття контрнаступу німецьких військ.

Якщо оточений у Тарнополі німецький гарнізон був майже повністю знищений, то основним силам німецької 1-ї танкової армії, яка опинилась в оточенні в районі Кам'янець-Подільський, Скала-Подільська, Ярмолинці

вдалося прорватися до своїх військ.

Висновки до розділу.

Оперативні документи свідчать про планування у штабі 1-го Українського фронту та організаційну роботу у військах щодо підготовки трьох фронтових наступальних операцій. Перші дві були підготовлені та здійснені у повному обсязі, третя планувалась, але не відбулась.

Перша фронтowa наступальна операція передбачала розгром угруповання противника в районі Кременець, Старокостянтинів, Тарнопіль. Операція розпочалась 4 березня. Вона планувалась на 12 діб на глибину до 100 км. Завдання танковим арміям (4-й і 3-й гв.) визначалося на 7–8 діб. Війська фронту мали оволодіти рубежем Берестечко, Броди, Тарнопіль, Проскурів, Хмільник, Напрямок подальшого удару – Чортків. Мета – відрізати шляхи відходу південної групи німецьких військ на захід в смугу на північ від р. Дністер. Командуванням групи армій “Південь” була проведена контрнаступальна операція. Підсумком запеклої боротьби на подільській землі стало те, що жодна зі сторін, повною мірою, не досягла поставленої перед собою мети. Радянським військам вдалось досягти значних успіхів, проте звільнити Тарнопіль і Проскурів та оволодіти вказаним рубежем вони не змогли.

Завдання на планування та підготовку до другої наступальної операції 1-го Українського фронту були визначені в директивах Ставки ВГК від 10 та 13 березня. Того ж дня (13 березня) була ухвалена директива командувача військами 1-го Українського фронту на проведення наступальної операції. Замислом на операцію передбачалось основні зусилля ударного угруповання фронту направити на чернівецький і кам’янець-подільський напрямки із завданням, з півдня відрізати шляхи відходу та розгромити 1-у німецьку танкову армію. За п’ять діб армії фронту мали вийти на р. Стрипа і р. Дністер і оволодіти рубежем Городище, Бучач, Городенка, Чернівці, Кам’янець-Подільський. На напрямок головного удару залучалась резервна 1-а танкова армія. Операція розпочалась 21 березня. Радянські війська здійснили блискавичний наступ та прорвали оборону противника на всю її глибину. Проте завершити знищення оточеної 1-ї танкової армії Вермахту в силу об’єктивних та суб’єктивних обставин не вдалося.

Третя фронтowa наступальна операція, яка була запланована на початок квітня 1944 року і передбачала наступ на Львівсько-Перемишлянському напрямку в зв’язку зі змінами в оперативній обстановці не проводилася.

РОЗДІЛ 4

РОЗВИТОК ВОЄННОГО МИСТЕЦТВА У ПРОСКУРІВСЬКО-ЧЕРНІВЕЦЬКІЙ НАСТУПАЛЬНІЙ ОПЕРАЦІЇ

Для воєнно-історичної науки Проскурівсько-Чернівецька операція дуже складна і повчальна як в оперативному, так і в тактичному відношенні. Маючи багато спільного з іншими наступальними операціями на території України, зокрема за формами маневру і рішучості цілей, з погляду воєнного мистецтва, вона відрізняється від них низкою особливостей.

4.1. Особливості Проскурівсько-Чернівецької операції

По-перше, операція набула великого просторового розмаху і втягла в себе з двох боків велику кількість військ і техніки. Проскурівсько-Чернівецька операція вирізняється вкрай заплутаною оперативною обстановкою та різкими її змінами, надзвичайною напруженістю бойових дій. Бойові дії розгорнулись від Південного Полісся до Прикарпаття на глибину до 350 км. Радянські війська наступали на фронті до 450 км. Операція тривала 45 днів [228, с. 127].

Проскурівсько-Чернівецька операція вважається фронтовою, однак вона включила три фронтові операції, за кількістю залучених сил і засобів вона переважає окремі стратегічні операції. На початок операції війська 1-го Українського фронту включали 5 загальновійськових і три танкові армії, а також повітряну армію. 20 стрілецьких корпусів об'єднували 56 стрілецьких дивізій (в тому числі одна повітрянодесантна) та 2 укріплених райони. Ще 6 кавалерійських дивізій об'єднувались у два кавкорпуси. Фронту був підпорядкований 7-й артилерійський корпус прориву у складі двох артилерійських дивізій прориву. Крім того операція забезпечувалась бойовими діями однієї артилерійської дивізії та дивізії гвардійських мінометів ("Катюш"), 14 окремих артбригад та полків, 37 винищувально-протитанкових бригад та полків, 12 окремих мінометних бригад та полків, 12 полків гвардійських мінометів ("Катюш"). Радянські війська прикривали 6 зенітно-артилерійських дивізій, 11 полків та 2 окремих дивізіони (Додаток В).

Проти 1-го Українського фронту оборонялися 4-а і 1-а танкові армії Вермахту, та 8-й авіаційний корпус Люфтвафе, які на початок операції нараховували 17 дивізій (в т. ч. піхотних дивізій, дивізійних бойових груп, румунських, угорських та охоронних дивізій), 12 танкових та моторизованих дивізій, 2 окремих батальйони важких танків "Тигр", 5 окремих бригад штурмових гармат. В ході операції група армій "Південь" була посилена 11 німецькими та 5 угорськими піхотними дивізіями та 1 гірськострілецькою бригадою; танковим корпусом СС (дві танкові дивізії та окремий батальйон важких танків "Тигр") та угорською танковою дивізією.

По-друге, всі учасники операції у спогадах відзначають винятково складні природно-кліматичні умови, у яких проходив радянський наступ та прорив з оточення німецьких військ. Зокрема, член Військової ради 1-го Українського фронту К. Крайнюков засвідчив: "Проскурівсько-Чернівецька

операція стала однією з найважчих і відбувалася в умовах неймовірного весняного бездоріжжя. Майже всі дороги виявилися важкопрохідними, непролазна грязюка ускладнювала маневр військ і особливо забезпечення частин боєприпасами та паливом” [223, с. 144]. У звітних бойових документах зазначається, що ця операція “за умовами погоди була найважчою з тих, що могли зустрітися за роки Вітчизняної війни” [31, л.168]. Німецькі джерела подають ще більш песимістичні картини. Особливо вплинув на перебіг подій, пов’язаних з проривом 1-ї танкової армії з оточення, погодний катаклізм: наприкінці березня у перших числах травня різко знизилась температура, вдарили морози, не вщухали хуртовини [86, л.7].

Наступальні дії, та оперативний маневр на оточення ускладнювався впливом природних умов. Ліси, низовини з численними озерами і болотами, місцевість пересічена густою мережею рік (Дністер, Південний Буг, Прут), їх канали і притоки, річкові долини і яри утворювали природні рубежі, важкопрохідних в умовах весняного розливу, просування військ поза дорогами значно ускладнювалось.

По-третє, в ході підготовки до операції були здійснені значні перегрупування військ: 3-я гв. танкова армія з району Бердичева в район Шумського (близько 200 км); 4-а танкова армія з району Дарниці – на відстань до 350 кілометрів; 60-а і 1-а гв. армії – в нові смуги, вправо – частина військ 18-ої і 38-ої армій. Артилерійські, інженерні війська, частини інших родів військ в умовах бездоріжжя долали сотні кілометрів для того, щоб вийти у визначені райони [196, с. 632–633]. В ході операції виникла потреба перегрупувати 1-у танкову армію з району Білої Церкви.

Усвідомлюючи загрозу щодо можливої ізоляції основних сил групи армій “Південь” на Україні, німецьке командування перегрупувало з південної ділянки групи більшість танкових та моторизованих дивізій. В районі Проскурова під управлінням 3-го танкового корпусу зосереджувались 1-а, 11-а, 16-а танкові дивізії. Туди ж прямували частини 17-ї танкової дивізії та дивізії СС “Лейбштандарт Адольф Гітлер”, 305-й батальйон важких танків та артилерійська дивізія. Другий ешелон оперативного угруповання в районі Тарнополья займав 48-й танковий корпус, на підсилення якого з резерву ОКХ прибули 68-а, 357-а, 359 піхотні дивізії. Зазнавши катастрофічних наслідків прориву радянських військ з Поліських боліт до Карпатських гір, Адольф Гітлер змушений був перегрупувати у Західну Україну з Франції 2-й танковий корпус СС (9-а і 10-а танкові дивізії СС, 102-й батальйон СС важких танків) а також 100-у легку і 367-у піхотні дивізії. В битву на підступах до Карпат вводилась 1-а угорська армія [229, с. 550–552; 279, с. 398].

Повний перелік німецьких з’єднань, які брали участь в операції, поданий у дослідженні Ю. Лисаковського, В. Несторова та В. Удіна-Некрасова [228, с. 131].

По-четверте, в ході операції кілька раз змінювалась її мета та завдання військ. Відповідно це тягнуло за собою додаткові перегрупування, зміну напрямків ударів або оборонних рубежів, наприклад, перехід до оборони дивізіями 18-го гв. стрілецького корпусу не на тому березі ріки ніж це було

потрібно. Завдання корпусів та дивізій зазнавали мало не щоденних змін, особливо наприкінці операції, відбувалося їх часте перепідпорядкування, зміна складу. Операція розвивалася надзвичайно маневрено. У ході операції широко практикувалися перегрупування військ, ударні угруповання безупинно підсилювалися за рахунок інших, що діяли на менш активних ділянках фронту. З одних армій до інших було перекинуто велику кількість стрілецьких, танкових, артилерійських та інженерних частин. Наприклад, на середину квітня радянська 1-а танкова армія включала один механізований, один танковий та три стрілецьких корпуси. На думку автора, це не завжди давало позитивний результат.

Особливістю Проскурівсько-Чернівецької операції було і те, що за відносно невеликої загальної переваги радянських військ у силах, на напрямках головних ударів за рахунок сміливого і рішучого маневру радянське командування зуміло досягти переваги. Завдяки цьому ударні угруповання фронту не втрачали своєї могутності і змогли розвинути наступ на величезну глибину [169].

Співвідношення сил у цій операції на всіх її етапах – і в момент оточення, і під час боротьби з оточеним угрупованням, що намагалося вийти з кільця, і з угрупованням, яке наступало з зовнішнього фронту для визволення оточених, – було майже однаковим, а за чисельністю танкових військ ворог перевищував радянські сили на внутрішньому фронті оточення, а на ділянці зовнішнього контрудару мав абсолютну перевагу. Це призвело до прориву оточеного угруповання, проте не перекреслило інших позитивних результатів операції: нанесення враження противнику, визволення значної території, вихід на державний кордон тощо.

Проскурівсько-Чернівецька операція характерна також творчим використанням обома сторонами бойових можливостей авіації в складних метеорологічних умовах з метою транспортування вантажів танковим і загальновійськовим з'єднанням, а також для відбиття контрударів танкових угруповань противника.

По-п'яте. Особлива роль у Проскурівсько-Чернівецькій операції відводилась танковим військам [212]. Вперше у Великій Вітчизняній війні три танкові армії виконували одночасно завдання в інтересах одного фронту [223, с. 149]. В березні 1944 на подільській землі були зосереджені основні сили танкових військ Червоної армії (1, 3 гв., та 4-а танкові армії – половина танкових армій РСЧА) та Вермахту (1 та 4-а танкові армії – 70% танкових сил Німеччини на Східному фронті) [159, с. 20–31].

1-а та 4-а радянські танкові армії у Проскурівсько-Чернівецькій операції були значно слабшими ніж у попередніх операціях. В їх складі лишалось по два корпуси (8-й гв. мк та 11-й гв. тк; 6-й гв. мк та 7-й гв. тк відповідно). Укомплектованість танками за всю операцію не досягала 50 % [236, с. 376]. Третій корпус 1-ї танкової армії, 31-й за нумерацією, не брав участі в операції. Він був виведений зі складу армії та задіяний у боротьбі з загонами УПА. Цей факт залишився поза увагою дослідників. На день введення у прорив з початком операції у 4-й та 3-й гв. танкових арміях нараховувалось 542 танки та

САУ [208, с. 84] при тому, що за штатом у типовій танковій армії в 1944 році (два танкових, один механізований корпуси та окремі частини) мало бути 620 танків та 189 САУ, 48 тис. особового складу. Танковий корпус (три танкових, одна мотострілецька бригади та окремі частини) за штатом мав 207 танків і 63 САУ. Механізований корпус (три механізованих, одна танкова бригади та окремі частини) за штатом мав 183 танки і 63 САУ. Окремі танкові бригади мали 65 танків [204, с. 15]. Відповідно до директиви Генерального штабу у березні місяці відбулась реорганізація танкових полків. Танкові полки мехбригад мали нараховувати 35 танків та 368 солдат та офіцерів, окремі танкові полки – 21 танк та 225 чол. особового складу [140, с. 93]. В операції вперше в бойових умовах були випробувані важкі танки ІС-2, які за тактико-технічними характеристиками переважали німецький танк Т-VI (“Тигр”) [232, с. 163].

Крім танкових армій, безпосередньо командувачу 13-ї армії підпорядковувались 11-й та 25-й танкові корпуси, командувачу 60-ї армії – 4-й гв. танковий корпус, 59-й танковий полк і два самохідно-артилерійських полки, командувачу 1-ї гв. армії – окрема танкова бригади і шість танкових і самохідно-артилерійських полків [36, л.1–2]. Тільки у 60-ї армії нараховувалось 134 танки та САУ [112, л.3].

З урахуванням окремих танкових, механізованих бригад та мотострілецьких, самохідно-артилерійських полків у складі 1-го Українського фронту нараховувалось: мк – 3, тк – 8, отбр – 4, отп – 6, сап – 13 (детальніше у табл. В1). З радянського боку до операції залучалось до 1400 танків та САУ, з німецького – до 1100 танків та штурмових гармат [228, с. 131].

На першому етапі до операції з радянського боку залучались 3-я гв. і 4-а танкові армії і чотири танкових корпуси, підпорядковані загальновійськовим арміям [224, с. 24–36.]. В ході роботи над документами автор встановив, що командувач фронту прийняв рішення про об’єднання зусиль важких танкових полків під єдиним управлінням. Для цього було використане одне з корпусних управлінь 1-ї танкової армії, а саме – управління 11-го гв. танкового корпусу генерал-лейтенанта Гетьмана. За три дні до операції воно об’єднало 1 гв. і 58 гв. тп озброєнні танками ІС-85, 29 гв. тп (ІС-122), 12 гв. тп (Т-34), 399 гв і 374 гв тсап (ІСУ-152) [57, л. 9].

Особливістю Проскурівсько-Чернівецької операції було те, що рухомі танкові з’єднання вводились в операцію вже в перший день наступу і використовувалися для прориву підготовленої оборони противника. Такий підхід призвів до значних втрат в танках вже на початку операції і зниження оперативних можливостей танкових армій.

Коли стрілецькі з’єднання не змогли самі прорвати оборону противника, Г. Жуков вирішив ввести в битву 3-ю гв і 4-ю танкові армії. Противникові було завдано серйозної поразки і він вимушений був залишити займані позиції. В цих умовах танкові корпуси перейшли до переслідування і до кінця дня просунулися на глибину 20–25 км. Таким чином, 3-я гв. танкова армія наростила силу удару військ, завдяки чому була повністю прорвана тактична зона оборони противника і з’єднання фронту дістали можливість розвивати

наступ в глибину та здолали другого дня до 45 км. [232, с. 172].

З введенням танкових резервів німцям вдалося потіснити радянські передові частини. Бої набули запеклого характеру. Деякі населені пункти по кілька разів переходили з рук в руки. Коли угруповання противника стало відходити в південному напрямку, 3-я гв. танкова армія поволі просувалася на південь, завдаючи відчутних ударів по ворожому угрупованню. Ведення бойових дій ускладнювалося весняним бездоріжжям і вкрай обмеженою кількістю озброєння і бойової техніки. Наприклад, на 23 березня в армії налічувалося 89 танків і 17 САУ а в корпусах – у середньому по 30–35 танків і САУ [260, с. 5–7].

Через значні втрати на першому та другому етапах операції, брак пального та боєприпасів, оточити вороже угруповання ні в районі Старокостянтинова, ні в районі Проскурова, ні в районі Ярмолинець не вдалось [31, л.236]. 25 березня було звільнено місто Проскурів. 29 березня розпорядженням командувача фронтом 9-й механізований корпус і 91-а окрема танкова бригада були підпорядковані 1-й гв. армії. У зв'язку з цим всі танки, що залишилися, і САУ 6-го і 7-го гв. танкових корпусів були передані вказаним з'єднанням. Частини та підрозділи, які залишилися, штаби корпусів і армії були зосереджені в районі Ярмолинці, після чого вибули в район містечка Збараж для доукомплектування і підготовки до нових боїв [157].

На третьому етапі Проскурівсько-Чернівецької операції відбувався швидкий наступ танкових військ у південному напрямку. Основний удар у напрямку на Чортків, Заліщики, Чернівці завдавався у смузі 60-ї армії, де в операцію додатково вводилась 1-а танкова армія. 4-а танкова армія, яка наступала на Кам'янець-Подільський, 25 березня головними силами вийшла до північної околиці міста, 26 березня оволоділа ним і тим самим відрізала противнику шляхи відходу до переправ через р. Дністер на південь від Хотина, куди противник вже викинув сильне прикриття. Спроба перехопити шляхи відходу противника на північний схід від Кам'янець-Подільського на рубежі Жванчик, Дунаївці не вдалася і частини закріпилися в районі міста і передмість на рубежі Кам'янець-Подільський, Оринін фронтом на північний схід. З виходом німецьких військ у тили 4-ої танкової армії, вона сама, по суті, виявилася в оточенні, маючи мінімальний запас пального і боєприпасів. Гостра потреба в боєприпасах і пальному, вирішувалась доставкою їх тільки вночі повітрям, але вкрай недостатньо.

По-шосте, Проскурівсько-Чернівецька операція увійшла в історію воєнного мистецтва як одна з найбільших операцій на оточення великого танкового угруповання противника. Основна її особливість полягає в тому, що вона має незавершений характер. На думку німецьких та англомовних істориків, саме у цій операції відбувся найбільш вдалий за змістом та найбільший за чисельністю вихід з оточення німецьких військ за всю війну на Східному фронті.

За задумом Ставки Верховного Головнокомандування основна ідея операції та кінцева її мета полягали в тому, аби відрізати шляхи відходу на захід 1-ої танкової армії противника в смузі на північ від річки Дністер, оточити

і знищити війська цієї армії [142, с. 46–48]. У задумі операції фронту думка про оточення і знищення противника також проходить досить виразно. Проте в результаті недоліків, допущених командувачем фронтом у керівництві бойовими діями військ фронту в ході операції, велике угруповання противника, оточене на північ від Кам'янець-Подільського, повністю не було знищене.

На фронтовому та армійському рівнях у ході операцій планувалось оточення угруповань противника і дещо меншого масштабу: в районах Базалія, Купіль, Старокостянтинів, Проскурів (1-а гв. та 3-я гв. танкова армії); Осторопіль, (1-а гв. та 18-а армії); Хмільник, Вінниця, Жмеринка (18-а та 38 армії); Броди (13-а армія). У всіх випадках справа завершувалась глибоким охопленням та обходом німецьких з'єднань, проте взяти їх у кільце не вдавалось. Оточеним, блокованим та знищеним став тільки тарнопільський гарнізон противника (60-а армія).

Характерним для Проскурівсько-Чернівецької операції було те, що оточення угруповання ворога було здійснене у швидкому темпі, особливо, якщо врахувати несприятливі умови погоди, в яких проводилися бойові дії. На третю добу після поновлення бойових дій ударного угруповання 1-го Українського фронту його танкові з'єднання вийшли до Дністра. Темп наступу танкових військ досягав 35 км на добу. Така стрімкість танкових з'єднань, відрив їх від загальновійськових армій і сміливий маневр рухомих військ у розташування противника є ще однією особливістю операції.

На 28 березня 1-я танкова армія противника була охоплена військами 3-ої гв. і 4-ої танкових, 1-ої гвардійської, 18-ої і 38-ої загальновійськових армій в районі (викл.) Чемерівці, Дунаєвці, (викл.) Кам'янець-Подільський. Протяжність лінії фронту довкола затиснутого в цьому районі угруповання противника сягала близько 150 км [294, с. 21]. Проте кільце радянських військ довкола угруповання противника було не суцільне, а на найбільш відповідальних ділянках, крім того, доволі слабке. Таким чином, хоча військам і вдалося відсікти крупні сили противника і затиснути їх у порівняно невеликому районі на північ від Кам'янець-Подільського, умов для їх знищення створено не було. Внутрішній і зовнішній фронти виявилися вразливими, причому в найбільш важливих місцях.

Оточене угруповання безупинно атакувало, прагнучи вирватися назустріч військам, які діяли ззовні. Саме це і визначило такі різкі зміни обстановки і маневрений характер боїв. Противник безупинно маневрував і намагався прорватися з кільця і з'єднатися з військами, які наступали ззовні. Особливістю цих дій є те, що німецьке командування обрало більш складний за природними перешкодами та оперативною обстановкою напрямок прориву військ з оточення. 1-й танковій армії генерала Хубе належало здолати понад 125 км до своїх військ.

В умовах, що склалися, найважливіше завдання, яке намагалося вирішити командування фронту, полягало в тому, аби перехопити шляхи відходу противника, затримати і знищити його ударами з усіх боків. Проте при вирішенні цього завдання були допущені ряд недоліків. Після 24 березня, коли радянські 1-а і 4-а танкові армії перерізали шляхи відходу противникові на захід, командування фронту вважало, що 1-а танкова армія противника пробиватиметься на південь, через Дністер, до Румунії і свої головні зусилля спрямувало на те, аби відрізати його від переправ на Дністрі і захопити їх. Цю думку підкріплювали дані розвідки. Майже всі захоплені полоненні підтверджували наміри німецького командування прориву на південь В інтересах безпосередньо 1-ї та 4-ї танкових армій діяв 8-й повітряний корпус, штаб якого дислокувався у Станіславі. Запеклі атаки противника в західному напрямку, які насилу стримувала 4-а танкова армія, розглядалися всього лише як прагнення противника «просочитися» до переправ через Дністер. Оцінка обстановки, зроблена командувачем фронтом Маршалом Радянського Союзу Г.

Жуковим, мала щонайменше дві істотні неточності. По-перше, всупереч думці командування фронтом угруповання противника було оточене не повністю, про що свідчив розрив між 1-ю гв. загальновійськовою і 4-ю танковою арміями [306]. По-друге, противник прагнув пробитися не на південь, а на захід [250, с. 336–339], а рішучих заходів з посилення західної частини кільця оточення своєчасно не було вжито. З 4 до 11 квітня в районах Підгайці, Бучач розгорнулися запеклі бої і противнику вдалося вивести з оточення 1-у танкову армію [229, с. 555–557].

Помилкою, допущеною командуванням фронту, було визначення напрямку наступу 1-ї танкової армії, сильнішої за своїм складом (на 21 березня вона мала 245 танків, тоді як 4-я танкова армія — 100), на Чернівці і до Карпат, тобто багато південніше і вбік від основного угруповання противника. Це не дозволило вжити швидких і рішучих дій з розчленування і знищення противника та мало вельми несприятливі наслідки і призвело до того, що міцно перехопити шляхи відходу противника на захід не вдалося. Противнику сильним танковим тараном вдалося збивати поспішно організовану оборону радянських стрілецьких з'єднань і просуватися на захід [298, с. 23].

Внаслідок того, що 1-я танкова армія противника не була повністю знищена, радянським військам не лише не вдалося розвинути наступ на львівському напрямку, але на деяких ділянках фронту (в районі Підгайці) довелося відійти на 25–30 км на схід від раніше зайнятих рубежів [252, с. 73]. Контрудари німецькі війська продовжували і після того, як війська 1-го Українського фронту відповідно до директиви Ставки ВГК завершили Проскурівсько-Чернівецьку наступальну операцію та перейшли до оборони з 17 квітня. На Станіславському напрямку німцям до кінця місяця вдалось потіснити радянські війська на 30 – 40 км [223, с. 165] (Додаток А.17).

По-сьоме, на хід та результати Проскурівсько-Чернівецької операції істотно вплинув суб'єктивний фактор. Воєнно-історичний аналіз операції відкриває ще одну сторінку в осмисленні проблеми ролі особи та мас в історичному процесі. Особливо це стосується провідних осіб, від рішень та волі яких залежала доля сотень тисяч людей та успішність їх дій. Ця дисертаційна робота дещо обезлюднена. На думку автора, це правомірно, оскільки в роботі аналізується оперативний рівень діяльності. Результати керівництва військами відображені в тексті дисертації, а прізвища конкретних командувачів, командирів та начальників можна знайти у додатках. Окремо хочеться резюмувати діяльність перших посадових осіб.

Командувач 1-го Українського фронту маршал Г. Жуков проявив усі свої якості на цій посаді. Його залізна воля та енергія примушувала підлеглих до повного та чіткого виконання директив, наказів і розпоряджень комфронту [213]. Однак Г. Жуков не знав міри, часто був грубим і необ'єктивним [163, с.214–215]. Його "бойовий комісар" К. Крайнюков зауважив: "У складній обстановці Г. К. Жуков часом бував крутим у спілкуванні з підлеглими і проявляв надмірну різкість" [223, с. 142]. Автор звертався до аналізу та оцінки рішень комфронту на протязі усієї дисертаційної роботи. На його думку, справедливим буде твердження, що саме через помилки, допущені Г. Жуковим, були змарновані надлюдські зусилля сотень тисяч бійців та командирів, щодо знищення оточеного ворога. Пауль Карел резюмує з цього приводу думки німецьких істориків, які однозначно вказують на грубу помилку маршала. Той же генерал-полковник Костянтин Крайнюков у мемуарах зазначив: "Об'єктивно оцінюючи бойові дії наших військ щодо ліквідації великого ворожого угруповання, яке потрапило в оточення, маємо визнати, що керівництво фронту дещо перебільшило наші можливості та недооцінило сили противника. Навіщо гріх приховувати, іноді бажане видавалось за дійсність. Маршал Жуков повірив у те, що ліквідація оточеного противника справа вирішена, надто оптимістично оцінював обстановку, яка склалася в районі Скала" (тепер Скала-Подільська) [223, с. 155].

Допустив прорахунки і командувач групи армій "Південь" фельдмаршал Е. Манштейн. Хоча зарубіжні історики романтизують його образ [301], а у своїх мемуарах він сам вихваляє себе, що зумів домогтися у А. Гітлера ухвалення правильних рішень, та організував вивід 1-ї танкової армії з оточення. Проте, на думку автора, саме Манштейн створив умови для оточення великого танкового угруповання, коли перекинув під Проскурів додатково п'ять танкових дивізій. Сумнівним здається і його рішення щодо оголення фронту в районі Умані, катастрофічні наслідки якого проявилися відразу після

удару 2-го Українського фронту.

В цілому варто резюмувати, що Проскурівсько-Чернівецька операція стала однією з наймасштабніших наступальних фронтових операцій радянських військ, проведених у зимову компанію 1943–1944 років. Її перебіг та результати суттєво вплинули на ситуацію, хоча вони могли бути вагомішими.

4.2. Результати та наслідки наступу 1-го Українського фронту у березні та квітні 1944 року (Додаток А.13)

Оцінка результатів та наслідків Проскурівсько-Чернівецької операції давалася відразу ж після її завершення у бойових документах. Майже у всій літературі, присвяченій предмету дослідження, дисертантом виявлені спроби оцінки цієї операції радянських військ. Основний зміст їх зводиться до наступних тез.

1. Одним із основних результатів Проскурівсько-Чернівецької операції стало те, що радянські війська очистили від ворога значні території України та визволили мільйони людей, які їх населяли [128]. Були звільнені облані центри Вінниця, Кам'янець-Подільський, Чернівці, Тарнопіль, місто Проскурів (тепер м. Хмельницький – центр Хмельницької області), ще 56 міст та містечок та 11 залізничних вузлів [162, с. 338]. Радянська влада повернулася у більш як 700 сіл [172, с. 144]. Швидкий розгром основних угруповань противника, високі темпи наступу дозволили зірвати плани німців щодо реалізації стратегії “випаленої землі”.

Матеріальні і людські ресурси звільнених областей збільшили бойовий потенціал країни [129]. Вже до 1 квітня до війська було призвано зі звільнених областей: з Вінницької – 172,4 тис., з Кам'янець-Подільської – 133,8 тис., Тарнопільської – 74,8 тис. осіб [8, арк. 29]. У квітні централізоване поповнення військ 1-го Українського фронту не передбачалось. Потрібно було самостійно здійснити мобілізацію у Кам'янець-Подільській та Вінницькій областях, прискорити повернення поранених із госпіталів та відшукати ресурси в тилах фронту [140, с. 137].

Важливого значення набуло те, що величезні території родючих земель між Південним Бугом та Дністром були звільнені до початку посівної, що забезпечило збільшення продовольчих ресурсів вже у 1944 році [276, с. 30]. На звільнених територіях відразу відроджувались партійні органи, у складі яких утворювались воєнні відділи, органи радянської влади, колгоспна система [128, 129]. На забезпечення посівної кампанії спрямовувалась діяльність органів військового управління. 18 квітня 1944 р. була ухвалена постанова Військової ради 1-го Українського фронту “Про організаційно-масову та матеріально-технічну допомогу партійним і радянським органам та проведення весняної посівної” [132, арк. 13].

Однак саме в цій операції радянські війська вперше зазнали відчутних ударів у своєму ближньому тилу. Значна частка сил руху Опору на західних теренах України мала антирадянський вектор. Передусім це стосується загонів УПА та Армії Крайової. На боротьбу з ними відволікалися значні сили,

особливо ця діяльність посилилась після нападу на генерала Ватутіна [211, с. 399–403]. До боротьби з осередками руху Опору в тилу радянських військ залучалися органи державної безпеки, прикордонні, внутрішні війська, деякі частини та з'єднання діючої армії, підрозділи СМЕРШ. Найбільш масштабні дії розгорнулися в лютому – квітні 1944 року [208, с. 83]. Відповідно до звітньої карти військ НКВС Українського округу за березень – квітень 1944 року в тилах 1-го Українського фронту заблоковано та ліквідовано сотні великих та малих загонів українських повстанців. Про масштаби боїв можуть свідчити тижневі бої з групою “Енея” у Крем’янецьких лісах, в ході яких було вбито 2018 та заарештовано 1570 вояків УПА [10].

2. У результаті проведення Проскурівсько-Чернівецької наступальної операції війська 1-го Українського фронту завдали поразки основним силам німецької групи армій “Південь” – 1-й та 4-й танковим арміям, які зазнали величезних втрат у зимово-весняних боях за Правобережну Україну: не менш 200 тис. солдат та офіцерів убитими та пораненими, більше 2000 танків та штурмових гармат, 4500 гармат та мінометів, 53 тис. автомашин та тягачів, 1000 бронетранспортерів [170, с. 373]. Більшість цих втрат припадають на час проведення Проскурівсько-Чернівецької операції.

Зокрема, К. Москаленко засвідчує, що у Проскурівсько-Чернівецькій операції було захоплено 32 тис. полонених, 272 танки, 2177 гармат, 31 468 автомашин та тягачів, 61 літак [237, с. 294]. Якщо чисельності полонених та захопленої техніки Червоною армією більш-менш можна довіряти, оскільки йдеться про обліковані підзвітні показники, то загальні показники втрат Вермахту та СС доволі сумнівні. Використовуючи радянські статистичні дані, українські дослідники підраховали втрати німців безпосередньо у Проскурівсько-Чернівецькій операції (див. табл. 4.1) [228, с. 131-132].

Таблиця 4.1

**Втрати групи армій “Південь” (з 5.04.1944 “Південна Україна”)
за період з 4.03 до 17.04.1944 року**

Сили і засоби	Вбито або знищено	Взято у полон або захоплено в якості трофеїв	Всього
Солдат та офіцерів	209 600	31 938	241 538
Танків та штурмових гармат	1338	272	1610
Гармат	2516	2177	4693
Мінометів	1112	1365	2477
Кулеметів	3452	4223	7885
Автомашин і тягачів	22 519	31 468	53 987
Бронетранспортерів і бронемашин	572	406	978
Літаків	272	61	333

Слід зазначити, що радянські бойові документи мають стійку тенденцію до перебільшення втрат противника. Для прикладу, в роздрукованій доповіді на розбір операції командувачу артилерією 1-ї гв. армії на пусті місця олівцем виведено, що тільки артилерія армії знищила до 500 танків, 370 гармат та 3000 автомобілів противника [50, л.16]. Не відстають і історики. Для порівняння: за березень та квітень 1944 р. на усіх ТВД Німеччина втратила 833 танки та 923 штурмові гармати, разом – 1756 [240, с. 728–729]. Виходить, що тільки 1-й Український фронт завдав у ці місяці 92% втрат з основних видів бронетехніки Вермахту та СС (1610 одиниць). Цифра достатньо сумнівна якщо ще додати, що за цей же час 2-у Українському фронту зараховується 2689 [228, с. 139] знищених та захоплених танків і штурмових гармат противника. Можна лише припустити, що варто більше довіряти показникам облікованого майна. До захопленого включалась і справна, і несправна техніка, кинута німцями при відході. Так що більш реальною цифрою втрат німецьких танків у Проскурівсько-Чернівецькій операції може бути близько 300.

Достатньо низьким був відсоток полонених. Так, за даними 1-ї гв. армії у квітні місяці було взято у полон до 200 чол. Групова здача у полон була зафіксована всього кілька раз (по 7–8 чол.) [49, л.571]. Відповідно до звітів 2-а повітряна армія у березні та квітні 1944 р. у повітряних боях, штурмових та бомбардувальних ударах по аеродромах противника знищила 459 ворожих літаки [64, л.17, 37].

В ході операції радянським війська вдалося оточити найбільше вороже угруповання за всю воєнну історію України: 11 піхотних, 10 танкових, моторизована та артилерійська дивізії були відрізані від основних сил [118]. За радянськими даними, упродовж десяти днів боротьби з “рухомим котлом” вдалося знищити до 60 – 70% техніки і половину особового складу. Трофеями радянських військ стали 7483 автомашини, 187 танків і штурмових гармат, 61 літак [223, с. 156]. Разом з тим основні сили німецької 1-ї танкової армії вийшли з оточення. Г. Жуков зізнавався: “Скільки гітлерівців вирвалось з оточення, ні я, ні штаб фронту точно встановити так і не змогли. Називались різні цифри. Як потім виявилось, вийшли з оточення не десятки танків з десантом, як тоді повідомляли військам, а значно більше” [196, с. 635]. Німецькі джерела повідомляють про те, що в оточення потрапило близько 200 тис. чоловік [250, с. 337]. Переважна більшість з них прорвалася до своїх.

3. Радянські війська заглибились в німецьку оборону від 80 до 350 км [216]. На початку квітня війська фронту вийшли в передгір'я Карпат і спільно з 2-м Українським фронтом розітнули стратегічний фронт німецьких військ та їх союзників на дві частини. У результаті цього південне угруповання противника виявилось ізольованим від військ які перебували в Західній Україні, і було вимушене розраховувати лише на дороги, що йдуть через Румунію і Угорщину на південь від Карпат. Взаємодія німецьких військ, розділених Карпатами, ускладнилась. 5 квітня 1944 р. військово-політичне керівництво Німеччини вирішило створити дві групи армій “Північна Україна” та “Південна Україна”, що відповідало реаліям оперативно-стратегічної обстановки [240, с. 732–733].

Радянський весняний наступ перекреслив сподівання А. Гітлера та його оточення на здійснення довготривалої стійкої стратегічної оборони на Східному фронті та затягування війни. Німцям не вдалося виграти час та за рахунок потужної воєнно-економічної бази, яка у 1944 році ще перебувала на піку своїх можливостей, відновити бойову могутність своїх військ.

4. Зважаючи на успіхи радянських військ та загрозливе становище всього Східного фронту, німецьке командування змушене було перекинути на Україну значні резерви ОКВ з Франції, Данії, Югославії. Вже 10 березня 1944 р. А.

Гітлер вирішив відправити в групу армій “Південь” повністю укомплектовану та підготовлену 363-ю піхотну дивізію нового формування. Вслід за цим зарясніли накази про передачу з театрів війни, які знаходились у компетенції ОКВ, з’єднань, що мали ще більше значення та складали резерви на Заході, накопичені з великими труднощами. В той же час англо-американські війська, за оцінками штабу ОКВ, були спроможні в будь-який момент розпочати вторгнення і відклали його тільки з метою дочекатись відведення німецьких резервів в Україну [135, с. 511]. Все це значно послабило західний напрям III Райху. До бойових дій у Прикарпатті залучалась 1-а угорська армія [210, с. 85].

5. Війська 1-го Українського фронту на початку квітня завдали поразку німецьким, угорським та румунським військам у Буковині та Прикарпатті і вийшли на державний кордон з Чехословаччиною та Румунією у смузі до 200 км. Бойові дії були перенесені за межі СРСР, радянські з’єднання оволоділи румунським містом Сирет та 30 іншими населеними пунктами [223, с. 161]. Однак незавершеність Проскурівсько-Чернівецької операції призвела до невиконання завдань всього стратегічного наступу радянських військ в Україні в зимовій кампанії 1944 року. Червона армія не змогла вийти повністю на державний кордон [247, с. 54]. Військові успіхи значно вплинули на зміну військово-політичної обстановки в цілому та започаткували процеси розпаду гітлерівської коаліції [280, с. 379]. А. Гітлер змушений був прийняти рішення про окупацію Угорщини.

6. Значно змінилась і стратегічна обстановка на південному крилі радянсько-німецького фронту. Радянські війська зайняли вигідне розташування для організації та проведення у подальшому масштабних наступальних операцій на люблінському, львівському та карпатському напрямках [174]. Однак стратегічний наступ із зайнятих рубежів буде відновлено лише в липні 1944 року.

7. Радянські війська у Проскурівсько-Чернівецькій операції зазнали відчутних втрат. У практиці радянської звітності в роки Великої Вітчизняної війни враховувались безповоротні та санітарні втрати за певною методикою [278, с. 16]. Однак інформація про конкретні дані про втрати і сьогодні обмежується російським військовим керівництвом.

Людські втрати у Проскурівсько-Чернівецькій операції по загальновійськових і танкових арміях підсумовані у колективному дослідженні, здійсненому під керівництвом П. Ротмістрова [258, с.165] та подані в таблиці 4.2. Це дослідження до недавнього часу носило закритий характер.

Таблиця 4.2

Людські втрати радянських військ по загальновійськових і танкових арміях у Проскурівсько-Чернівецькій операції

Армії	Убито	Поранено	Пропало безвісти	Всього
1 гв. А	6 186	23 266	3 215	32 667
13 А	9 154	26 073	1 424	36 651
18 А	2 874	9 120	230	12 224
38 А	5 226	19 936	265	25 427
60 А	9 420	28 398	2 382	40 200
1 ТА	675	2 514	52	3 241
3 гв. ТА	2 158	5 352	417	7 957
4 ТА	1 006	1 761	33	2 800
ВСЬОГО	36 699	166 420	8 048	161 167

1-й Український фронт (без врахування 2-ї повітряної армії, з'єднань та частин фронтового підпорядкування) за період з 1.03 до 17.04.1944 р. втратив вбитими 36699 чол. (4,6% від задіяної кількості військ), було поранено 116420 чол., зникло безвісти 8048, що загалом становило 161167 чол. (20,1%) [228, с. 135]. Для порівняння, середньомісячні втрати особового складу 1-го Українського фронту у 1944 році становили 8,5 % [173, с. 220].

Сумна статистика втрат тісно пов'язана з проблемами мобілізації до війська населення звільнених територій. Кожний третій в числах цієї таблиці – українець. Військовим радам армій надавалося право здійснювати призов чоловічого населення віком від 19 до 50 років у зайнятих радянськими частинами населених пунктах [277, с. 303–318]. Російський дослідник С. Михальов підрахував, що безповоротні втрати радянських військ у стратегічній наступальній операції на Правобережній Україні у 3,5 рази перевищили втрати противника. На його думку, несприятливе для радянських військ співвідношення втрат значною мірою визначалось поповненням їх в ході операцій великими контингентами слабко навченого, або зовсім не навченого особового складу, призваного зі щойно звільнених від ворожої окупації територій [236, с. 397].

Про втрати танків та САУ можемо оперувати наступними цифрами: з початку операції фронт мав 1409 справних танків та САУ та 221 перебували у ремонті – всього 1630. Щомісячно на доукомплектування танкових та механізованих військ фронту надходило 300–400 одиниць бронетехніки. За прогнозом штабу фронту на 8 квітня кількість танків та САУ мала би бути близько 600. Виходимо на показник втрат бронетехніки близько 1300–1400 одиниць. 2-а повітряна армія в березні і квітні 1944 року втратила 326 літаків (в т. ч. 114 – не бойові втрати) та 251 чол. льотного складу [63, л.33]

8. Війна сувора до всіх – і до рядового, і до генерала. Так судилося, що в той же день, коли Ставка ВГК ухвалила директиву про завершення наступальної операції та перехід до оборони, столиця України провела в останній путь свого визволителя, генерала армії М. Ватутіна, який помер від ран у Київському шпиталі 15 квітня 1944 року. Тільки через 20 років після завершення Великої Вітчизняної війни його ім'я вшанують званням Героя Радянського Союзу [199, с. 189–190]. Обставини смерті М. Ватутіна загадкові [

171, с. 256–263]. Документи лікарняної справи Миколи Федоровича, та справ, які містять результати розслідувань деталей нападу на командування 1-го Українського фронту зберігаються у фондах архівів ЦК КПУ [6, 7]. Проте і вони не розкривають усіх фактів цієї проблеми.

Командувач 1-ї танкової армії Вермахту Х. Хубе загинув 21 квітня 1944 року в авіакатастрофі. Він прямував до Берліна для участі в церемонії нагородження його Рицарським хрестом із діамантами (№13) за успішно проведену операцію з виведення з оточення армії та присвоєння звання генерал-полковник [235].

В ході операції (13 березня) була перервана кар'єра в діючій армії командарма 4-ї танкової армії генерал-лейтенанта В. Баданова, який до завершення військової служби перебував на посаді начальника управління військово-навчальних закладів і бойової підготовки бронетанкових і механізованих військ Радянської армії. На місці командарма 29 березня його змінив генерал-лейтенант Д. Лелюшенко (до того тимчасово виконував обов'язки). 15 березня був знятий з посади командир 10-го гв. танкового Уральського корпусу цієї ж армії генерал-лейтенант Г. Родін. Цим же наказом Ставки ВГК звільнявся з посади заступника командувача 4-ю танковою армією та призначався на 10-й гв. корпус генерал-майор Є. Белов [141, с. 57]. У ході операції були змінені на посадах командири 3-го танкового корпусу генерал-майор М. Теляков, 9-го механізованого корпусу генерал-майор К. Малигін, 17-го гв. стрілецького корпусу генерал-лейтенант А. Бондарєв. За час активної фази бойових дій змінилися на посадах дев'ять командирів дивізій [176].

30 березня за допущені провали в операціях німецьких військ в Україні був відправлений у відставку командувач групи армій “Південь” Е. Манштейн [197]. А. Гітлер довів це йому особисто та за багаторічну сумлінну військову службу вручив мечі до Рицарського залізного хреста [229, с. 553–555].

9. Здобуті радянськими військами в ході Проскурівсько-Чернівецької операції перемоги були високо оцінені вищим військово-політичним керівництвом держави. Сучасники згадують, що тоді, ранньої весни 1944 року, Москва майже щотижня, а то і щодня салютувала здобуткам 1-го Українського фронту (за час операції – 13 наказів ВГК) [138, с. 121–148]. Сотні з'єднань та частин отримали почесні звання “Старокостянтинівських”, “Проскурівських”, “Чортківських”, “Заліщенських”, “Чернівецьких” тощо. Зокрема звання “Тарнопольських” отримало 25 з'єднань та військових частин [136, с. 46–47]. Багато з них стали гвардійськими [2]. З об'єднань 1-го Українського фронту гвардійською стала 1-а танкова армія генерал-лейтенанта М. Катукіна. Сам командарм 10 квітня 1944 р. отримав звання генерал-полковника. Один із комбригів цієї армії, підполковник І. Бойко, за чернівецький рейд отримав другу Золоту Зірку Героя (першу – в січні 1944 р.) [27]. Стали Героями Радянського Союзу генерал-майор І. Дрьомов, полковники В. Горелов та А. Бабаджанян, мол. лейтенант В. Шкіль, червоноармієць М. Пигорєв, усього – 26 чоловік [56, л. 161-162]. Десятки тисяч командирів та солдат були нагороджені орденами та медалями [261, с. 189].

Підводячи підсумки Проскурівсько-Чернівецької операції, маршал Г. Жуков згадував: “За особливо видатні заслуги перед Батьківщиною багато тисяч солдатів, сержантів, офіцерів та генералів були відзначені високими урядовими нагородами. Мене нагородили орденом “Перемога” №1” [196, с. 636].

Високу оцінку діяльності на посаді командарма 60-ї армії отримав генерал-лейтенант І. Черняхівський. У поданні на посаду командувача фронту Г. Жуков дав йому якнайкращу характеристику. Іван Данилович у свої 38 років став наймолодшим полководцем рівня комфронту за всю історію Радянської армії. Об’ємна позитивна характеристика І. Черняхівського подана в працях його біографа Олександра Филя. Жодним чином не применшуючи слави полководця, автор дисертації дозволить собі кілька зауважень. 60-а армія зазнала найбільших втрат у дослідженій операції як убитими так і загальних. Тарнопіль було звільнено в останній день операції, хоча його мали звільнити в числі перших. Армія не виконала вчасно десятки директив, наказів та розпоряджень, які вимагали оволодіти цим містом. Відволікання сил 60-ї армії на Тарнопіль стало однією з причин виходу з оточення 1-ї танкової армії німців. Тарнопільський гарнізон німців був надійно блокований та знищений в результаті масованого штурму, місто було зруйновано майже вщент. Аналогів таких наслідків бойових дій у Проскурівсько-Чернівецькій операції немає.

10. Набутий досвід у підготовці і веденні бойових дій був усебічно вивчений та проаналізований органами військового управління. Безпосередньо цим займалися групи, відділення та відділи з вивчення та аналізу досвіду війни, створені при штабах з’єднань та об’єднань.

Підсумовуючи викладені у цьому підрозділі факти та різні точки зору на результати і наслідки Проскурівсько-Чернівецької операції, можна наголосити на головному – за 45 діб безперервних боїв війська 1-го Українського фронту за сприяння військ 2-го Українського фронту розгромили основні сили німецько-фашистської групи армій “Південь”, завершили звільнення Правобережної України і вийшли на державний кордон з Чехословаччиною та Румунією [172]. В ході операції німецьким військам були завдані величезні втрати, однак значних втрат зазнали і радянські війська.

4.3 Внесок Проскурівсько-Чернівецької операції у розвиток воєнного мистецтва та можливість використання його у сучасній військовій теорії та практиці

Проскурівсько-Чернівецька операція зробила значний внесок в розвиток теорії та практики застосування військ у наступальних операціях оперативно-стратегічних угруповань [178, 179]. Як позитивний так і негативний досвід, набутий військовими керівниками у цій операції, ретельно аналізувався ще відразу після її проведення. Під керівництвом перших посадових осіб у штабі 1-го Українського фронту та штабах підлеглих йому об’єднань вже у травні 1944 року пройшли наради, розбори і навіть науково-практичні конференції за досвідом проведених військами березневих та квітневих операцій [220, с.

239–240]. Проте у московських колах березнево-квітневій наступальній операції 1-го Українського фронту відводилася скромна роль у розвитку воєнного мистецтва, про що свідчить, зокрема, передовиця у журналі “Военная мысль” за травень 1944 року [295, с. 11–21]. Тай пізніше тема розвитку воєнного мистецтва в означеній операції також не набула популярності [296]. Автори сучасної синтетичної праці “Стратегічні рішення та збройні сили” констатують, що у фондах Російської державної бібліотеки ними віднайдено всього 11 праць, присвячених воєнному мистецтву у Проскурівсько-Чернівецькій операції. Це на порядок менше, ніж публікацій, присвячених іншим аналогічним операціям [272, с. 490–491].

Автор на основі аналізу джерел та вивчення воєнно-історичних дійшов таких суджень та висновків щодо розвитку воєнного мистецтва у Проскурівсько-Чернівецькій операції.

Планування та підготовка наступальної операції 1-го Українського фронту. Характерним для цієї операції було те, що війська мали короткі терміни для організації та підготовки фронтової операції – до 15 діб; армійських операцій – до 3–10 діб; для організації бою корпусів – від 1 до 5 днів і дивізій – від 1 до 3 днів.

Масив опрацьованих при написанні дисертації документів дає підстави стверджувати, що в ході підготовки та проведення Проскурівсько-Чернівецької операції було розроблено та затверджено Ставкою ВГК три плани фронтових наступальних операцій.

Перший, від 23 лютого 1944 р., визначав мету операції – розгромити угруповання противника в районі Кременець, Старокостянтинів, Тарнопіль та оволодіти рубежем Киселин, Горохів, Золочів, Тарнопіль, Проскурів, Хмільник. Операція розраховувалась на 12 діб. Подальший наступ ударного угруповання спрямовувався на Чортків з метою відрізати шляхи відходу південної групи німецьких військ на захід в смугі на північ від р. Дністер. Готовність до наступу визначалася на 3 березня 1944 р. [40].

Мета операції, викладена у другому плані, від 10 березня 1944 р. [141, с. 278–279], була значно скорегована Ставкою ВГК у директиві від 11 березня 1944 р. [142, с. 47–48]. Вона передбачала не обмежуватися виходом лівого крила фронту на Дністер, а форсувати його з ходу, оволодіти містом Чернівці і вийти на державний кордон. Почати операцію планували не пізніше 21 березня 1944 року.

У тій же директиві Ставки була закладена ідея, яка згодом знайшла відображення у третьому фронтовому плані наступальної операції: після звільнення району Берестечко, Броди, Городище, Бучач, Станіслав не переходити до оборони, а продовжувати наступ з метою оволодіти районом Львів, Перемишль і вийти правим крилом на державний кордон по р. Західний Буг. Цей план операції, яку умовно можна назвати Львівсько-Перемишлянською, був розроблений 25 березня 1944 р. штабом 1-го Українського фронту та затверджений Ставкою ВГК 28 березня 1944 р. [141, с. 280–281]. Наступ мав розпочатись відразу після ліквідації оточеного угруповання німецьких військ

Перші два плани в історичній літературі або змішуються, або розглядаються як етапи однієї наступальної операції. Третій план не реалізовувався, тож і не згадується в жодній аналітичній праці. Проте аналіз плануючих та директивних документів доповнює наші знання щодо воєнного мистецтва. Він наочно демонструє характерну рису планування того часу – ставити військам складні, або зовсім неможливі для виконання завдання. На думку автора, це стало однією з причин незавершеності Проскурівсько-Чернівецької операції.

Відповідно до фронтових планів на проведення операції видавалися директиви, крім того в армії надходили бойові накази. Зокрема, на першу наступальну операцію вони були підписані 27 лютого 1944 р. [40]. Завдання загальновійськовим арміям зі вказівкою рубежів визначались на 1, 3 і 12 день операції. Танковим арміям вказувався район, яким вони мали оволодіти на 2 та 6–8 день операції і напрямок подальшого наступу. Загальновійськові армії у планах на операцію визначали стрілецьким корпусам рубежі, якими вони мали оволодіти на 1, 2, 3 і 6 день від початку наступу. Другий ешелон планувалося вводити після подолання тактичної глибини оборони противника на 3 день операції. До того часу він перебував на відстані 6–8 км від першого ешелону [31, л.258–265].

Планування операції в армійській ланці з основних показників відповідало прийнятним на той час вимогам [242, с. 41–52]. Графічні, текстуальні та довідкові документи (11–15 найменувань) армійських операцій були подані в штаб фронту 2 березня. При цьому 13, 18, 38-а армії підготували плани як наступальних операцій так і оборони (для частини своїх сил) на березень [42]. 38-а армія, що мала імітувати разом з 1-ю танковою армією (знаходилась у резерві в районі Погребища) розгортання сил фронту на напрямку головного удару, подала крім того план дезінформації противника [102, л. 5–8].

Заплановані на операцію терміни в ході бойових дій зазнавали значної корекції. Наприклад, у звіті штабу 3-ї гв. танкової армії зазначено, що терміни були дотримані тільки на першому етапу операції – прорив оборони противника. Другий етап – розвиток наступу в глибині, оволодіння районом Базалія, Купіль – замість відведеного одного дня (третій день операції) тривав п'ять днів. Третій етап операції – оволодіння станцією Гречани та містом Проскурів – тривав 10 днів і завершився замість запланованого 8-го дня лише на 18-й день операції. Далі відбувся четвертий етап, не передбачений планом. Ослабленій важкими боями армії належало здобути місто Городок і станцію Ярмолинці. Це затягнулося ще на десять днів [76, л.1–4].

В рамках фронтової операції могло проходити декілька армійських. Так 60-а армія звітувала, що замість запланованої однієї операції з оволодіння Тарнополем, провела тільки у березні дві: з 4 до 20 березня та з 21 до 31 березня [111, л.50–51]. Третя операція, основним змістом якої був штурм міста, тривала першу половину квітня. Всі ці операції отримали назву Тарнопільської операції 60-ї армії.

Напрямок головного удару визначався Ставкою ВГК. Він обирався на стику німецьких 1-ї та 4-ї танкових армій і спрямовувався у південному напрямку, зокрема у другій наступальній операції через Чортків на Дністер і далі на Чернівці. Крім того, планувалися кілька допоміжних ударів, які мали зашкодити противнику у здійсненні маневру силами та засобами вздовж фронту та відволікти їх від напрямку головного удару. Здійснювати удари планувалось як одночасно, так і послідовно. Зокрема у першій наступальній операції планувались: перехід у наступ основного ударного угруповання (60-ї, 1-ї гв. армій, 4-ї та 3-ї гв. танкових армій) 4 березня, удар на хмільницькому напрямку 18-ї армії на 2 – 3 день операції, наступ частини сил 38-ї армії на 4 добу з початком наступу 2-го Українського фронту. Метод послідовного переходу у наступ здійснювався і на армійському рівні, зокрема корпуси 18-ї армії переходили у наступ 5, 6 і 8 березня [31, л.155].

Для проведення наступальної операції до бойового складу фронту включили п'ять загальновійськових армій, три танкові армії (що стало новим явищем у розвитку воєнного мистецтва) [158, с. 12] та повітряну армію. Крім того у фронтовому підпорядкуванні залишились два стрілецькі корпуси та окремо дві стрілецькі дивізії і два укріпрайони, вісім самохідно-артилерійських полків, значна частка артилерійських, інженерних з'єднань і частина також частин інших родів військ (див. таблицю В.1).

Відповідно до обстановки, поставлених завдань та наявного бойового складу фронту Г. Жуков вирішив оперативну побудову військ здійснити в одно-ешелонному порядку. 1-а танкова армія, з'єднання та частини безпосереднього підпорядкування виділялися у фронтовий резерв. Основне ударне угруповання фронту створювалося з двох загальновійськових та двох танкових армій. При цьому 3-я гв. і 4-а танкові армії входили до складу рухомих військ фронту. Підготовка прориву оборони противника ударним угрупованням фронту здійснювалася з урахуванням складної обстановки взагалі і, зокрема, особливостей боротьби з противником, який поспішно зайняв оборону. Оперативна побудова армій фронту для прориву будувалася так, щоб у перший же день наступу після прориву першої позиції оборони противника можна було використати танкові армії, що забезпечувало успішний наступ стрілецьких корпусів на широкому фронті.

На напрямку головного удару фронту було зосереджено основні сили та засоби. У смузі 60-ї та 1-ї гв. армій на 150 кілометровому фронті розгорталося 18 стрілецьких дивізій, 6 механізованих і танкових корпусів, 8 танкових і самохідно-артилерійських полків. Тут же зосереджувався фронтовий резерв – два стрілецьких корпуси (6 дивізій) [252, с. 64]. У першій наступальній операції головний удар наносився на ділянці 23-го стрілецького корпусу завширшки 30 км. До прориву оборони противника залучались як фронтові рухомі угруповання (3-я гв. та 4-а танкові армії), так і рухома група 60-ї армії (4-й гв. танковий корпус) [31, л.258–265].

Масування артилерії на ділянках прориву на головних напрямках дозволило створювати густоту від 120 до 200 гармат і мінометів на 1 км фронту, а на допоміжних напрямках – до 60. Наприклад, перед операцією у 1-й гв.

армії на ділянці прориву було зосереджено 1628 гармат (по 200 на 1 км) проти 182 у німців. За умови, що взагалі у смузі армії налічувалося 37 стволів на 1 км фронту, на ділянці прориву вдалося створити перевагу у гарматах середнього калібру в 11 раз, а у мінометах – 20 разів [50, л.5].

Створення такої оперативної побудови, перенесення основних зусиль з центру та лівого флангу 1-го Українського фронту ближче до його правого флангу вимагало значних перегруповань військ, яке до того ж ускладнювалось весняним бездоріжжям та пошкодженими дорогами. Проте і це завдання було виконано.

Воєнне мистецтво в ході Проскурівсько-Чернівецької наступальної операції.

Вузлова проблема Проскурівсько-Чернівецької операції, яка визначила її незавершеність – прорив з оточення великого угруповання противника [195, с. 89–95]. Проаналізований у дисертації матеріал, врахування підходів науковців дозволяє зробити деякі узагальнення. Оточення великих угруповань противника в третьому періоді війни досягалось, як правило, зусиллями груп фронтів (у 24 операціях із 32) [268, с.153–154]. У ПроскурівськоЧернівецькій операції склалось так, що завдання глибокого охоплення німецької 1-ї танкової армії з півдня взяв на себе 1-й Український фронт. Основними причинами, які дозволили танковій армії Хубе уникнути повного оточення і знищення, були: постановка Ставкою ВГК та командувачем 1-го Українського фронту завищених завдань військам; поворот головних сил 2-го Українського фронту в південному напрямку, на Одесу [187, с. 116–121].

Масштаби перегруповання і зосередження німецьких військ в районі на південний схід від Львова, а також визначення західного вектора відходу танкової армії Хубе не були своєчасно встановлені командуванням 1-го Українського фронту. Внаслідок цього воно не вжило належних заходів щодо посилення військ на напрямках запланованих ворогом ударів. Брак сил та засобів поблизу котла, особливо танків, які були спрямовані за Дністер, не дозволив створити стійкого кільця оточення та знищити оточене угруповання, та й наявні сили були розподілені нераціонально. Внутрішній фронт оточення мали створювати з півночі та сходу 18 стрілецьких дивізій 1-ї гв., 18-ї, 38-ї армій та рештки танкових бригад 3-ї гв. танкової армії, а з півдня та заходу – рештки сил 4-ї танкової армії з двома ослабленими дивізіями 30-го стрілецького корпусу. Не були вжиті рішучі заходи щодо перекриття каналів постачання оточеним матеріальних ресурсів транспортною авіацією. Прориву німців посприяли і погодні умови: в перших числах квітня вдарили морози, три доби вирувала снігова буря [208, с. 90].

Ще одну важливу обставину, яка завадила успіху радянських військ, вказав у мемуарах головний маршал бронетанкових військ (навесні 1944 р. – полковник, командир 20-ї механізованої бригади) А. Бабаджанян: “... загальновійськові з’єднання фронту здійснювали тривалі атаки опорних пунктів противника, таких, як, наприклад, Тарнопіль, в бої за який була втягнута майже вся 60-а армія. Проблема ж ліквідації оточеного угруповання відійшла як би на другий план” [161, с. 220].

Успіху деблокуючого удару 2-го танкового корпусу СС на Підгайці, Бучач [117] посприяла слабка організація оборони на зовнішньому фронті оточення 18-го гв. стрілецького корпусу (дві ослаблені стрілецькі дивізії).

Внаслідок того, що німецька 1-а танкова армія не була ліквідована в оточенні, радянським військам не тільки не вдалося розгорнути наступ на львівському напрямку, вони зазнали відчутних контрударів об'єднаних сил противника на бучацькому та станіславському напрямках і змушені були відійти на 25–40 км. Відомі радянські воєнні історики С. Платонов та О. Грильов відповідальність за ці події покладають на командувача фронтом Маршала Радянського Союзу Г. Жукова [251, с. 73].

Варто подивитись на проблему з іншого боку. Як німецькі автори оцінюють набутий бойовий досвід оточених військ? Зазначимо, що він вивчався ще ході цих подій спеціальним відділом Генерального штабу Німеччини [29,30]. Після поразки Німеччини у війні спеціальна група генералів Вермахту узагальнила цей досвід для американських військових. Вони дійшли наступних висновків. Моторизація наземних сил та можливість здійснювати їх забезпечення повітряним шляхом змінили теоретичні погляди щодо приреченої долі для військ, які потрапляють в оточення. Не можна затягувати ухвалення рішення про прорив з оточення, однак і затверджувати його надто рано, на тій стадії, коли противник ще перебуває в русі і може швидко змінити свої плани, не варто. Щойно оточення закінчене, противник, який діє вздовж зовнішнього периметру, наштовхується на проблеми зі зв'язком, забезпеченням і втрачає свою початкову гнучкість. В подібних операціях раптовість – вирішальний фактор. Особливо важливо обрати неочікуваний напрямок для прориву. Напрямок, обраний у даній операції німцями, його перпендикулярність лінії наступу противника, зміна південного вектора на західний, дозволили досягнути найбільшого успіху. На практиці фактор раптовості виявився важливішим за такі умови як рельєф місцевості, сили противника та відстань до своїх військ [306].

До проблеми оточення великого угруповання німецьких військ у березні 1944 року не раз звертались німецькі історики та мемуаристи [234]. В повоєнний час Е. Манштейн виклав свій досвід у мемуарах, які назвав “Втрачені перемоги” (ще один варіант перекладу з німецького “Програні перемоги”). Колишній командувач групи армій “Південь” завершує книгу оцінкою подій, які стали предметом цього дисертаційного дослідження. “Командування групи армій... може пишатися одним досягненням. Противнику не вдалось оточити все південне крило німецьких армій, хоча оперативна обстановка і чисельна перевага давали йому для цього всі можливості. Група армій “Південь” залишилась на полі битви... Ми все-таки змогли не допустити того, щоб підлеглі нам війська спіткала доля Сталінграду. У випадку з 1-ю танковою армією нам все ж таки вдалося відняти у ворога здобич, яку, як йому здавалось він міцно тримав у руках” [229, с. 557]. Колишній генерал-фельдмаршал Вермахту підкреслює, що війна – це мистецтво, суттєвими елементами якого є ясність оцінки і сміливість у прийнятті рішень. Мистецтво, у якому успіх можливий тільки за маневрених дій.

Швидкі рішучі дії радянських рухомих військ, заглиблення на значні відстані в тили противника іноді призводили до охоплення та оточення їх самих. Так було у випадку з 4-ю танковою армією у Кам'янець-Подільському [188]. Не виключались також відсічення та оточення частин та з'єднань наступаючих військ у тактичному масштабі. Наприклад, внаслідок контрудару німців на південний схід від Проскурова 15 березня 1944 р., в оточення потрапили частини 30-го стрілецького корпусу. До 700 червоноармійців зібрались у лісі на захід від Меджибожа. Їм вдалося вийти з оточення та переправитись через р. Бужок завдяки сприянню частин окремої вогнеметної протитанкової бригади, які зайняли оборону на північному березі річки [48, л.322–323 с об.].

Аналізуючи військове мистецтво радянських військ у Проскурівсько-Чернівецькій операції, фахівці Академії Генерального штабу СРСР вказали на розвиток цілого комплексу способів дій: прорив наперед підготовленої, але поспішно зайнятої і слабо насиченої вогневими засобами оборони противника (60-а, 1-а гв. армії); поворот фронту наступаючої армії, виконаний заходженням на 90 градусів (60-а армія), і рокадні перегруповання, особливо в 1-й гв. армії; наступ на проміжні рубежі оборони противника, зайняті танковими резервами противника, які підійшли з інших напрямків (60-а і 4-а танкова армії); відбиття контрударів стрілецькими і танковими з'єднаннями з тимчасовим переходом їх до оборони з метою вимотування резервів противника (1 гв. і 60-а армії, 1, 3 гв. і 4-а танкові армії); охоплення флангів крупного ворожого угруповання силами фронту на широкому фронті (Проскурів – Волочиськ); введення в битву танкових армій з фронтового резерву (1-а танкова армія); форсування рік загальновійськовими і танковими об'єднаннями з ходу (1 танкова, 18 і 38-а армії); блокада і штурм великого міста (60-а армія – Тарнопіль); наступ армії з використанням кавалерійських корпусів (13-а армія); дії на зовнішньому фронті оточення (18-й гв. стрілецький корпус, 60-а армія); дії на внутрішньому фронті оточення на шляхах вірогідного відходу противника (1-а гв., 4-а танкова армії); фронтальне і паралельне переслідування на широкому фронті (18-а і 38-а армії); маневрування силами танкової армії в оборонних боях (4-а танкова армія) [258, с.166].

Управління військами в цілому характеризувалося високою вимогливістю та належним рівнем виконавчої дисципліни. Проте в ході операції спостерігалися наступні недоліки: своєчасно не було встановлено перекидання противником резервів під Проскурів та Тарнопіль; не було точно визначено дійсний напрямок виходу з оточення 1-ї німецької танкової армії; своєчасно не виявлено розвідкою зосередження в районі Підгайців ударного угруповання противника для контрудару назустріч оточеним військам. Управління військами в ланці фронт – армія характеризувалося високим ступенем централізації в постановці завдань з'єднанням, яка частково виправдовувалася обстановкою на першому етапі операції, але в ході операції нерідко призводила до зайвої опіки підлеглих і запізненням оперативних розпоряджень та вказівок щодо використання інших видів та родів військ (авіації, артилерії та інженерних військ).

Організація зв'язку у наступі в умовах бездоріжжя та за складної і вкрай мінливої оперативної обстановки ще раз потвердила відому тезу: без зв'язку немає управління, зв'язок – нерв армії [207, с. 236–237]. Вартий уваги позитивний досвід організації зв'язку у 38-й армії, якій довелося з боями здолати 305 км. Провідний зв'язок був забезпечений чотирма рокадними лініями, зведеними в період підготовки операції. В наступі свою ефективність продемонстрував тимчасовий вузол зв'язку на кінній тязі. Для екстремальних випадків був передбачений взвод кінних посильних (30 зв'язківців). Радіозв'язок був найефективнішим в умовах бездоріжжя. Він здійснювався як за напрямками роботи штабів, так і безпосередньо від фронту до дивізії включно [108]. Щоправда, німецькі автори стверджують, що радіорозвідка групи армій “Південь” під керівництвом полковника фон Бламродера зуміла розкодувати радянські радіодані і внаслідок цього відбувався витік важливої оперативної та бойової інформації [250, с. 339, 340].

Досвід морально-психологічного впливу на особовий склад в ході підготовки та проведення операції ґрунтовно описаний у спогадах члена військової ради фронту генерал-полковника К. Крайнюкова [223]. Спогади інших учасників, солідна документальна база свідчать, що саме формування та підтримання на належному рівні морально-психологічного стану військ стало одним із основних факторів у досягненні перемоги. Морально-психологічний стан військ фронту характеризувався високим бойовим духом, проявом самовідданості, ініціативи і героїства в ході безперервних боїв, пересувань і форсованих маршів в умовах весняної бездоріжжя [60, л. 347–352]. Це питання заслуговує на окреме дослідження.

Значна увага приділялась здійсненню масованого інформаційно-психологічного впливу (ІПВ) на німецькі, румунські та угорські війська. Ці завдання покладались на сьомі відділи політуправлінь фронту, армій та політвідділи дивізій. Основні методи, способи та форми ІПВ проаналізовані в доповіді “Друкована та усна пропаганда на різних етапах операцій 1-го Українського фронту в період з грудня 1943 до квітня 1944 рр.” Тільки в березні у фронтовій та армійській ланці було випущено та направлено противнику (авіація, артилерія, повітряні кулі, партизани, підпілля, тощо) близько 12 млн. листівок. У документах характеризуються особливості контрпропаганди щодо оточених угруповань, ефективність використання потужних гучномовних станцій [18, арк. 1–72].

Місце і роль видів збройних сил та основних родів військ у Проскурівсько-Чернівецькій наступальній операції.

Організаційна структура і озброєння загальновійськових з'єднань (дивізій і корпусів) в цілому забезпечували успішне ведення маневру і бойових дій в складних умовах обстановки. Відсутність у штатах загальновійськових з'єднань своїх танкових частин компенсувалася тісною взаємодією танкових армій зі стрілецькими корпусами. Радянська піхота проявила себе в даній операції як потужна провідна сила, здатна в скрутних умовах бездоріжжя при мінімальних засобах озброєння (кулемети, міномети, легкі гармати) вирішувати найскладніші задачі маневру, наступу, оборони, переслідування і захоплення

великих міст.

Танкові і механізовані війська вирішували бойові завдання у тісній взаємодії з піхотою [167]. Самостійні оперативні завдання танкові армії вирішували на третьому та четвертому етапах операції – обходу і оточення (1-а і 4-а танкові армії) [230, с. 68–79]. Темпи просування танкових армій досягали 35–40 км на добу, глибина наступу 1-ї танкової армії – до 220 км, фронт для утримання в глибині – до 400 км [58, л. 2–3]. Високі тактико-технічні можливості радянських танків і самохідно-артилерійських установок, не дивлячись на скрутні умови бездоріжжя, дозволили особовому складу танкових частин і з'єднань успішно вирішувати бойові завдання [204, с. 59–69]. Однак недоліки в бойовій діяльності спричинили до зниження результативності та надмірних втрат танкових частин. Це стосувалось передусім управління, розвідки, зв'язку, організації взаємодії. Перебої в постачанні пально-мастильних матеріалів і боєприпасів обмежували бойові можливості танкових і механізованих частин і з'єднань та у ряді випадків призводили до невиконання бойових завдань [146]. Самохідна артилерія майже не застосовувалась для стрільби з закритих вогневих позицій та не залучалась до масування вогню [262].

Артилерія резерву Верховного Головнокомандування на першому етапі операції з основних вогневих позицій успішно провела артилерійську підготовку атаки тривалістю 40 – 55 хвилин. На подальших етапах операції основна маса артилерії відставала від піхоти, за винятком протитанкової артилерії і частини артилерії, яка брала участь в штурмі міста Тарнопіль. Військова артилерія на кінній тязі показала високу маневреність і в умовах бездоріжжя, вона встигала за піхотою. Через недостатнє підвезення боєприпасів, в ході операції в з'єднаннях, які діяли на значній відстані від головних сил, артилерійська підтримка була слабкою. Зенітна артилерія добре справилася з завданнями на першому етапі, але в ході розвитку операції також відставала від військ. Директива щодо боротьби з транспортною авіацією противника в умовах його оточення повною мірою виконана не була [148].

Інженерні війська використовувалися, головним чином, для відновлення доріг і облаштування переправ [202]. Відновлення зруйнованих та обладнання нових шляхів для забезпечення руху наступаючих військ проводилися недостатньо організовано і при слабкому масуванні інженерних військ на головних напрямках. Недостатньо враховувалася виключна значущість цих робіт у весняних умовах. При форсуванні річок передовими частинами інженерні війська участі не брали через відставання. Тому війська переправлялися, як правило, на підручних засобах. Наприклад, 1-а танкова армія М. Катюкова переправила танки через р. Дністер завдяки вказаному місцевим населенням броду в районі с. Устечко.

Бойові дії 2-ї повітряної армії упродовж усієї операції здійснювалися за поганих метеорологічних умов. Армія мала нерозвинену аеродромну базу, значно віддалену від головних ділянок наземної боротьби і внаслідок цього обмежено могла сприяти головним угрупованням фронту в ударах по противнику і вести боротьбу з резервами противника, які підходили з глибини [

203]. Винищувальна авіація найбільш масово і цілеспрямовано використовувалася при форсуванні р. Дністер для прикриття переправ, а також для супроводу і прикриття з'єднань головного угруповання фронту (в основному 1-ї гв. та 3-ї гв. танкової армій). Штурмова авіація частіше діяла в тактичних інтересах загальновійськових армій допоміжного, а не головного напрямку, що пояснювалося віддаленістю її аеродромів та меншим радіусом дії, ніж у винищувачів. Бомбардувальна авіація використовувалася, як правило, невеликими групами. Практикувалася відправка в тил противника одиночних бомбардувальників – “повітряних мисливців” для боротьби з перевезеннями противника і його резервами. Нічні легкі бомбардувальники (По-2) використовувалися масовано для завдання ударів по найближчих районах зосередження противника. Крім того, вони відіграли виключно важливу роль у забезпеченні боєприпасами і паливом танкових армій, що діяли у відриві від головних сил фронту.

Службі тилу доводилося діяти в скрутних умовах відновлення залізничного сполучення і напруженої роботи автомобільного транспорту. Залізничники за час операції забезпечили подачу військам більш як 200 тис. вагонів вантажів. Основні завдання підвезення, накопичення необхідних запасів і евакуації вирішувалися органами тилу в ході всієї операції задовільно. Значна роль в забезпеченні підвезення у військовій ланці належала кінному транспорту. Як недолік, необхідно вказати на недостатнє передбачення скрутних умов роботи тилу через весняні умови бездоріжжя і необхідності, у зв'язку з цим, проведення особливих заходів в підготовчий період операції.

За чисельністю задіяних сил та засобів, матеріальних та людських ресурсів, просторовим розмахом, результатами та наслідками Проскурівсько-Чернівецька операція є однією з найбільших фронтових наступальних операцій у воєнній історії України. Її аналіз, здійснений у дисертаційному дослідженні, дозволяє сформулювати *практичні рекомендації* щодо можливого використання дослідженого досвіду в сучасних умовах подальшого реформування та розвитку Збройних Сил України.

По-перше. На думку дисертанта, найбільш вагоме теоретичне і практичне значення досвід Проскурівсько-Чернівецької операції має для подальшого розвитку теорії воєнного мистецтва. Незважаючи на кардинальні зміни, які відбулися у теорії та практиці воєнного мистецтва після Другої світової війни, досвід проведених на теренах України найвидатніших операцій не втрачає актуальності й донині.

Проскурівсько-Чернівецька наступальна операція стала однією з десяти фронтових наступальних операцій, які проводились у стратегічному зимово-весняному наступі радянських військ на території Правобережної та Південної України, що став важливим кроком на шляху розгрому нацистської воєнної машини [191]. Простий але геніальний висновок радянської воєнної стратегії про те, що основним видом воєнних дій, який забезпечив перемогу, став стратегічний наступ у формі наступальних операцій, на думку автора, сьогодні недооцінюється політичним та військовим керівництвом України. Гітлер та його генералітет на початку 1944 року покладали надії на перехід до

стратегічної оборони, затягування війни та її завершення з “нічийним” результатом. Проте очікувані сподівання не здійснилися.

Аналіз підготовки та проведення Проскурівсько-Чернівецької фронтової наступальної операції має збагатити теорію оперативного мистецтва. Хоча проведення фронтових операцій – це вже минуле, проте при розробці теоретичних основ операцій оперативних угруповань військ (сил) та операцій армійських корпусів важливо звернутися до досвіду раніше проведених наступальних та оборонних операцій.

По-друге. Досвід останніх локальних війн і збройних конфліктів засвідчив зростання вагомості ефективного вирішення питань надійного оточення, блокування та ліквідації угруповань (груп) противника. Дисертант вважає доцільним закріпити положення про обов’язковість всебічної ізоляції противника та району воєнних дій (сухопутної, повітряної, морської, і передусім інформаційної) при підготовці та в ході проведення військових операцій. Щодо інформаційної боротьби, то простежується стійка тенденція зростання її ролі та впливу на хід і кінцевий результат сучасних воєнних конфліктів. Визнаючи оточення противника одним із основних способів бойових дій, необхідно розвивати це положення відповідно до удосконалення засобів збройної боротьби, зростання можливостей військ і розвитку поглядів на війни майбутнього. В цьому плані потребують суттєвого уточнення питання ролі і місця видів збройних сил і родів військ (сил) у сучасних операціях на оточення, найбільш раціонального складу ударних угруповань, подальшого розвитку способів проведення оточення та придушення опору оточеного угруповання (або його знищення).

Важливо не залишити поза увагою також досвід оточених військ. Саме в Проскурівсько-Чернівецькій операції німцям вдалось успішно вивести з оточення найбільше угруповання своїх військ за всю війну на Східному фронті (Велику Вітчизняну війну). Вирішальними факторами збереження боєздатності ізольованого від основних сил угруповання стали: збереження системи надійного управління військами; налагодження їх матеріально-технічного забезпечення повітряним шляхом та максимальне збереження ресурсів; підтримання належного рівня морально-психологічного стану особового складу в оточенні; створення стійкого внутрішнього фронту. Успіх у цій складній ситуації забезпечується своєчасним плануванням прориву з оточення; рішучим зосередженням найбільш боєздатних з’єднань та частин на напрямку головних ударів; чіткою організацією взаємодії наземного та повітряного угруповань, оточеного та деблокуючого сухопутного угруповання; відволікання сил та засобів сильнішої сторони від проблем оточеного угруповання (наприклад: сил 60-ї армії на штурм Тарнополя; 1-ї танкової армії М. Катюкова на захоплення значних територій за Дністром тощо).

По-третє. З аналізу Проскурівсько-Чернівецької операції випливає ще один важливий висновок – необхідність врахування впливу метеорологічних умов, а також військово-географічних особливостей району ведення воєнних дій на ефективність застосування військ (сил) в операціях на оточення. Тим більш вивчення означеної операції важливе для нас, оскільки вона відбувалась

на теренах України.

По-четверте. Набутий досвід доцільно врахувати у практиці військового будівництва ЗС України особливо на сучасному етапі, коли розробляється програма їх подальшого реформування. Для визначення найбільш раціонального співвідношення між видами збройних сил і родів військ, їх питомої ваги в структурі сучасних ЗС України та чисельності необхідне врахування, з одного боку, накопиченого досвіду воєнних дій, а з іншого – вимог сучасної теорії воєнного мистецтва. Зважаючи на тенденцію різкого зростання високоманеврених дій в сучасній збройній боротьбі, автор пропонує у військовому будівництві надавати перевагу створенню та зміцненню мобільних сил, сил швидкого реагування та сил спеціальних операцій. У сучасній збройній боротьбі значно зростає роль повітряних засобів і сил ППО. Разом з тим до цього часу залишається вагомою роль танкових військ і артилерії. Названі роди військ у найближчій перспективі збережуть функції головної ударної сили сухопутних військ і основного засобу враження сухопутного противника. Всі ці фактори та тенденції необхідно враховувати у військовому будівництві Збройних Сил України.

По-п'яте. Досвід Проскурівсько-Чернівецької операції має бути використаний у навчанні та вихованні військових кадрів. Вивчення військовими фахівцями підготовки, проведення й результатів цієї операції, сприятиме розширенню їх знань, розумінню законів збройної боротьби та принципів воєнного мистецтва, розвитку творчого мислення. Особливу увагу слід приділити виховному значенню дослідженого досвіду [194]. Поглиблення та поширення знань про героїчне минуле нашої Батьківщини, зокрема Проскурівсько-Чернівецької операції як яскравої сторінки Великої Вітчизняної війни, є вкрай важливим з погляду військово-патріотичного виховання, збереження наших військових традицій. З метою популяризації таких знань можливо використати значний арсенал засобів, зокрема і засоби масової інформації, та різноманітних форм інформаційно-пропагандистської роботи (бесіди, лекції, заняття, екскурсії до музеїв бойової слави та Великої Вітчизняної війни, поїздки по місцях боїв, перегляд тематичних кінострічок і відеофільмів і т. д.).

Отже, Проскурівсько-Чернівецька операція, незважаючи на деякі її недоліки, зробила значний внесок у розвиток вітчизняного воєнного мистецтва, зокрема в теорії проведення операцій на оточення, які вважаються однією з вищих форм оперативного мистецтва. Незавершений характер цієї операції зовсім не перекреслює тих результатів, які були здобуті в ході її проведення. Війська Карфагену у битві при Каннах під керівництвом Ганнібала здобули блискучу перемогу, здійснивши маневр на оточення римлян. Значній частині ворожого війська вдалося вирватися з оточення, проте саме ця битва увійшла в історію воєнного мистецтва як зразок перемоги завдяки оточенню. Дослідження досвіду, накопиченого у Проскурівсько-Чернівецькій операції, важливе з огляду на сучасні проблеми розвитку теорії воєнного мистецтва та має посприяти удосконаленню поглядів на форми і способи ведення сучасних операцій Збройними Силами України.

Висновки до розділу.

Проскурівсько-Чернівецькій наступальній операції притаманний ряд особливостей. Зокрема, вона вирізняється складною оперативною обстановкою та різкими її змінами, надзвичайною напруженістю бойових дій, які проходили за вкрай складних погодних умов. Грандіозна за свої масштабами наступальна операція за часом була спланована на пік весняного бездоріжжя. Операція мала широкий просторовий розмах. Бойові дії розгорнулись від Південного Полісся до Прикарпаття на глибину до 350 км. Радянські війська наступали на фронті до 450 км. Операція тривала 45 діб. Хоча операція вважається фронтовою, за просторовим розмахом, кількістю задіяних сил і засобів вона наближається до стратегічної.

Проскурівсько-Чернівецька операція запланована та здійснена як операція на оточення великого угруповання противника. В оточення потрапили 11 піхотних, 10 танкових, моторизована та артилерійська дивізії, до 50% танкових з'єднань Вермахту та СС опинилося у котлі. Однак внаслідок ряду об'єктивних та суб'єктивних причин знищити оточене угруповання не вдалось, отже, Проскурівсько-Чернівецька операція мала незавершений характер [272, с. 490–495].

Вперше у Великій Вітчизняній війні три танкові армії діяли в інтересах одного фронту. Танки стали стратегічним засобом боротьби [217]. У Проскурівсько-Чернівецькій операції особливо важливу роль відіграли 1, 3 гв. та 4-а танкові армії, які діяли на суміжних флангах 60-ї і 1-ї гвардійської армій та завдавали ворогові масованих ударів. Сміливі і стрімкі дії танкістів створювали сприятливі умови для оточення великих угруповань противника. Незважаючи на бездоріжжя і повінь, темпи просування танкових частин досягали 25–35 і більше кілометрів на добу. Наступ, як правило, проводився на широкому фронті, у кількох напрямках, що давало можливість обходити ворожі опорні пункти і завдавати їм флангових ударів. Танкові армії, корпуси, бригади, полки застосовувались в операції як у взаємодії із загальновійськовими об'єднаннями, з'єднаннями, так і самостійно, на головних та допоміжних напрямках, а інколи входили до їх складу. Танкісти, як правило, вводились в бій в перший же день операції, після того, як піхота прорвала першу лінію оборони противника. Вони ж зламували другу лінію оборони. В ході операції танкові об'єднання і з'єднання активно використовувались для нарощування високих темпів наступу, ударів з флангу, виходу в тил противнику, проведення рейдів, обходів та охоплення, оточення противника, обхідних маневрів, здобували міста та населені пункти, перекривали та утримували шляхи і залізниці.

У Проскурівсько-Чернівецькій операції воїни, виконуючи складні бойові завдання в умовах весняної повені і бездоріжжя, проявили високі бойові якості, волю до перемоги, приклади мужності і героїзму [162, с.335–338]. У цій битві знайшли своє повне відображення раптовість і нищівність ударів, широке маневрування і вихід на тили, швидкість дій і перегрупувань, стійкість в обороні і наполегливість у наступі. Проскурівсько-Чернівецька операція була свідченням зрілості радянського командного складу, майстерності штабів,

стійкості частин і з'єднань, а також масового героїзму рядових воїнів, більшість з яких на той час була мобілізована зі звільнених територій України [239, с. 387–389].

У результаті проведення Проскурівсько-Чернівецької наступальної операції війська 1-го Українського фронту завдали поразки основним силам німецької групи армій “Південь”. Значно змінилась воєнно-політична і стратегічна обстановка на південному крилі радянсько-німецького фронту.

Проскурівсько-Чернівецька операція зробила значний внесок в розвиток теорії та практики застосування військ у наступальних операціях оперативно-стратегічних угруповань [257, с. 115–137]. Замисел наступальної операції 1-го Українського фронту у південному напрямку сформував генерал-армії М.

Ватутін ще в ході попередньої Ровенсько-Луцької операції. На відмінну від попередників, автор дисертації на підставі опрацьованої джерельної бази стверджує, що в ході підготовки та проведення Проскурівсько-Чернівецької операції було розроблено та затверджено Ставкою ВГК три плани фронтових наступальних операцій. В рамках однієї фронтової могло бути заплановано та відбутися кілька армійських операцій. Управління військами в цілому характеризувалося високою вимогливістю та належним рівнем виконавчої дисципліни. Проте управління військами в ланці фронт – армія характеризувалося високим ступенем централізації яка, в ході операції нерідко призводила до втрати ініціативи підлеглими.

За чисельністю задіяних сил та засобів, матеріальних та людських ресурсів, просторовим розмахом, результатами та наслідками Проскурівсько-Чернівецька операція є одною з найбільших фронтових наступальних операцій у воєнній історії України. Її аналіз, здійснений у дисертаційному дослідженні, дозволив сформулювати практичні рекомендації щодо можливого використання досвіду в сучасних умовах подальшого реформування та розвитку Збройних Сил України.

ВИСНОВКИ

У дисертації вирішено наукове завдання щодо аналізу умов, розкриття особливостей підготовки та проведення фронтових та армійських операцій військ 1-го Українського фронту в березні – квітні 1944 року, встановлення їх результатів та внеску в розвиток воєнного мистецтва.

1. Встановлено, що в історичній науці існують напрацювання, в яких висвітлюються події, пов'язані з Проскурівсько-Чернівецькою наступальною операцією. Однак її історіографія значно поступається за кількістю праць, присвячених іншим операціям. Належної оцінки незавершеного характеру цієї операції у вітчизняній історіографії ще не здійснено. Залишилися недостатньо вивченими та систематизованими аспекти підготовки і проведення операції, її результати, внесок бойового досвіду в розвиток форм і способів збройної боротьби.

Джерельну базу дослідження становлять передусім документи архівного зберігання. В архівосховищах України містяться значні пласти документів воєнного часу, однак бракує оперативних та бойових документів. Основним джерелом інформації для здійснення дослідження стали фонди Центрального архіву міністерства оборони Російської Федерації, в яких автором опрацьовані документи штабів 1-го Українського фронту та підпорядкованих йому на час операції армій.

2. Підготовка та хід Проскурівсько-Чернівецької операції здійснювалися за складних умов. Радянські війська взимку 1944 року завдали поразки противнику і на початок березня вийшли на рубіж Луцьк, Шепетівка, Іллінці. Найбільшим оперативно-стратегічним угрупованням радянських військ в Україні був 1-й Український фронт, до складу якого на початок березня 1944 року входило п'ять загальновійськових, три танкових та повітряна армії. Фронт нараховував 800 тис. солдат та офіцерів, 11 963 гармат і мінометів всіх калібрів, 1630 танків та САУ, 642 літаки.

Зимова кампанія 1943–1944 рр. для німецьких військ була надзвичайно напруженою. Щоб не зазнати повного розгрому, Вермахт докладав значних зусиль. Перед 1-м Українським фронтом оборонялися головні сили групи армій “Південь” – 4-а і 1-а танкові армії, які нараховували 25 дивізій і одну бригаду, у тому числі 10 танкових і одну моторизовану дивізію (ще 3 піхотних, 5 танкових та моторизована дивізія були направлені для підсилення цього угруповання). В районі операції діяв 8-й повітряний корпус 4-го повітряного флоту Люфтвафе. Всього в смузі 1-го Українського фронту налічувалося: солдат і офіцерів – до 500 тис., гармат та мінометів – до 5300, танків і САУ – до 1100, бойових літаків – до 480.

На підготовку та хід бойових дій наклали суттєвий відбиток природно-географічні та кліматичні фактори. Ліси, низовини з численними озерами і болотами, пересічена густою мережею рік (Горинь, Південний Буг, Дністер, Прут, Збруч, Стрипа та інші), їх канали і притоки, річкові долини і яри утворювали низку природних рубежів, важкопрохідних в умовах весняного

розливу, просування військ поза дорогами значно ускладнювалось. Неприятливими для проведення наступальних дій були і погодні весняні умови.

Однак прагнення зберегти ініціативу, не дати німецьким військам та їх союзникам оговтатись після поразок, яких вони зазнали у січні та лютому 1944 року, забезпечити весняну посівну кампанію на родючих ґрунтах Правобережної, Південної та Західної України, якнайшвидше домогтися рішучих змін у військово-політичній обстановці спонукали радянське керівництво до продовження стратегічного наступу.

3. Розкрито особливості планування Проскурівсько-Чернівецької наступальної операції. Вона була підготовлена штабом 1-го Українського фронту у відповідності до вказівок Ставки ВГК. Мета операції обумовлювалася в першу чергу вигідним охоплюючим розташуванням військ фронту щодо правого крила групи армій “Південь”. Планувалося проводити операцію у взаємодії з 2-м Українським фронтом. 1-му Українському фронту належало силами трьох загальновійськових і двох танкових армій завдати удару в південному напрямку на ділянці Дубно, Шепетівка, Любар і розгромити німецьке угруповання в районі Кременець, Старокостянтинів, Тарнопіль. Далі, забезпечивши себе з боку Львова, наступати на Чортків і відрізати ворожим військам шляхи відступу на захід у смузі на північ від р. Дністер. Перехід у наступ планувався 4-6 березня 1944 р.

Підготовка операції потребувала проведення значних перегрупувань військ. Необхідно було перекинути 3-ю гвардійську танкову армію з району Бердичева в район Шумська, майже повністю передислокувати 60-у і 1-у гвардійську загальновійськові армії в нові смуги, пересунути вправо частину військ 18-ої і 38-ої армій. Крім того, потрібно було перегрупувати 4-у танкову армію з району на захід від Києва на відстань до 350 кілометрів. Вже в ході операції виникла потреба перекинути 1-у танкову армію з району Погребища. Не дивлячись на складні метеорологічні умови і поганий стан доріг, всі ці перегрупування були проведені організовано і в основному у встановлені терміни.

Оцінка співвідношення радянських та німецьких військ свідчить про перевагу в силах та засобах радянської сторони, що створювало сприятливі умови для здійснення наступальних операцій. За рахунок чіткого планування та організованого створення ударного угруповання радянському командуванню вдалося створити рішучу перевагу в силах та засобах на вирішальних напрямках.

Однак при підготовці та в ході операції радянська розвідка не зуміла своєчасно виявити перегрупувань противника. Появу шести нових танкових та трьох піхотних німецьких дивізій розвідка 1-го Українського фронту виявила лише в ході операції. На завершальному етапі не вдалося своєчасно розкрити підхід до фронту нових з'єднань противника та 2-го танкового корпусу СС, що терміново перекидався з Франції (саме він зіграв вирішальну роль в прориві оборони на зовнішньому фронті в районі Підгайці), внаслідок чого удар противника виявився несподіваним.

4. На відміну від попередників автор виокремлює чотири етапи Проскурівсько-Чернівецької операції та стверджує про проведення військами 1-го Українського фронту у березні та квітні 1944 року 2 фронтових та 16 армійських операцій (Додаток Е). Кожна з них була, запланована та організована у повному обсязі, про що свідчить вивчення оперативних документів як фронтового так і армійського рівнів. Крім того, на квітень була запланована ще третя наступальна операція, яку умовно можна назвати Львівською, та розпочалися заходи зі створення угруповання військ в рамках підготовки до неї. Проте у зв'язку зі змінами в оперативній обстановці ця операція не проводилася.

На першому етапі Проскурівсько-Чернівецької операції в результаті восьмиденних наступальних боїв війська 1-го Українського фронту завдали значних втрат головним силам 4-ї і 1-ї танкових армій та резервам противника. З'єднання цих армій з рубежу Кременець, Ізяслав, Любар були відкинуті на тарнопільському напрямку на 80 км і на проскурівському напрямку – на 70 км. Ударне угруповання військ 1-го Українського фронту (60, 1-а гв. загальновійськові, 3 гв. і 4-а танкові армії) виходом на рубіж Тарнопіль, Волочиськ, Проскурів зайняли охоплююче положення щодо майже до всієї групи армій “Південь”.

У загальний наступ включилися 18-а армія (з 5 березня), а потім 38-а армія (з 8–10 березня), які, ударом зі сходу сприяли військам ударного угруповання фронту у вирішенні основного завдання – зламати опір ворога і пробитися на південь до р. Дністер. З цією ж метою командувач військами фронту свої резервні стрілецькі дивізії переорієнтував на тарнопільській і проскурівській напрямки, прагнучи забезпечити захоплення міста Тарнопіль як вузла доріг, а 4-у і 3-ю гвардійську танкові армії направив на оволодіння рубежем Волочиськ, Проскурів для розвитку наступу на південь.

Небезпека для ворога, що виникла у зв'язку з цим наступом військ 1-го Українського фронту, змусила німецьке командування піти на такі заходи як зняття з уманського напрямку чотирьох танкових дивізій і перекидання їх на рубіж Тарнопіль, Волочиськ, Проскурів, а також на залучення трьох піхотних дивізій зі стратегічного резерву. До 10–11 березня в цьому районі бойових дій зосередилося шість піхотних і дев'ять танкових дивізій. Сильними танковими і піхотними контратаками гітлерівці спробували відкинути радянські війська від залізниці Тарнопіль – Проскурів. Тут з 6 до 11 березня розвернулися запеклі бої. На ділянці Тарнопіль, Волочиськ завдання відбиття контрудару і вимотування сил противника вирішували з'єднання 60-ї і 4-ї танкової армій. 1-а гв. армія спільно з 3-ю гв. танковою армією відбила сильні контратаки противника, знекровила велике вороже угруповання в районі Проскурова.

Особливістю другого етапу фронтової наступальної операції було те, що одночасно з переходом до оборони головного угруповання фронту, армії, які діяли на його флангах, проводили армійські наступальні операції. Замисел Бродівської наступальної операції 13-ї армії передбачав оточення угруповання противника в районі Дубно, Кременець, Броди, оволодіння важливими в оперативному відношенні територіями та вузлами доріг і створення умов для

розвитку подальшого наступу на львівському напрямку. 18-а і 38-а армії вели фронтальне переслідування військ противника, які відходили, чітко і швидко виконували складні маневри в ході переслідування. В умовах бездоріжжя, безперервного форсованого руху вдень і вночі з подоланням річки Південний Буг і його приток, частих ударів ворожої авіації, радянські війська показали зразки дисципліни, доблесті і витривалості, а командири та їх штаби – зразки мистецтва управління в складних умовах.

Силам 2-ї повітряної армії вдалось забезпечити панування у повітрі та сприяти забезпеченню військ фронту необхідними матеріально-технічними ресурсами за умов весняного бездоріжжя.

На третьому етапі Проскурівсько-Чернівецької операції була запланована, підготовлена та здійснена друга фронтова наступальна операція. Загальна мета дій 1-го Українського фронту зазнала значної трансформації. Йому належало не обмежуватися виходом ударного угруповання на р. Дністер, а форсувати його з ходу, розвинути удар на Чернівці і вийти на державний кордон. Після звільнення Берестечко, Броди, Городище, Бучач не переходили до оборони, а продовжувати наступ з метою оволодіти районом Львів, Перемишль і вийти правим крилом на державний кордон по р. Західний Буг, здійснивши для цього перегруповування і посиливши правий фланг.

Війська 1-го Українського фронту 21 березня відновили наступ основного ударного угруповання. Введення в битву свіжої 1-ї танкової армії стало вирішальним фактором прориву німецької оборони та стрімкого розвитку наступу на стратегічну глибину. За перших три доби наступу вона здолала близько 100 км від лінії Тарнопіль, Волочиськ до Заліщиків. Наступних сім днів з'єднання та частини армії повністю переправились через Дністер, опанували його південним берегом від Станіслава до Хотина (до 130 км) та розширили плацдарм в глибину до 50 км, визволили місто Чернівці і захопили плацдарм за Прутом. Швидкими рейдовими діями танкові та механізовані бригади громили тиліві німцькі, угорські та румунські частини, захоплювали величезну кількість трофеїв. 4-та танкова армія, здійснивши прорив у південному напрямку, зайняла оборону в місті Кам'янець-Подільському.

Впертий спротив ворога зустріли загальновійськові армії головного угруповання. На третьому етапі операції з'єднання 60-ї армії оточили тарнопільський гарнізон німців, проте не змогли виконати завдання щодо оволодіння обласним центром. Корпуси 1-ї гв. армії, підтримані рештками танків 3-ї гв. танкової армії навпаки, створивши загрозу оточення проскурівського угруповання, змусили німців залишити місто Проскурів. Проте подальший їх наступ у південному напрямку був значно сповільнений. За 10 діб безперервних наступальних боїв армії вдалося здолати до 50 км. Створити суцільний західний фас кільця оточення німецького угруповання 1-й гв. армії так і не вдалось. Крім того, на армію поклали завдання щодо відповідальності за ділянку зовнішнього фронту оточення на південь від містечка Підгайці на фронті до 35 км. Управління військами 1-ї гв. армії, таким чином, значно ускладнилося. Виникла необхідність керувати діями 18-го гв. корпусу (до того він був у складі 60-ї армії), який знаходився далеко на захід від основних сил

армії.

13-а армія на правому фланзі фронту здійснювала Бродівську наступальну операцію. Намагання оточити в Бродах німецький гарнізон успіху не мали.

Основний зміст дій 18-ї та 38-ї армій на третьому етапі операції зводився до переслідування противника. Війська цих армій в умовах бездоріжжя та непогоди здолали до 100 км на кам'янець-подільському напрямку. Їх чисельність постійно скорочувалась за рахунок виведення з бою дивізій та корпусів. Особливо це стосувалось 18-ї армії, якій станом на 31 березня підпорядковувалося лише три стрілецькі дивізії.

2-а повітряна армія найбільш активно діяла в смузі наступу 1-ї гв. армії. Решта сил ударного угруповання фронту (60-я загальновійськова, 1-а, 4-а і 3-а гв. танкові армії) мали порівняно невелику авіаційну підтримку. Це пояснювалося значною віддаленістю діючих аеродромів.

На початку четвертого етапу Проскурівсько-Чернівецької операції війська 1-го Українського фронту затиснули в районі на північ від Кам'янець-Подільського до 22 ворожих дивізій, у тому числі 10 танкових і одну моторизовану. Однак міцного внутрішнього і зовнішнього фронту оточення ворога створено не було. Німцям вдалося дезорієнтувати командування 1-го Українського фронту відносно напрямку прориву оточеного угруповання. Г. Жуков повірив у те, що основні сили німецької 1-ї танкової армії відходять до переправ через Дністер і переніс зосередження основних зусиль на південний напрямок. З 27 березня, користуючись розривами в оперативній побудові радянських військ, оточене угруповання противника з району Смотрич, Дунаївці, Кам'янець-Подільський почало пробиватися на захід в напрямку на Бучач. Одночасно з району Підгайців противник силами трьох піхотних і двох танкових дивізій СС завдав сильного контрудару, щоб деблокувати свої війська. 5-го квітня 1-й танковій армії генерала Хубе вдалося з'єднатися зі своїми військами. Разом з тим оточений у Тарнополі німецький гарнізон був знищений зусиллями з'єднань 60-ї армії. 17 квітня війська 1-го Українського фронту за наказом Ставки ВГК перейшли до оборони.

5. Проскурівсько-Чернівецька операція увійшла в історію воєнного мистецтва як одна з найбільших операцій на оточення великого танкового угруповання противника. Однак ця операція має незавершений характер. На думку німецьких [306] та англомовних істориків [307] саме у цій операції відбувся найбільш вдалий за змістом та найбільший за чисельністю вихід з оточення німецьких військ за всю війну на Східному фронті. Внаслідок того, що 1-я танкова армія противника не була повністю знищена, радянським військам не лише не вдалося розвинути наступ на львівському напрямку, але на деяких ділянках фронту довелося відійти на 30–40 км.

Водночас результатом Проскурівсько-Чернівецької операції стала поразка групи армій „Південь”, звільнення ряду районів, вихід радянських військ в передгір'я Карпат та до державного кордону і розчленування фронту противника на дві частини, а також створення сприятливих умов для вигнання гітлерівських загарбників з території України.

Аналіз, здійснений у дисертаційному дослідженні, дає підстави стверджувати, що за основними показниками Проскурівсько-Чернівецька операція є однією з найбільших фронтових наступальних операцій радянських військ в Україні в роки Великої Вітчизняної війни. Проскурівсько-Чернівецька операція, незважаючи на деякі її недоліки, зробила значний внесок у розвиток вітчизняного воєнного мистецтва, зокрема в теорію проведення операцій на оточення. Дослідження досвіду, накопиченого у Проскурівсько-Чернівецькій операції, має сприяти удосконаленню поглядів на форми і способи ведення сучасних операцій. Набутий досвід маневрених дій об'єднань та з'єднань у глибокому ворожому тилу, в умовах складної оперативної і тактичної обстановки, швидкої зміни орієнтирів та завдань залишається повчальним та актуальним донині.

6. Автор запропонував *практичні рекомендації* щодо можливого використання дослідженого досвіду в сучасних умовах подальшого реформування та розвитку Збройних Сил України.

Найбільш вагоме теоретичне і практичне значення досвід Проскурівсько-Чернівецької операції має для подальшого розвитку теорії воєнного мистецтва. При розробці теоретичних основ операцій оперативних угруповань військ (сил) та операцій армійських корпусів важливо звернутись до досвіду Другої світової війни. Сучасні локальні війни і збройні конфлікти засвідчили зростання вагомості ефективного вирішення завдань надійного оточення, блокування та ліквідації угруповань (груп) противника. Повчальні приклади надає нам вивчення Проскурівсько-Чернівецької операції.

Результати дослідження можуть бути використані та вже використовуються для розроблення навчальних і методичних матеріалів з воєнної історії, підготовки науково-дослідних робіт та різноманітних видань, зокрема “Енциклопедії історії України”, “Воєнної історії України” тощо. Їх можна застосовувати у процесі військово-патріотичного виховання.

7. Перспективними напрямками подальших досліджень можуть бути: комплексне дослідження розвитку радянського воєнного мистецтва в проведенні операцій на оточення противника на території України, вивчення досвіду німецького командування щодо деблокування та виведення з оточення своїх військ та інші важливі аспекти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА

Центральний державний архів громадських об'єднань України , м. Київ.

Ф. 1. Центральний Комітет Комуністичної партії України.

Оп. 22. Організаційно-інструкторський відділ.

1. Спр. 865. Оперативные сводки верховного командования германской армии за 1944 год (1.01.44–30.06.44), 116 арк.

Оп. 23. Ч.І. Особливий сектор ЦК КПУ (таємна частина)
(1941–1946 рр.)

2. Спр. 759. Приказы ВГК, фронтов, Указ Президиума ВС СССР о награждении солдат и офицеров. Список генералов и офицеров укр. национальности особо отличившихся в Отечественной войне (1.2–31.08.44), 81 арк.
3. Спр. 936. Боевые донесения штаба 1-го Украинского фронта (8.03–11.09.44), 32 арк.
4. Спр. 937. Письма т. Хрущева о поездке на фронт и по освобожденной территории (25.01–30.11.44), 62 арк.
5. Спр. 939. Проекты постановлений ГКО по военным округам на Украине, переписка по вопросам продвижения советских войск на фронтах (8.02–17.11.44), 67 арк.
6. Спр. 944. Докладные записки о расследовании обстоятельств совершения нападения на командующего фронтом генерала армии тов. Ватутина (6.03–3.07.44), 6 арк.
7. Спр. 945. Материалы о состоянии здоровья тов. Ватутина (6.03–22.06.44), 207 арк.
8. Спр. 947. Информации о работе военного отдела ЦК КП(б)У (16.03–1.04.44), 29 арк.
9. Спр. 956. Справки. Сведения о численности, боевом составе и действиях частей 1-го Украинского фронта (6.01–12.10.44), 111 арк.
10. Спр. 957. Карты Генерального штаба Красной Армии. Т.І (1944), 2 арк.
11. Спр. 973. Информации, сводки Политуправления 1-го Украинского фронта о работе среди войск противника и о политико-моральном состоянии немецких солдат и офицеров (24.03–16.05.44), 161 арк.
12. Спр. 975. Спецсообщения, справки составленные на основании трофейных документов, показаний военнопленных о группировке, боевом составе и системе обороны противника (7.01–30.04.44), 285 арк.
13. Спр. 983. Протоколы, выписки допросов военнопленных (01–07.44), 164 арк.

Ф. 57. Колекція документів з історії комуністичної партії України.

Оп. 4. Документи періоду Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.

14. Спр. 39. Документы и материалы, выявленные к сборнику “Подолія в Великой Отечественной войне 1941–1945гг.” (23.6.41–31.12.44), 103 арк.
15. Спр. 40. Документы и материалы к сборнику “Черновицкая область в период Великой Отечественной войны 1941–1945гг.” (24.6.41–27.6.46), 131 арк.
16. Спр. 45. Выписки из секретных документальных материалов архива отдела истории Великой Отечественной войны института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС по теме “Украинская ССР в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.” (получены в 1966 г), 29 арк.
17. Спр. 52. Выписки из секретных документальных материалов архива МО СССР по теме “Украинская ССР в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.” (получены в 1966 г), 31 арк.
18. Спр. 93. Копии документов политуправления 1-го Украинского фронта (14.5.1942–7.2.1945), 263 арк.

Ф. 62. Український штаб партизанського руху

Оп. 2. Представництва УШПР при військових радах 1-го, 2-го, 3-го, 4-го Українських фронтів. 1941–1945 рр.

19. Спр. 1. Отчет Представительства УШПД при Военном Совете 1-го Украинского фронта об организации и руководстве партизанским движением (ноябрь 1942 г. – январь 1945 г.), 253 арк.
20. Спр. 2. Приложения к отчету Представительства УШПД при Военном Совете 1-го Украинского фронта об организации и руководстве партизанским движением (ноябрь 1942 г. – январь 1945 г.), 166 арк.

Оп. 6. Оперативные и разведывательные карты УШПД, Представительств штаба при военных советах фронтов, партизанских соединений, бригад и отрядов Украины.

21. Спр. 45. Карта к плану боевых действий партизанских соединений и отрядов Украины на зимний период 1944 г. (17.01.1944), 1 арк.
22. Спр. 50. Карта дислокации партизанских соединений и отрядов Украины по состоянию на 1 марта 1944 г. (1.03.1944), 1 арк.
23. Спр. 51. Карта дислокации и рейдов партизанских соединений и отрядов Украины по состоянию на 23 марта 1944 г. (23.03.1944), 1 арк.
24. Спр. 84. Разведывательная карта УШПД о боевых операциях партизан Украины по отвлечению сил противника с фронта (приложение к отчету) (1944), 1 арк.

Ф. 166 Комісія з історії ВВВ при АН УРСР

- Оп. 3 (1941–1950 рр.) / Документи загальної частини комісії (стенограми бесід, спогади учасників війни, інші документи воєнного часу) 1941-1950 рр.
25. Спр. 2. Стенограммы бесед с героями Советского Союза и воинами Красной Армии “К” – “С” (1944–1946), 248 арк.
26. Спр. 7. Автобиография (оригинал) г-п танковых войск дважды героя Советского Союза Катукова Михаила Ефимовича с описанием боевых

действий танковой армии, находившейся под его командованием (1946),
13 арк.

27. Спр. 17. Дело дважды героя Советского Союза Бойко И.Н., 116 арк.

28. Спр. 32. Дело дважды героя Советского Союза Черняховского И.Д., 40 арк.

**Центральный державний архів вищих органів влади та управління України,
м. Київ.**

Ф. КМФ №8 Колекція мікрофотодокументів німецько-фашистських адміністративних закладів, армійських груп і їх тылових охоронних підрозділів, які діяли на окупованих східних територіях.

Оп. 2. Немецкие армейские группы и их тыловые охранные подразделения на оккупированных восточных территориях (1939–1945 гг.).

29. Т-78Н53/6, ролик 136, кадры 6065306–6065329. Прорыв 1-й бронетанковой армии на юге Украины (30/3 – 22/4 – 1944 г.).

30. Т-78Н53/7, ролик 136, кадры 6065330–6065351. Битва между Бугом и Днестром (30/3 – 20/4 – 1944 г.).

Центральный архив министерства обороны Российской Федерации (ЦАМО РФ), г. Подольск Московской обл.

Ф. 236 (1 Укр. фр). Полевое управление 1-го Украинского фронта (20.10.43–31.7.45).

Оп. 2673. Оперативное управление штаба.

31. Д. 315. Материалы по изучению и обобщению опыта войны: ...документы 18-й, 60-й и 3-й гв. танковой армий о боевых действиях в Тарнопольской, Проскуровско–Староконстантиновской и Черновицкой наступательных операциях (16.11.43–19.07.44), 315 л. / Дела 316–322 карты приложения к делу 315.

32. Д. 323. Схема. Карта-решение командующего 60-й армией на прорыв обороны и ввод в бой 2-го эшелона (30.05.44).

33. Д. 324. Материалы по изучению и обобщению опыта войны: ...мартовское наступление 1-й гв., 1-й танковой и 13- армий (24.12.43–25.09.44), 288 л. / Дела 325–331 карты приложения к делу 324.

34. Д. 332. Сводки обобщенного опыта боевых действий войск 1-го Украинского фронта и армий (1.11.43–6.03.44), 324 л.

35. Д. 333. Сводки обобщенного опыта боевых действий войск фронта (28.12.43–30.06.44), 407 л.

36. Д. 406. Документы армий на наступательную операцию от 15 марта 1944 г. (1–31.03.44), 10 л. / Дела 407–417 карты-планы (решения) приложения к делу 406.

37. Д. 418. Карта-план наступательной операции войск фронта в марте 1944 г. (группы “А”).

38. Д. 436. Боевые приказы и распоряжения соединений фронта, доклады контрольных групп штаба (1.01.44–18.05.44), 245 л. / Дела 437–451 карты

- приложения к делу 436.
39. Д. 439. Карта боев 18-го гв. стрелкового корпуса (4–12.04.44).
40. Д. 477. Документы по планированию мартовской наступательной операции войск фронта: директивы Ставки ВГК, оперативные директивы, боевые приказы, планы (18–27.02.44), 32 л. / Дела 478–500 карты приложения к делу 477.
41. Д. 479. Карта-план Проскуровской операции группы “А” в марте 1944 г. (приложение к делу 477).
42. Д. 527. Планы наступательных операций войск 3-й гв. и 4-й танковых, 18-й и 60-й армий (22.01–18.04.44), 130 л. / Дела 502–527 карты приложения к делу 527.
43. Д. 1321. Сводка обобщенного опыта боевых действий войск фронта за март 1944 г. (1–31.03.44), 83 л.
44. Д. 1322. Сводка обобщенного опыта боевых действий войск фронта за апрель 1944 г. с приложением схем (1–30.04.44), 42 л.
- Ф. 292 (1 гв. А). Полевое управление 1-й гв. армии 3-го формирования (8.12.42–август 1945).
- Оп. 6850. Оперативный отдел.
45. Д. 432. Боевые донесения и оперсводки штаба армии (1.03–10.04.44), 227 л.
46. Д. 450. Журнал боевых действий войск армии за март 1944 г. (1–31.03.44), 88 л.
47. Д. 454. Журнал боевых действий войск армии за апрель 1944 г. (1–30.04.44), 92 л.
48. Д. 554. Т.1. Материалы по изучению и обобщению опыта войны (планы, сводки, доклады, описания, бюллетени и др. документы) (18.02–25.04.44), 587 л.
49. Д. 554. Т.2. Материалы по изучению и обобщению опыта войны (планы, сводки, доклады, описания, бюллетени и др. документы) (1.03–5.06.44), 587 л.
50. Д. 555. Документы разбора Проскуровско–Староконстантиновской операции 1-й гв. армии (27.02–8.06.44), 215 л.
51. Д. 593. Карта-решение командующего на прорыв (6.03.44)
- Ф. 299 (1 гв. ТА). Полевое управление 1-й танковой армии 2-го формирования. Полевое управление 1-й гв. танковой армии (1941–1947).
- Оп. 3070. Оперативный отдел.
52. Д. 239. Выписки из оперативных директив штаба 1-го Украинского фронта. Боевые приказы штаба армии. Планы боя и взаимодействия войск, ПТО. План-приказы на наступление и решения командарма (16.02.43–26.04.44), 85 л.
53. Д. 244. Боевые приказы (24.01–14.05.44) 144 л.
53. Д. 264. Отчеты отделений и управлений 1-й танковой армии (7.02–7.05.44) 378 л.
54. Д. 324. Оперсводки штаба 1-й гв. танковой армии (3.08.43–18.04.44), 317 л.

55. Д. 332. Боевые донесения штаба 1-й гв. танковой армии (12.12.43–24.04.44), 259 л.
56. Д. 334. Журнал боевых действий войск армии (24.12.43–30.06.44), 313 л.
57. Д. 368. Материалы по изучению и обобщению опыта войны. Опыт применения тяжелых танков в наступательных и оборонительных боях. Организация инженерного обеспечения танковых войск. Некоторые вопросы опыта работы тыла (21.02.–22.06.44), 278 л.
58. Д. 371. Материалы разбора наступательных операций 1-й гв. танковой армии 1943 – 1944 гг. (26.09–12.10.44) 147 л.
59. Д. 374. Сводки обобщенного опыта боевых действий войск армии (23.12.43–30.05.44), 387 л.
60. Д. 377. Материалы по изучению и обобщению опыта войны. Наступление 1-й танковой армии с 21.03.1944 г. по 30.03.1944 г. с форсированием водных преград. Инженерное обеспечение войск 1-й танковой армии при форсировании рек Днестр и Прут и др. (20.04–10.06.44), 441 л.
- Ф. 302 (2 ВА). Полевое управление 2-й воздушной армии с 12 мая 1942 (1941–1946).
Оп. 4196. Оперативный отдел.
61. Д. 51. Приказы войскам армии о перебазировании частей, об улучшении учета эффективности боевых действий армии и по другим вопросам (5.01–29.02.44) 9 л.
62. Д. 52. Боевые приказы и распоряжения войскам армии (1.01–4.08.44) 476 л.
63. Д. 50-б. 2 воздушная армия в боях за освобождение Украины (5.07.43–1.05.44) 34 л.
64. Д. 50-г. Боевой путь 2-й воздушной армии (5.07.43–1.05.44) 39 л.
65. Д. 56. Планы боевого использования армии в наступательной операции войск 1 Украинского фронта (март – апрель 1944 г.) 127 л.
66. Д. 57. Планы боевого использования армии в оборонительной операции войск 1 Украинского фронта (апрель – май 1944 г.) 160 л.
67. Д. 62. Сведения о боевом составе армии (1.01–22.07.44) 545 л.
68. Д. 63. Оперсводки штаба армии (1.01–31.12.44), 555 л.
69. Д. 70. Обзор боевых действий 2-й воздушной армии за март месяц 1944 г. (1–31.03.44) – 62 л.
70. Д. 72. Обзор боевых действий 2-й воздушной армии за апрель месяц 1944 г. (1–30.04.44), 51 л.
71. Д. 85. Журнал боевых действий войск армии за март 1944 г. (1–31.03.44), 43 л.
- Ф. 315 (3 гв. ТА). Полевое управление 3-й гв. танковой армии (14.05.43–1946).
Оп. 4440. Оперативный отдел.
72. Д. 165. Боевые приказы и распоряжения штаба 1-го Украинского фронта (7.1–31.12.44), 33 л.
73. Д. 170. Боевые приказы и донесения штаба; оперативные сводки 6-го гв. танкового корпуса с приложением карт и схем (1.1–31.03.44), 270 л.

74. Д. 179. Боевые распоряжения войскам армии и планы взаимодействия со стрелковыми частями (8.01–24.10.44), 101 л.
75. Д. 180. Боевые документы соединений и частей армии (11.02–25.04.44), 311 л.
76. Д. 188. Отчет штаба армии об организации и работе связи армии в Проскуровско–Староконстантиновской операции (4–31.03.44), 63 л.
77. Д. 230. Отчет 6-го гв. танкового корпуса о боевых действиях в Проскуровской операции с 4 по 28 марта 1944г. с приложением сведений о составе арт. частей корпуса и схем боевого порядка корпуса при вводе в прорыв. Оборонительных и наступательных операциях корпуса (4–28.03.44), 34 л.
78. Д. 287. Доклад штаба армии о боевых действиях армии по разгрому Проскуровско–Староконстантиновской и Городок–Ярмолинской группировки противника с 27 февраля по 31 марта 1944 г. с приложением плана взаимодействия армии, таблицы эффективности огня артиллерии, численного и боевого состава армии, сведений о тех. Состоянии и наличии танков и автотранспорта армии (27.2–31.03.44), 102 л.
79. Д. 304. Доклад штаба тыла о работе тыла армии в Проскуровской операции с 1 по 31 марта 1944г. с приложением карты тыла армии и графиков обеспеченности армии продовольствием, боеприпасами и ГСМ (1–31.03.44), 25 л.
80. Д. 309. Боевые донесения штаба 3-й гв. танковой армии (12.11.43–7.04.44), 421 л.
- Ф. 316 (13 А). Полевое управление 13-й армии (1941–1946).
Оп. 6079. Оперативный отдел.
81. Д. 253. Боевые распоряжения войскам армии с приложением планов боевых действий, карт и схем (3.1–14.4.44), 92 л.
82. Д.256. Боевые донесения штаба армии (1.01–6.03.44), 336 л.
83. Д. 256. Оперсводки штаба армии (1.01–25.05.44), 461 л.
84. Д. 280. Краткие сводки обобщенного опыта войск армии с приложением схем боевых действий (1.01–30.11.44), 239 л.
85. Д. 293. Отчетная карта штабсрм за март. М. 1:100 000(1–31.03.44), 15 л.
86. Д. 294. Журнал боевых действий войск армии за апрель месяц (1–30.04.44), 70 л.
87. Д. 293. Отчетная карта штабсрм с 1 по 15 апреля. М. 1:100 000(1–31.04.44), 15 л.
- Ф. 323 (4 гв. ТА). Полевое управление 4-й танковой армии 2-го формирования.
Полевое управление 4-й гв. танковой армии (1943–1946).
Оп. 4756. Оперативный отдел.
88. Д. 17. Материалы обобщенного опыта войск армии (1943–1944), 70 л.
89. Д. 18. Материалы обобщенного опыта войск армии и военно-теоретической конференции (1943–21.03.46), 160 л.

90. Д. 23. Боевые приказы войскам армии и план операции по овладению городом Каменец–Подольск (20.03–25.04.44) 46 л.
91. Д. 28. Боевые документы соединений и частей 4-й танковой армии в мартовской наступательной операции (23.02–5.04.44) 349 л.
92. Д. 31. Отчет штаба армии о боевых действиях в Проскуровской, Каменец–Подольской, Львовской наступательных операциях (со схемами) (22.02–22.07.44) 211 л.
93. Д. 32. Отчет штаба армии о боевых действиях войск (1.03–18.04.44) 102 л.
94. Д. 34. Тезисы доклада генерал-полковника Лелюшенко о боевых действиях армии в Каменец–Подольской наступательной операции (4.03–18.04.44) 37 л.
95. Д. 46. Выписки из журнала боевых действий 4-й гв. танковой армии (27.02.–23.07.44), 223 л.

Ф. 371 (18 А). Полевое управление 18-й армии (1941–1946).

Оп. 6367. Оперативный отдел.

96. Д. 307. Боевые распоряжения войскам армии (30.11.43–11.4.44), 185 л.
97. Д. 330. Карта-план наступления войск армии в р-не Острополь (март 1944), 4 л.
98. Д. 386. Донесения в штаб 1-го Украинского фронта (1.01–22.04.44), 379 л.
99. Д. 388. Боевые донесения и оперсводки штаба армии (1.02–12.03.44), 353 л.
100. Д. 389. Боевые донесения и оперсводки штаба армии (13.03–4.04.44), 161 л.
101. Д. 486. Материалы по изучению и обобщению опыта войны (приказания, планы, описания, сводки, схемы) (2.01–6.09.44), 305 л.

Ф. 393 (38А). Полевое управление 38-й армии 2-го формирования (3.08.42–1945).

Оп. 9005. Оперативный отдел.

102. Д. 123. Планы штабов 1-го Украинского фронта и армии о дезинформации противника в полосе армии в период с 25 февраля по 5 марта 1944 г. (24.02–5.03.44), 16 л.
103. Д. 124. План наступательной операции армии по овладению г. Немиров, Браулов с выходом к р. Южный Буг (Вариант №1) (2.03.44), 31 с.
104. Д. 125. План наступательной операции армии по выходу на р. Южный Буг и овладению гор. Винница (Вариант №2) (2.03.44), 28 с.
104. Д. 185. Оперсводки штаба армии (1.01–14.05.44), 217 л.
105. Д. 201. Краткая сводка №3 обобщенного боевого опыта войск армии за март 1944 г. (1–31.03.44), 25 л.
106. Д. 204. Краткая сводка №4 обобщенного боевого опыта войск армии за апрель – июнь 1944 г. (1.04–30.06.44), 41 л.
107. Д. 232. Журнал боевых действий войск армии за март 1944 г. (1–31.03.44), 26 л.
108. Д. 256. Материалы по изучению опыта войны. Доклады штаба БТ и МВ, отдела связи и о работе тыла армии в мартовской наступательной операции (15.–31.03.44), 284 л.

109. Д. 259. Материалы по изучению противника, протоколы допросов, информационный обзор о состоянии 18-й артиллерийской дивизии и др. док. (11.02–20.04.44), 23 л.
- Ф. 417 (60А). Полевое управление 60-й армии 2-го формирования (1942–1946). Оп.10564. Оперативный отдел.
110. Д. 665. Материалы по изучению и обобщению опыта войны. 60-я армия в Тарнопольской операции (18.02–26.04.44), 375 л.
111. Д. 672. Краткие сводки обобщенного опыта боевых действий войск 60-й армии за март 1944 г. (1–31.03.44), 78 л.
112. Д. 843. Журнал боевых действий войск армии за март 1944 г. (1–31.03.44), 100 л.
- Ф. 500. Переводы немецких трофейных документов. Оп.12462.
113. Д. 9. Директивы Гитлера (1944), 120 л.
114. Д. 18. Разные документы главного командования вооруженных сил Германии за 1943–1944 гг (1943–1944), 108 л.
115. Д.193. Оперативные сводки группы армий “Юг” (1944), 75 л.
116. Д.566. Информации ОКВ о положении на фронтах (1.01–31.12.44), 995 л.
117. Д.713. Перечень операций и боевых действий на советско-германском фронте (22.06.1941–26.08.44), 62 л.
118. Д. 728. Доклады о потерях сухопутных войск, боевом и численном составе вермахта, перечень операций на различных ТВД (29.01.1944–29.05.45), 169 л.
119. Д. 732. Бюллетени, отдельные приказы ОКВ за январь – апрель 1944 г. (1.01–1.04.44), 34 л.

Державний архів Вінницької області, м. Вінниця

- Ф. Р–4422. Хронологічні довідки про тимчасову окупацію німецько-фашистськими загарбниками населених пунктів Вінницької області та визволення їх Радянською Армією (колекція документів). Оп.1.
120. Спр. 1. Хронологічні довідки про тимчасову окупацію німецько-фашистськими загарбниками населених пунктів Вінницької області та визволення їх Радянською Армією (23.06.46–4.03.49), 77 арк.
121. Спр. 5. Хронологічні довідки про тимчасову окупацію німецько-фашистськими загарбниками населених пунктів Вінницького району та визволення їх Радянською Армією (14.12.44–12.02.47), 53 арк.
122. Спр. 11. Хронологічні довідки про тимчасову окупацію німецько-фашистськими загарбниками населених пунктів Жмеринського району та визволення їх Радянською Армією (25.03.46–5.08.49), 23 арк.

Державний архів Тернопільської області, м. Тернопіль.

Ф. Р–2004. Бойові дії на території Тернопільської області у Великій Вітчизняній війні.

Оп.1.

123. Спр. 2. Бойові накази, журнали бойових дій, донесення політвідділів з'єднань і частин 60-ї армії за період з 25 лютого до 30 квітня 1944 р., 203 арк.

124. Спр. 6. План Тернопільської наступальної операції 60-ї армії, бойовий склад військ, оперативні зведення, 103 арк.

125. Спр. 7. Звіти і доповіді про бойові дії, виписки з історичних формулярів частин і з'єднань, 247 арк.

126. Спр.14а. Довідка про армії, корпуси і дивізії 1-го Українського фронту, які приймали участь у визволенні Тернополя, 117 арк.

Державний архів Хмельницької області, м. Хмельницький.

Ф. П–487. Хмельницький обком Компартии Украины (Каменец-Подольский обком КП(б)У).

Оп. 4.

127. Спр. 1. Протоколы заседаний бюро обкома Компартии Украины (18.03.44 – 28.04.44), 92 арк.

128. Спр. 36. Переписка с политуправлением и воинскими частями 1-го Украинского фронта (16.02.44 – 19.12.44), 49 арк.

129. Спр. 112. Докладные записки, отчеты, информации горкомов, райкомов КП(б)У о работе военных отделов (11.06.44 – 31.12.44), 153 арк.

Ф. П–1941. Подпольные организации и партизанские формирования Хмельницкой области в период Великой Отечественной войны.

Оп.1.

130. Спр. 33. История, итоги боевой деятельности и списки партизанского отряда им. Щорса под командованием А.Ф. Клименка (02.42–4.04.44), 30 арк.

131. Спр. 82. Отчет и материалы деятельности Волочиской подпольной организации (4.04.45–13.05.46), 92 арк.

Державний архів Чернівецької області, м. Чернівці.

Ф. Р–2609 (203. 1957 р.). Коллекция документов военно-научного общества при Черновицком доме офицеров Советской Армии, г. Черновцы.

Оп. 3. Документы и материалы, связанные с Великой Отечественной войной на территории Черновицкой области собранные с 1964 по 1986 г.

132. Спр. 3. Копии боевых документов частей и соединений Советской Армии, связанных с освобождением Черновицкой области от фашистских захватчиков в 1944 г. (19.07.65–30.01.73), 76 арк.

133. Спр.6. Документы и материалы о подполье и партизанах, действовавших на территории Черновицкой области в годы Великой Отечественной войны (8.07

- .64–8.07.73), 137 арк.
134. Спр.9. Справочные материалы, постановления военно-научного общества, сведения об освобождении области от фашистских захватчиков (13.02.81–15.11.85), 22 арк.

ОПУБЛІКОВАНІ ДОКУМЕНТИ

135. Дашичев В. И. Банкротство стратегии германского фашизма. Исторические очерки. Документы и материалы / Вячеслав Иванович Дашичев; [пер. с нем. Азарх Л.С. [и др.]. – М.: Наука, 1973. – Т. 2: Агрессия против СССР. Падение «Третьей империи». 1941–1945. – 664 с.
136. І час не лікує пам'ять. Каталог виставки. – Тернопіль: Державний архів Тернопільської області, 2006. – 94 с.
137. Поділля у Великій Вітчизняній війні (1941–1944 рр.). Збірник документів і матеріалів / [Під ред.: М.І. Мехеди]. – Львів : Каменяр, 1969. – 414 с.
138. Приказы Верховного Главнокомандующего в период Великой Отечественной войны Советского Союза с 25.1.1943 по 3.9.1945. – М.: Воениздат, 1975. – 598 с.
139. Проскурівсько-Чернівецька операція – видатна подія Другої світової війни: Збірник документів і матеріалів / [Упоряд.: Вавринчук М.П., Завальнюк О.М., Слободянюк П.Я.] – Хмельницький: Збруч, 2009. – 385 с.
140. Русский архив: Великая Отечественная. Генеральный штаб в годы великой отечественной войны: Документы и материалы 1944-1945. Т.23 (12-4) / [Ефремов А.Д. [и др.] ; под. общ. ред. Золотарева В.А.] – М. : ТЕРРА, 2001. – 784 с.
141. Русский архив: Великая Отечественная. Ставка ВКГ: Документы и материалы 1944-1945. Т.16 (5-4) / [сост. Соколов А.М [и др.] ; под. общ. ред. Золотарева В.А.] – М. : ТЕРРА, 1999. – 368 с.
142. Сборник документов Верховного Главнокомандования за период Великой Отечественной войны. Вып. 4 (Январь 1944 года – август 1945 года) / [под ред. А. Н. Шиманского]. – М.: Воениздат, 1968. – 568 с.
143. Совершенно секретно! Только для командования! Стратегия фашистской Германии в войне против СССР. Документы и материалы / [сост. В.И. Дашичев]. – М.: Наука, 1967. – 752 с.
- Сборники боевых документов Великой Отечественной войны. 43 выпуска.
Содержащиеся в них документы по теме исследования:*
144. Инструкция командования 1-го Украинского фронта по боевому использованию групп саперов-истребителей танков (24 февраля 1944 г.) // Сборник боевых документов Великой Отечественной войны . Вып. 3. – М.: Воениздат, 1947. – Режим доступа: <http://tashv.nm.ru>
145. Приказ войскам 1-го Украинского фронта № 0117 от 28.04.1944 г. о недочетах в боевом применении артиллерии в Черновицкой наступательной операции (28.4.44 г.) // Сборник боевых документов Великой Отечественной войны . Вып. 13. – М.: Воениздат, 1951. – Режим доступа: <http://tashv.nm.ru>

146. Приказ войскам 1-го Украинского фронта № 0119 от 1.05.1944 г. о недостатках в боевых действиях войск бронетанковых механизированных войск фронта // Сборник боевых документов Великой Отечественной войны. Вып. 15. – М.: Воениздат, 1952. – Режим доступа: <http://tashv.nm.ru>
147. Приказ войскам 4-й танковой армии № 0066 от 22.04.1944 г. об итогах проведенной операции и развертывании учебы в частях армии // Сборник боевых документов Великой Отечественной войны . Вып. 15. – М.: Воениздат, 1952. – Режим доступа: <http://tashv.nm.ru>
148. Директива командующего артиллерией Красной Армии № 597162 о борьбе с транспортной авиацией противника в условиях его окружения (11 марта 1944 г.) // Сборник боевых документов Великой Отечественной войны. Вып. 16. – М.: Воениздат, 1952. – Режим доступа: <http://tashv.nm.ru>
149. Директива замести теля командующего артиллерией 1-го Украинского фронта № 0373 от 17.03.1944 г. о недочетах в организации противовоздушной обороны // Сборник боевых документов Великой Отечественной войны. Вып. 16. – М.: Воениздат, 1952. – Режим доступа: <http://tashv.nm.ru>
150. Акт об обеспечении стыка между 13-й и 60-й армиями (16 апреля 1944 г.) // Сборник боевых документов Великой Отечественной войны . Вып. 20. – М.: Воениздат, 1954. – Режим доступа: <http://tashv.nm.ru>
151. Перегруппировка и смена войск 15-го стрелкового корпуса в феврале 1944 г. // Сборник боевых документов Великой Отечественной войны . Вып. 29. – М.: Воениздат, 1956. – Режим доступа: <http://tashv.nm.ru>
- Сборники материалов по изучению опыта войны. Содержащиеся в них документы по теме исследования:*
152. Связь танковой армии в наступательной операции // Сборник материалов по изучению опыта войны / [Упр. по использованию опыта войны Ген. штаба Красной Армии]. – 1945. – № 14. – С. 143–165.
153. Организация и работа тыла танковой армии в наступлении (3-й гв. танковой армии в Проскуровской операции в марте 1944 г.) // Сборник материалов по изучению опыта войны / [Упр. по использованию опыта войны Ген. штаба Красной Армии]. – 1945. – № 14. – С. 194–210.
154. О саперах истребителях танков // Информационный бюллетень / [Управление по использованию опыта войны Генерального штаба КА]. – 1944. – № 17. – С. 36–40.
155. О штурмовых батальонах // Информационный бюллетень / [Управление по использованию опыта войны Генерального штаба КА]. – 1944. – № 17. – С. 13–30.
156. Хрущев Н.С. Освобождение украинских земель от немецких захватчиков и очередные задачи восстановления народного хозяйства Украины. Доклад на VI сессии Верховного Совета УССР 1 марта 1944 года в г. Киеве. – М. : Госполитиздат, 1944. – 58 с.

ЛИТЕРАТУРА

157. 3-я гвардейская танковая армия: Боевой путь 3-й гвардейской танковой армии. – М.: Воениздат, 1982. – 288 с.
158. Ананьев И.М. Танковые армии в наступлении: По опыту Великой Отечественной войны 1941 – 1945 гг. / И.М. Ананьев. – М.: Воениздат, 1988. – 456 с.
159. Андронников Н. Танковые армии в сражениях на Правобережной Украине (Зимой и весной 1944 г.) / Н. Андронников // Военно-исторический журнал. – 1964. – № 4. – С. 20–31.
160. Армейские операции (Примеры из опыта Великой Отечественной войны) / [Слепков Д.К. [и др.]; под ред А.И. Радзиевского. – М.: Воениздат, 1977. – 254 с.
161. Бабаджанян А.Х. Танковые рейды / Амазасп Бабаджанян. – М.: Яуза : Экспр, 2009. – 448 с.
162. Безсмертя. Книга Пам'яті України 1941–1945. – К.: Пошуково-видавниче агентство “Книга Пам'яті України”, 2000. – 944 с.
163. Бешанов В.В. Десять сталинских ударов / Владимир Васильевич Бешанов . – М.: АСТ, Мн.: Харвест, 2005. – 768 с.
164. Боевой состав Советской Армии: в 5 ч. – М.: Военно-научное управление Генерального штаба, 1964 – 1990. – Ч.IV (Январь – декабрь 1944 г.). – 1988. – 376 с.
165. Боевые действия Советской Армии в Великой Отечественной войне 1941–1945. Краткий военно-исторический очерк: В 2 т. / Военно-научное управление Генерального штаба. Военно-исторический отдел. – М.: Воениздат, 1958. – Т. 2: (Январь 1944 г. – сентябрь 1945 г.). – 340 с.
166. Бронетанковые войска Советской Армии в боях за Родину. Военно-исторический очерк: В 2 частях. – М.: Военная академия бронетанковых войск, 1965. – Ч. 2. – 1965. – 768 с.
167. Бронетанковые и механизированные войска Советской Армии. Краткий очерк развития и боевого пути / Н. Г. Андронников, А. С. Бегишев, И. Г. Калачев и др. – М.: Воениздат, 1958. – 265 с.
168. В сражениях за Победу. Боевой путь 38-й армии в годы Великой Отечественной войны 1941-1945гг. / [отв. ред. И.Я. Вырозов]. – М.: Наука, 1974. – 567 с.
169. Важнейшие операции Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.: [сб. статей / [под ред. П.А. Жилина]. – М.: Воениздат, 1956. – 624 с.
170. Василевский А.М. Дело всей жизни / Александр Михайлович Василевский . – М.: Политиздат, 1978. – 552 с.
171. Веденеев Д. Украинский фронт в войнах спецслужб / Дмитрий Веденеев – К.: «К.И.С.», 2008. – 432 с.
172. Великая Отечественная война 1941-1945: [энциклопедия / гл. редактор М. М. Козлов] – М.: Советская энциклопедия, 1985. – 832 с.
173. Великая Отечественная война без грифа секретности. Книга потерь. Новейшее справочное издание / [Кривошеев Г.Ф., Андроников В.М., Буриков П.Д., Гуркин В.В.]. – М. : Вече, 2009. – 384 с.

174. Верт А. Россия в войне 1941–1945 / А. Верт [пер. с англ]. – М.: Прогресс, 1967. – 776 с.
175. Вилко В.М. 3-я гвардійська танкова армія у Проскурівсько-Чернівецькій наступальній операції / Володимир Миколайович Вилко // Воєнна історія Поділля та Буковини : матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції (Камянець-Подільський, 25–26 листопада 2009 р.) – К.: Центральний музей ЗС України, 2009. – С. 353–360
176. Военные кадры советского государства в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. (Справочно-статистические материалы). – М. : Военная академия им. М.В. Фрунзе, 1963. – 324 с.
177. Войска противовоздушной обороны страны в Великой Отечественной войне (1941–1945 гг.) // Войска противовоздушной обороны страны. Исторический очерк. – М.: Воениздат, 1968. – С. 67–334.
178. Воробьев Ф. Д. Великая Отечественная война Советского Союза 1941–1945 гг. (краткий военно-исторический очерк) / Федор Данилович Воробьев, Виктор Михайлович Кравцов – М.: Воениздат, 1961. – 456 с.
179. Воробьев Ф. Д. Победы Советских Вооруженных Сил в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. (краткий очерк) / Федор Данилович Воробьев, Виктор Михайлович Кравцов – М.: Воениздат, 1954. – 431 с.
180. Вторая мировая война 1939–1945 гг. Военно-исторический очерк / [под ред. С. П. Платонова]. – М.: Воениздат, 1958. – 931 с.
181. Гальчак С.Д. Визволення Вінниччини від нацистських загарбників (20 грудня 1943 р. – 28 березня 1944 р.): [монографія] / Сергій Дмитрович Гальчак. – Вінниця: Консоль, 2010. – 420 с.
182. Гвардейская танковая / Ф. И. Высоцкий, М. Е. Макухин, Ф. М. Сарычев, М. К. Шапошников. – М.: Воениздат, 1963. – 246 с.
183. Гланц Д. Битва титанов. Как Красная армия остановила Гитлера / Дэвид Гланц, Джонатан Хаус; пер. с англ. У.В. Сапиной. – М. : АСТ; Астрель, 2007. – 463 с.
184. Гордість і слава Поділля. Нариси про Героїв Радянського Союзу - уродженців Хмельницької області / [упоряд. М. Макухін]. – Львів б Каменяря, 1985. – 257 с.
185. Горелов В.І. Українські фронти в історичному просторі Другої світової війни / Володимир Іванович Горелов, Петро Пантелеймонович Панченко. – К. : “Сузір’я”, 2011. – 180 с.
- 186. Гриф секретности снят. Потери Вооруженных Сил СССР в войнах, боевых действиях и военных конфликтах. Статистическое исследование / [под ред. Г. Ф. Кривошеева]. – М.: Воениздат, 1993. – 416 с.**
187. Грицюк В.М. Стратегічні та фронтові операції Великої Вітчизняної війни на території України / В.М. Грицюк / редкол.: В.А. Смолій (голова) [та ін.] / НАН України. Ін-т історії України. (Серія «Україна. Друга світова війна. 1939–1945»). – К.: Поліграф. дільниця Ін-ту історії України НАН України, 2010. – 150 с.

188. Грицюк В.М. Особливості переходу частин 4-ї танкової армії до оборони в умовах оточення в ході фронтової наступальної операції (березень 1944 р.) / Валерій Грицюк, Сергій Сидоров // Воєнна історія Поділля та Буковини : матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції (Кам'янець-Подільський, 25–26 листопада 2009 р.) – К.: Центральний музей ЗС України, 2009. – С. 360–366.
189. Грылев А. Н. Днепр – Карпаты – Крым. Освобождение Правобережной Украины и Крыма в 1944 году / Анатолий Николаевич Грылев. – М.: Наука, 1970. – 352 с.
190. Гуркин В.В. Стратегические и фронтовые операции Красной Армии / В.В. Гуркин // Военно-исторический журнал. – 1998. – №2. – С.19–27.
191. Деборин Г.А. Итоги и уроки Великой Отечественной войны / Григорий Абрамович Деборин, Борис Семенович Тельпуховский. – М. : Мысль, 1975. – 439 с.
192. Дембицкий Н.П. Бои за Каменец весной 1944 г. / Н.П. Дембицкий – Каменец-Подольский: Абетка, 1999. – 320 с.
193. Дмитриев Д. М. Боевой опыт химических войск и химической службы в Великой Отечественной войне (1941 - 1945 гг.) : Сборник примеров / Дмитрий Маринович Дмитриев, Василий Емельянович Якубов. – М. :Воениздат,1989. – 231 с.
194. Друга світова війна в історичній пам'яті України / [упорядники : Л. Герасименко, Р. Пилявець]. – К.– Ніжин : Видавець ПП Лисенко М.М.,2010. – 247 с.
195. Елисеев В. Способы окружения крупных группировок противника. (По опыту операций советских войск 1944 г.) // Военно-исторический журнал. – 1977. – № 5. – С. 89–95.
196. Жуков Г. К. Спогади і роздуми / Георгий Константинович Жуков; [пер. з рос. А. Шевченка, Г. Кулінича] – К.: Політвидав України, 1985. – 841 с.
197. Залесский К.А. Вожди и военачальники Третьего Рейха. Биографический энциклопедический словарь / Константин Залесский – М.: Яуза-пресс, 2000. – 573 с.
198. Залесский К.А. Войска СС. Военная элита Третьего Рейха / Константин Залесский – М.: Яуза-пресс, 2009. –336 с.
199. Захаров Ю.Д. Генерал армии Н. Ф. Ватутин / Юрий Дмитриевич Захаров – М. : Воениздат, 1985. – 192 с.
200. Земке Э. От Сталинграда до Берлина. Операции советских войск и вермахта. 1942–1945 / Эрл Земке. – М. : Центрполиграф, 2009. – 606 с.
201. Иванов П. Маневр и бой на окружение (Оперативно-тактические заметки по опыту войны) // Военная мысль. – 1944. – № 8–9. – С. 3–12.
202. Инженерные войска в боях за Родину. – М.: Воениздат, 1970. – 424 с.
203. Ионов П. П. Боевые действия советских Военно-Воздушных Сил в третий период Великой Отечественной войны (1944 г.) // Военно-Воздушные силы СССР и капиталистических стран (Краткий очерк развития и боевого применения). – М.: Воениздат, 1955. – С. 207–225.

204. История бронетанковых и механизированных войск Советской Армии: В 2 т. / Андроников В.Г. [и др.]; под ред. Е.А. Разина]. – М.: Военная академия бронетанковых и механизированных войск, 1953. – Т. 2: Бронетанковые и механизированные войска Советской Армии в третьем и четвертом периодах Великой Отечественной войны. – 484 с.
205. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945: В 6 т. / Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. – М.: Воениздат, 1960–1965. – Т. 4: Изгнание врага из пределов Советского Союза и начало освобождения народов Европы от фашистского ига (1944 г.). – М., 1962. – 738 с.
206. **История военного искусства: В 3 кн. / Военная академия им. Фрунзе – М.: Воениздат, 1961. – Кн. 3: Военное искусство в третьем периоде Великой Отечественной войны, при разгроме империалистической Японии и в послевоенный период (1944–1953 гг.). – 727 с.**
207. История войск связи : [учеб. пособие для слушателей военных академий связи] : в 2-х частях / под ред. Н.Л. Гурьянова. – Ленинград ; Военная академия связи, 1954. – Ч.2: Войска связи Советской Армии. – 1954. – 382 с.
208. История Второй мировой войны 1939–1945 гг.: В 12 т. / Институт военной истории МО СССР, Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС, Институт всеобщей истории АН СССР, Институт истории СССР АН СССР. – М.: Воениздат, 1973–1982. – Т. 8: Крушение оборонительной стратегии фашистского блока. – М., 1977. – 536 с.
209. Истребительно-противотанковая артиллерия в Великой Отечественной войне. – М.: Воениздат, 1957. – 416 с.
210. Итоги второй мировой войны : [сб. статей / пер. с нем. Л.К. Комоловой; под. ред. И.Н. Соболева]. – М.: Издательство иностранной литературы, 1957. – 640 с.
211. Історія українського війська (1917–1995) / [В. Гриневич, Л. Гриневич, Б. Якимович та ін.] ; упорядник Я. Шашкевич. – Львів : Світ, 1996. – 840 с.
212. Калачев И. Г. Бронетанковые и механизированные войска в операциях по освобождению Правобережной Украины и Крыма / И. Г. Калачев, И. И. Краснов. – М.: Воениздат, 1958. – 200 с.
213. Карпов В. Маршал Жуков. Его соратники и противники в дни войны и мира / В. Карпов. – М.: Вече, 2002. – 353 с.
214. Катуков М.Е. На острие главного удара / Михаил Ефимович Катуков [литературная запись В.И. Титова]. – М.: Высшая школа, 1985. – 432 с.
215. Кентій А.В. Війна без пощади і милосердя: Партизанський фронт у тилу вермахту в Україні (1941–1944) / Анатолій Вікторович Кентій, Володимир Сергійович Лозицький. – К. : Генеза, 2005. – 408 с.
216. Ключенко Д.М. В боях за визволення України / Д.М. Ключенко– К.: Політвидав України, 1984. – 175 с
217. Кобзар А.О. Деякі особливості підготовки і проведення Проскурівсько-Чернівецької наступальної операції Червоної армії / Анатолій Олексійович Кобзар // Военна історія Поділля та Буковини : матеріали Всеукраїнської

- наукової військово-історичної конференції (Камянець-Подільський, 25–26 листопада 2009 р.) – К.: Центральний музей ЗС України, 2009. – С. 366–372.
218. Коваль М. В. Україна в Другій світовій та Великій Вітчизняній війнах (1939–1945). – К.: Наукова думка, 1999. – 687 с.
219. Командование корпусного и дивизионного звена Советских Вооруженных Сил периода Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. – М.: ВАФ, 1964. – 572 с.
220. Конев И. С. Записки командующего фронтом. 1943–1945 / Иван Степанович Конев. – М.: Воениздат, 1987. – 624 с.
221. Костенко Ю.І. Перша гвардійська танкова бригада в Проскурівсько-Чернівецькій наступальній операції Червоної Армії / Юрій Іванович Костенко // Военна історія Поділля та Буковини : матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції (Камянець-Подільський, 25–26 листопада 2009 р.) – К.: Центральний музей ЗС України, 2009. – С. 372–377.
222. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В. Косик. – Львів: НТШ, 1993. – 660 с.
223. Крайнюков К.В. Оружие особого рода / Константин Васильевич Крайнюков. – М.: Воениздат, 1977. – 671 с.
224. Краснов И. Бронетанковые войска в операциях на окружение и уничтожение / И. Краснов. // Военно-исторический журнал. – 1966. – № 4. – С. 24–36.
225. Лелюшенко Д.Д. Москва – Сталинград – Берлин – Прага. Записки командарма / Дмитрий Данилович Лелюшенко. – М.: Наука, 1975. – 440 с.
226. Лиддел Гарт Б. Вторая мировая война. Очерк / Базил Лиддел Гарт [пер. с англ.]. – М.: Воениздат, 1976. – 680 с.
227. Логин В.Т. Диалектика военно-исторического исследования / В. Т. Логин – М.: Наука, 1979. – 221 с.
228. Лысаковский Ю.Ю. Освобождение Украины. 1943–1944. Историко-статистическое исследование / Ю.Ю. Лысаковский, В.Н. Нестеров, В.А. Удин-Некрасов – К. "КВІО", 1995. – 232 с.
229. Манштейн Э. Проигранные победы. Личные записки генерала Вермахта / Эрих фон Манштейн; [пер. с англ. Т.М. Шуликовой]. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2009. – 575 с.
230. Марамзин В. Опыт боевого применения танковых армий в наступательных операциях фронтов в Великой Отечественной войне / В. Марамзин // Военная мысль. – 1970. – № 1. – С. 68–79.
231. Меллентин Ф.В. Танковые сражения 1939–1945 гг. Боевое применение танков во Второй мировой войне / Ф.В. Меллентин – М.: Издательство иностранной литературы, 1957. – 304 с.
232. Мельников С. И. Маршал Рыбалко: Воспоминания бывшего члена Военного совета 3-й гвардейской танковой армии / Семен Иванович Мельников [лит. запись Е.М. Пятигорской]. – К.: Политиздат Украины, 1980. – 255 с.
233. Мигрин Г.П. Задача особой важности (Партизанская разведка 1941–1945) / Г.П. Мигрин, Г. П. Мищенко – К.: Вища школа, 1985. – 208 с.

234. Мерцалов А. Н. Западногерманские историки и мемуаристы о Второй мировой войне / А. Н. Мерцалов. – М.: Наука, 1967. – 203 с.
235. **Митчем С. Командиры «Третьего рейха» / Сэмюэл Митчем, Джордж Мюллер. – Смоленск: Русичи, 1995. – 320 с.**
236. Михалев С.Н. Военная стратегия: Подготовка и ведение войн Нового и Новейшего времени / Сергей Николаевич Михалев. – М., Жуковский : Кучково поле, 2003. – 952 с.
237. Москаленко К.С. На юго-западном направлении. Воспоминания командарма: в 2 кн. / Кирил Семенович Москаленко. – М.: Воениздат, 1979. – Кн. 2: 1943–1945. – 567 с.
238. Мощанский И.Б. Освобождение Правобережной Украины / Илья Борисович Мощанский. – М. : Вече, 2011. – 320 с.
239. Муковський І. Т. Звитяга і жертвність: Українці на фронтах Другої світової війни / Іван Тимофійович Муковський, Олександр Євгенович Лисенко. – К.: Пошуково-вид. агентство “Книга пам’яті України”, 1996. – 568 с.
240. Мюллер-Гиллебранд Б. Сухопутная армия Германии 1933–1945 гг. / Буркхарт Мюллер-Гиллебранд; [пер. с нем]. – М.: Изографус, Изд-во Эксмо, 2002. – 800 с.
241. Никишов Д. Развитие прорыва подвижными соединениями // Военная мысль. – 1944. – № 4. – С. 3–13.
242. Общевоинская армия в наступлении (По опыту Великой Отечественной войны 1941 – 1945 гг.) / [под ред. П.А. Курочкина]. – М.: Воениздат, 1966. – 244 с.
243. Огарев П. Танковые и механизированные корпуса в армейских наступательных операциях Советской Армии в Великой Отечественной войне // Военная мысль. – 1961. – № 9. – С. 55–68.
244. Олійник Ю.В. Радянські партизанські загони та з’єднання Хмельниччини у 1941–1944 роках: формування, бойова діяльність та чисельність / Юрій Васильович Олійник // Воєнна історія Поділля та Буковини : матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції (Камянець-Подільський, 25–26 листопада 2009 р.) – К.: Центральний музей ЗС України, 2009. – С. 331–334.
245. Операции Советских Вооруженных Сил в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. Военно-исторический очерк: В 4 т. – М.: Воениздат, 1958–1959. – Т. 3: Операции Советских Вооруженных Сил в период решающих побед (январь – декабрь 1944). – 1958. – 840 с.
246. Основні бойові операції радянських військ у 1944 році по визволенню України від фашистських загарбників : матеріали військово-наукової конференції присвяченої 50-річчю визволення України, (Київ, листопад 1994 р.) / Військово-наукове товариство Генерального штабу Збройних Сил України. К.: ГШ ЗСУ, 1996. – 84 с.
247. Памяти павших. Великая Отечественная война 1941–1945 / [Амосов В.И., Андроников В.М., Антосяк А.В. и др.] ; руководитель М.А. Гареев . – М. : Большая Российская энциклопедия, 1995. – 336 с.

248. Партизанська і підпільна боротьба в Україні (1941–1944 рр.) : Історія, люди, пам'ять. – К. : Парламентське видавництво, 2011. – 496 с.
249. Патриляк І.К. Україна в роки Другої світової війни : спроба нового концептуального погляду / Іван Казимирович Патриляк, Микола Андрійович Боровик. – Ніжин : Видавець ПП Лисенко М.М., 2010. – 590 с.
250. Пауль К. Восточный фронт: в 2 кн. / Карель Пауль. – Кн.2: Выжженная земля.1943–1944. – М.: Изографус, 2003. – 462 с.
251. Платонов С. Проскуровско–Черновицкая наступальная операция / С. Платонов, А. Грилев // Военная Мысль. – 1958. – №10. С.58–75.
252. Применение огнеметов войсками Советской Армии в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. Боевые примеры. – М.: Воениздат, 1949. – 103 с.
253. Проскуровско-Черновицкая операция // Военный энциклопедический словарь [Редкол.: А.П. Горькин, В.А. Золотарев и др.] – М.: Большая Российская энциклопедия, “РИПОЛ КЛАССИК”, 2002. – 1664 с.
254. Проскуровско-Черновицкая операция // Военный энциклопедический словарь. – М.: Эксмо, 2007. – 1024 с.
255. Радзиевский А. И. Прорыв обороны противника во втором и третьем периодах войны / А. И. Радзиевский // Военно-исторический журнал. – 1973. – № 3. – С. 12–22.
256. Радзиевский А. И. Прорыв: (По опыту Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.) / А. И. Радзиевский – М.: Воениздат, 1979. – 191 с.
257. Развитие Советских Вооруженных Сил и военного искусства в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. / [под ред. Р.А. Савушкина]. – М.: ВПА им. В.И. Ленина, 1988. – 296 с.
258. Разгром немецко-фашистских войск на Правобережной Украине (24 января – 17 апреля 1944 года): в 2 кн. / [под ред. П.А. Ротмистрова]. – М.: Издательство Высшей военной академии им. К. Е. Ворошилова, 1957. – Кн. 2. – 443 с.
259. Рокоссовский Р.К. В боях за освобождение Украины / Р.К. Рокоссовский. – К.: Україна, 2000. – 136 с.
260. Рыбалко П.С. Некоторые выводы из опыта действий танковых и механизированных соединений в условиях весенней распутицы в районе Староконстантинов–Проскуров / Павел Семенович Рыбалко // Журнал бронетанковых и механзированных войск. – 1944. – №5–6. – С.5–8.
261. Рябов В.С. Великий подвиг / Василий Сергеевич Рябов. – М.: Воениздат, 1985. – 448 с.
262. Самоходная артиллерия в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. – М.: Воениздат, 1956. – 332 с.
263. Семенів О.Є. Тернопіль у вогні. (Хроніка подій весни 1944 року) / Олександр Євгенович Семенів. – Тернопіль: ТзОВ“Терно-граф”, 2011. – 192 с.
264. Советская артиллерия в Великой Отечественной войне 1941 – 1945 гг. – М.: Воениздат 1960. – 800 с.

265. Советская кавалерия: Военно-исторический очерк. – М.: Воениздат, 1984. – 319 с.
266. Советские Военно-Воздушные Силы в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. – М.: Воениздат, 1968. – 451 с.
267. Советские танковые войска 1941 – 1945. Военно-исторический очерк. – М.: Воениздат, 1973. – 335 с.
268. Советское военное искусство в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.: В 3 т. / Военно-научное управление Генерального штаба. – М.: Воениздат, 1962. – Т. 3. – 528 с.
269. Советское военное искусство в Великой Отечественной войне. Часть 3: Вспомогательные указатели. – М.: Военная академия им. М.В. Фрунзе, 1985. – 250 с.
270. Современные методологические проблемы военной истории в системе военного образования: Монография / [под общ. ред. С.А. Тюшкевича, Р.М. Тимошева]. – М.: Военный университет, 2008. – 472 с.
271. Сталин И. В. О Великой Отечественной войне Советского Союза. – М.: Госполитиздат, 1950. – 374 с.
272. Стратегические решения и вооруженные силы: В 2 т. – М.: Арбизо, 1995. – Т. 1. – 993 с.
273. Стратегический очерк Великой Отечественной войны 1941 – 1945 гг. – М.: Воениздат, 1961. – 984 с.
274. Типпельскирх К. История Второй мировой войны / К. Типпельскирх [пер. с нем]. – М.: Издательство иностранной литературы, 1956. – 605 с.
275. Тыл Советских Вооруженных Сил в Великой Отечественной войне 1941 – 1945 / [под ред. С. К. Куркоткина]. – М.: Воениздат, 1977. – 560 с.
276. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941–1945 гг.: В 3 т. – К.: Политиздат Украины, 1975. – Т. 3. – 461 с.
277. Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття. Історичні нариси : [у 2 кн.] / редкол.: В.А. Смолій (голова) [та ін.] / НАН України. Ін-т історії України. – К.: Наукова думка, 2010. – Книга перша / [А. Айсфельд, О. Лисенко, В. Грицюк та ін.]. – 2011. – 735 с.
278. Урланис Б.Ц. История военных потерь. Людские потери европейских стран в войнах XVII–XX вв. (Историко-статистическое исследование) / Б.Ц. Урланис– СПб.: Полигон, 1998. – 558 с.
279. Фей В. Танковые сражения войск СС / Вили Фей; [пер. с англ. П. Смирнова]. – М.: Яуза; Эксмо, 2009. – 416 с.
280. Фуллер Дж. Ф. С. Вторая мировая война, 1939 – 1945. Стратегический и тактический обзор / Дж. Ф. С. Фуллер. – М.: АСТ; СПб.: Полигон, 2006. – 559 с.
281. Хлонь С.Є. Сучасні праці українських істориків з проблематики радянсько-німецької війни та їх використання у військово-патріотичному вихованні / С.Є. Хлонь // Філософсько-методологічні та соціально-психологічні проблеми реалізації людського фактору в умовах переходу Збройних Сил України до професійної армії : матеріали всеармійської науково-практичної конференції (Київ, 29 травня 2008 р.) – К.: НАОУ, 2008.

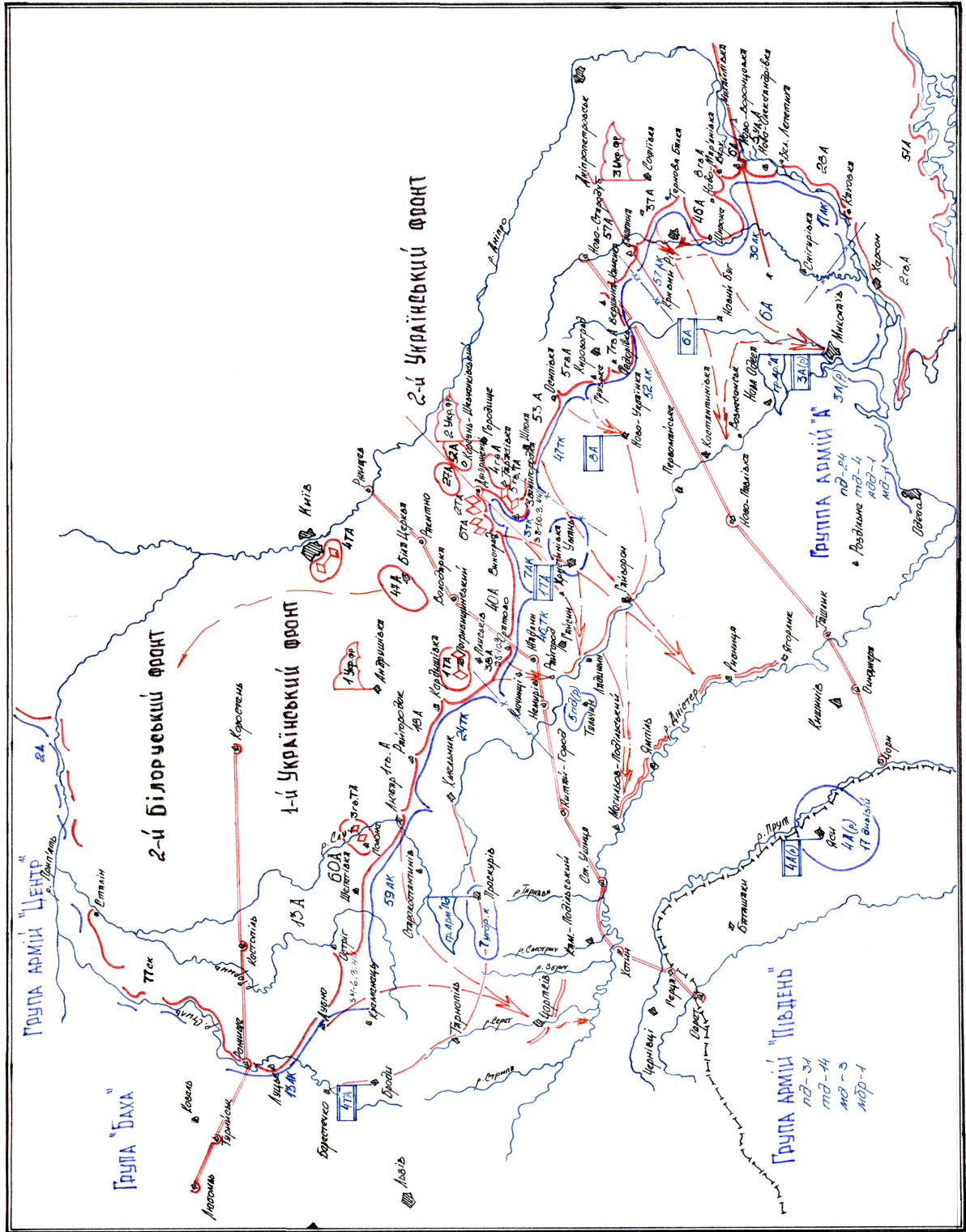
- Ч.ІІ. – С. 89–93.
282. Хлонь С.Є. Використання військово-історичних досліджень у патріотичному вихованні військовослужбовців та молоді / С.Є. Хлонь // Соціально-економічні, психологічні та історичні аспекти трансформації Збройних Сил України: матеріали науково-практичної конференції (Київ, 6 листопада 2008 р.) – К.: Національна академія оборони України, 2008. – С. 378–381.
283. Хлонь С.Є. Застосування вогнеметних частин та підрозділів у боях на теренах України / Є.В. Гаврилко, С.Є. Хлонь // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки воєнної історії краю : матеріали ХХХ Всеукраїнської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції (Луцьк, 24–25 березня 2009 р.) – Луцьк : “Пульс”, 2009. – С. 268–271.
284. Хлонь С.Є. Битва за Тарнопіль 1944 року / С.Є. Хлонь // Воєнна історія Поділля та Буковини : матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції (Камянець-Подільський, 25–26 листопада 2009 р.) – К.: Центральний музей ЗС України, 2009. – С. 378–384.
285. Хлонь С.Є. Використання хімічних військ Червоної армії в наступальних операціях на Україні у 1944 році / С.Є. Хлонь // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – Вип.13. – С. 117–124.
286. Хлонь С.Є. Маловідомі сторінки бойових дій на території України у 1944 році / С.Є. Хлонь // Україна і український народ у Другій світовій війні : Дискусії в Українському інституті національної пам'яті. – Вип.ІV. – К. : Видавець ПП Лисенко М.М., 2010. – С. 41–44.
287. Хлонь С.Є. Особливості застосування танкових армій у Проскурівсько-Чернівецькій операції / С.Є. Хлонь // Військово-науковий вісник. – 2010. – №13. – С. 108–122.
288. Хлонь С.Є. Особливості підготовки Проскурівсько-Чернівецької наступальної операції 1944 року / С.Є. Хлонь // Воєнна історія Галичини та Закарпаття : матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції (Львів, 15 квітня 2010 р.) – К.: Національний військово-історичний музей України, 2010. – С. 532–535.
289. Хлонь С.Є. Тарнопольська операція 60-ї армії / С.Є. Хлонь // Воєнна історія. – 2010. – №3(51). – С. 53–63 .
290. Хлонь С.Є. Розвиток воєнного мистецтва у Проскурівсько-Чернівецькій наступальній операції / С.Є. Хлонь // Труди університету : збірник наукових праць. – 2010. – №6 (99). – С. 292–297.
291. Хлонь С.Є. Оточення 1-ї танкової армії вермахту весною 1944 року / С.Є. Хлонь // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. – 2011. – №202. Ч.ІІ. – С. 21–24.
292. Хлонь С.Є. Роль і місце Проскурівсько-Чернівецької наступальної операції у визволенні України / С.Є. Хлонь // Україна у Другій світовій війні: джерела та інтерпретації (до 65-річчя Великої Перемоги) : Міжнародна наукова конференція (Київ, 27 квітня 2010 р.) / відповідальний редактор: Легасова Л.В. – К. : Меморіальний комплекс “Національний музей

- історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років”, 2011. – С. 274–282.
293. Хруленко І.П. Проскурівсько-Чернівецька наступальна операція 1944 року / Ігор Хруленко // Україна в полум'ї війни. 1941 – 1945. – К.: Україна, 2005. – С. 293 – 303.
294. Шейн Д. В. Танковая гвардия в бою / Дмитрий Шейн. – М. : Язуа: Эксмо, 2009. – 480 с.
295. Шиловский Е. Характерные черты советского военного искусства на третьем году войны / Е. Шиловский // Военная мысль. – 1944. – № 5–6. – С. 11–21.
296. Штеменко С.М. Генеральний штаб у роки війни : Кн. 1 і 2 / Сергій Матвійович Штеменко [пер. з рос.] – К.: Політвидав України, 1987. – 910 с.
297. Якубовский И.И. Земля в огне / Иван Игнатьевич Якубовский. – М.: Воениздат, 1975. – 567 с.
298. Якубовский И.И. На проскуровско–черновицком направлении (к 25-летию освобождения Правобережной Украины)/ И.И. Якубовский // Военно-исторический журнал. – 1969. – №4 – С.18–29.
299. Berger F. Mit Eichenlaub und Schwertern. Die höchstdekorierten Soldaten des Zweiten Weltkrieges / Florian Berger. – Wien: Selbstverlag Florian Berger, 2000. – 415 p.
300. Clark A. Barbarossa. The Russian-German Conflict 1941–1945 / Alan Clark – New York: First Edition edition, 1985. – 544 p.
301. Correlli Barnett. Hitler's Generals / Correlli Barnett. – New York, NY: Grove Press, 1989. – 528 p.
302. Fricke G. Fester Platz Tarnopol - 1944 / Gert Fricke. – Verlag Rombach Freiburg, 1986. – 161 p.
303. Fuller J. F. The Second World War 1939–1945. A strategical and tactical history / John Frederick Charles Fuller – London, 1948. – 550 p.
304. Heuer G. F. Die Generalobersten des Heeres, Inhaber Höchster Kommandostellen 1933–1945 / Gerd F. Heuer – Rastatt: Pabel-Moewig Verlag GmbH, 1997. – 224 p.
305. Manstein E. Verlorene Siede / Erich von Manstein (Lewinski) – Bonn, 1955. – 778 p.
306. Operations of Encircled Forces. German Experiences in Russia. — Department of the Army, Washington, DC 1952. – 74 p.
307. Ziemke E. Stalingrad to Berlin. The German Defeat in the East / Earl Frederick Ziemke. – Washington: University Press of the Pacific, 2002. – 564 p.

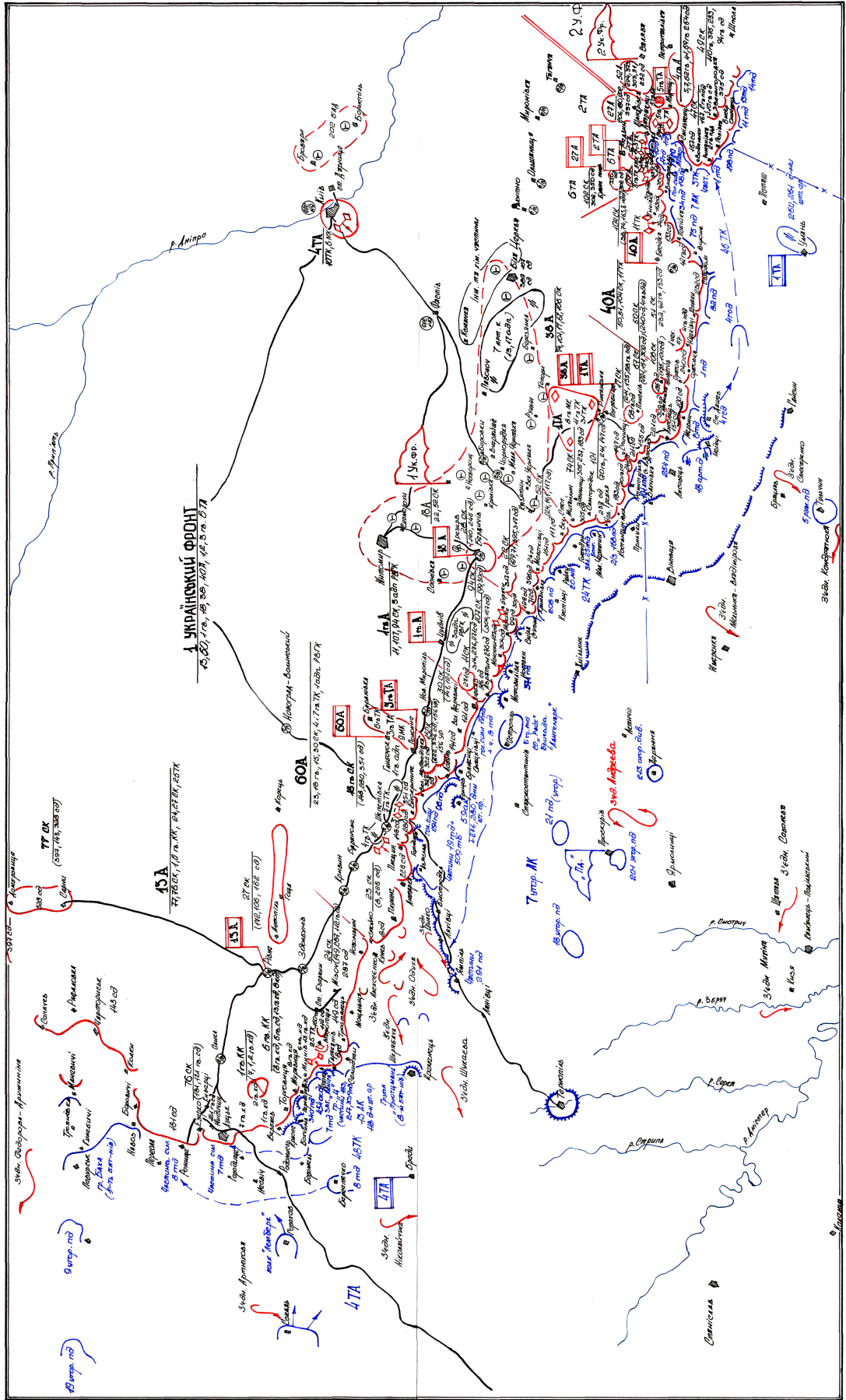
Додаток А

Схеми підготовки та ходу Проскурівсько-Чернівецької наступальної операції
військ 1-го Українського фронту

1. Завдання на операції 1-го та 2-го Українських фронтів, викладені у директивах Ставки ВГК від 18.02.1944 р.
2. Оперативна обстановка у смузі військ 1-го Українського фронту на 18.02.1944 р.
3. Рішення командувача військами 1-го Українського фронту від 20.02.1944 р. на проведення фронтової наступальної операції по розгрому угруповання німців в районі Кременець, Старокостянтинів, Тарнопіль.
4. Створення оборонного угруповання німецьких військ на проскурівському напрямку в кінці лютого – на початку березня 1944 р.
5. Бойові дії військ 1-го Українського фронту на першому етапі операції (4 – 11.03.1944 р.).
6. Оперативна обстановка на 11.03.1944 р., пропозиції командувача військами 1-го Українського фронту від 10.03.1944 р. та директива Ставки ВГК від 11.03.1944 р. на другу та третю фронтові наступальні операції.
7. Рішення командувача військами 1-го Українського фронту від 13.02.1944 р. на проведення другої фронтової наступальної операції.
8. Бойові дії військ 1-го Українського фронту на другому етапі операції (11 – 21.03.1944 р.).
9. Бойові дії військ 1-го Українського фронту на третьому етапі Проскурівсько-Чернівецької операції / у другій фронтовій наступальній операції (21 – 31.03.1944 р.).
10. Переправа 1-ї танкової армії через р. Дністер 25 – 26 березня 1944 р.
11. Рішення командувача військами 1-го Українського фронту від 29.03.1944 р. на знищення оточеного угруповання противника.
12. Бойові дії військ 1-го Українського фронту на четвертому етапі Проскурівсько-Чернівецької операції (31.03. – 17.04.1944 р.).
13. Загальна схема Проскурівсько-Чернівецької операції (за Хруленко І.П. Проскурівсько-Чернівецька наступальна операція 1944 року / Ігор Хруленко // Україна в полум'ї війни. 1941 – 1945. – К.: Україна, 2005. – С. 301)
14. Оцінка оперативної обстановки у штабі головного командування ОКХ станом на 31 березня 1944 р.
15. Оцінка оперативної обстановки у штабі головного командування ОКХ станом на 6 квітня 1944 р.
16. Оцінка оперативної обстановки у штабі головного командування ОКХ станом на 17 квітня 1944 р.
17. Оцінка оперативної обстановки у штабі головного командування ОКХ станом на 21 квітня 1944 р.

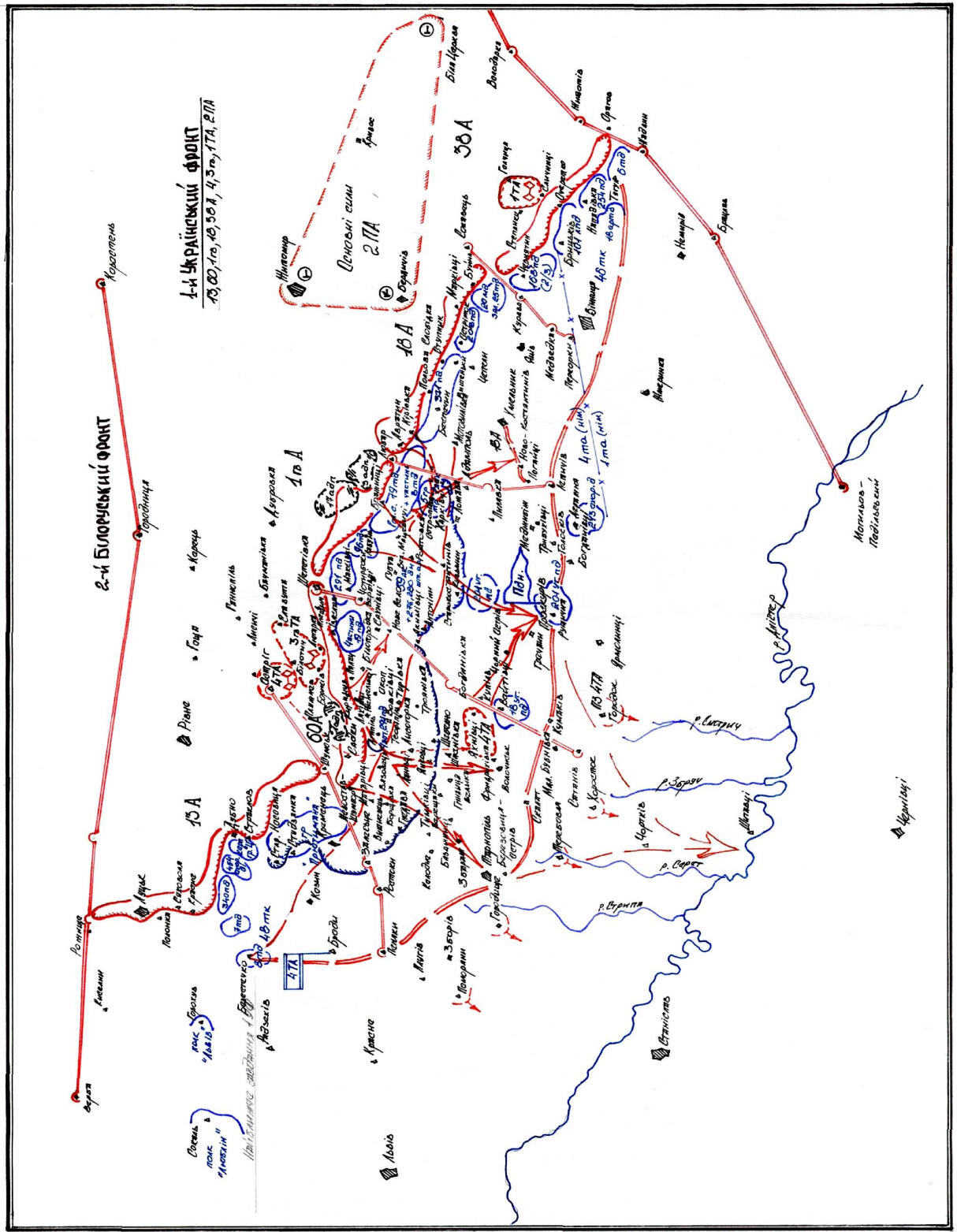

Мал. А.1. Схема 1. Завдання на операції 1-го та 2-го Українських фронтів, викладені у директивах Ставки ВГК від 18.02.1944 р.

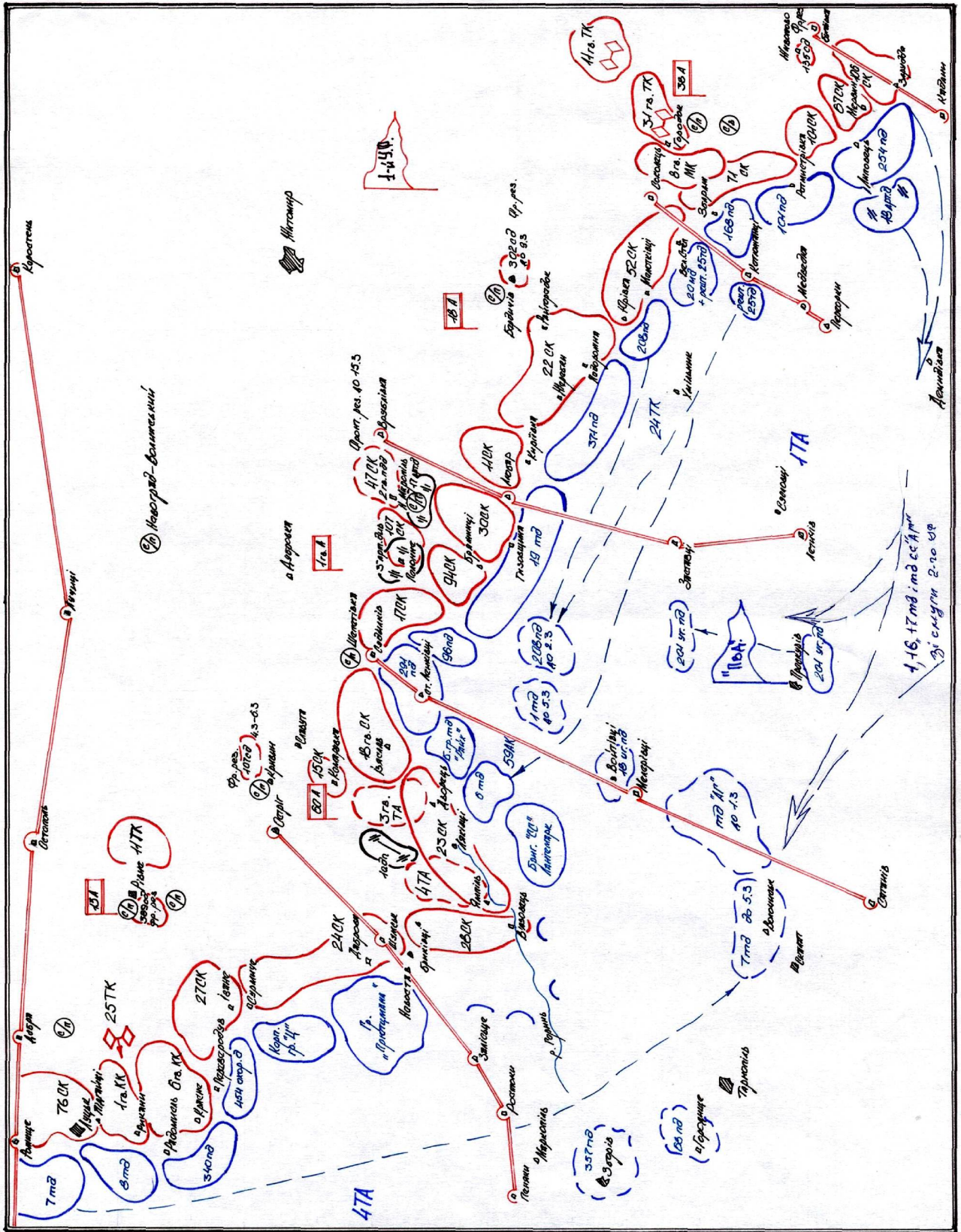

Мал. А.2. Схеми оперативної обстановки 1-го Українського фронту на 18.02.1944 р.

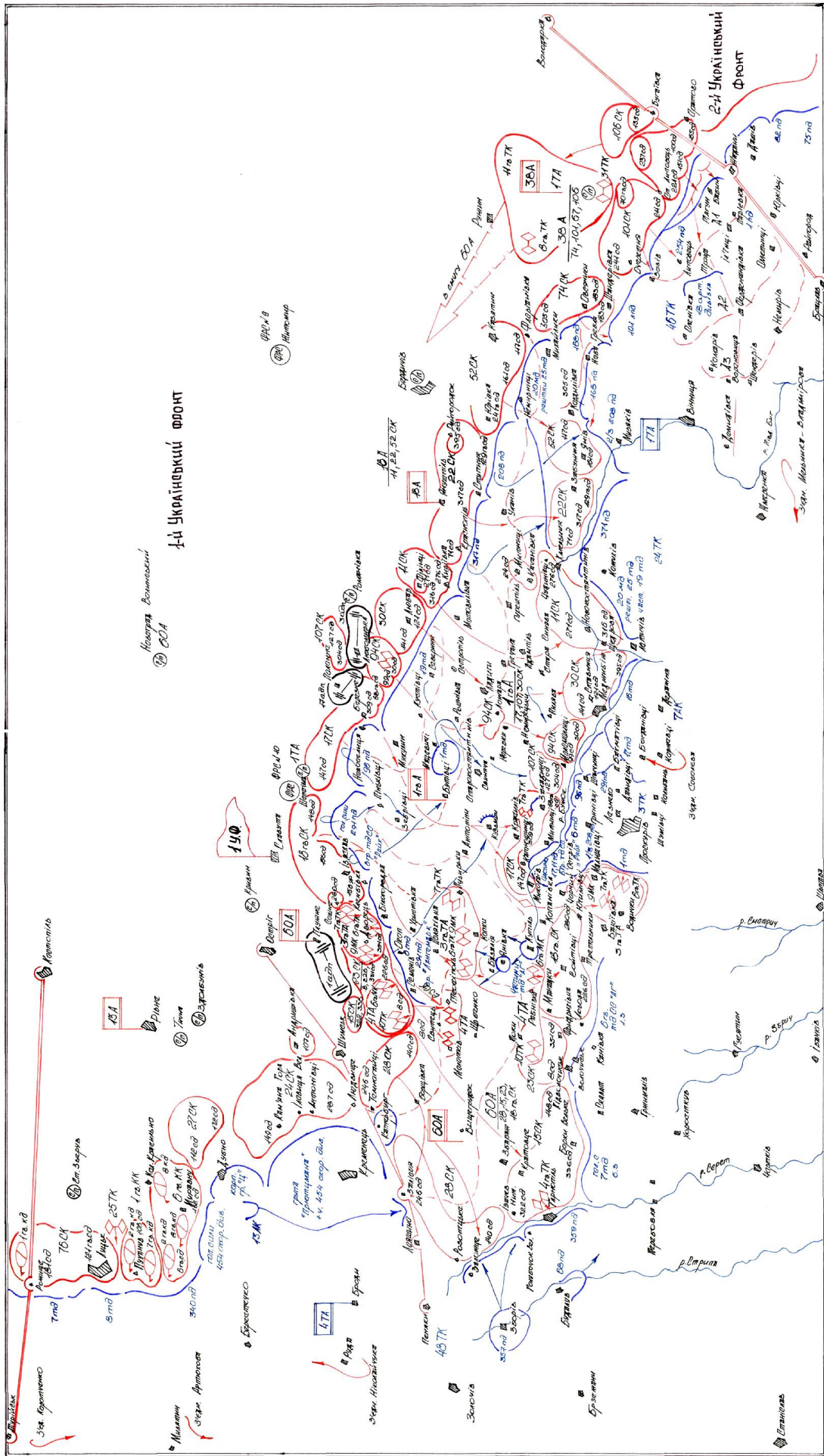

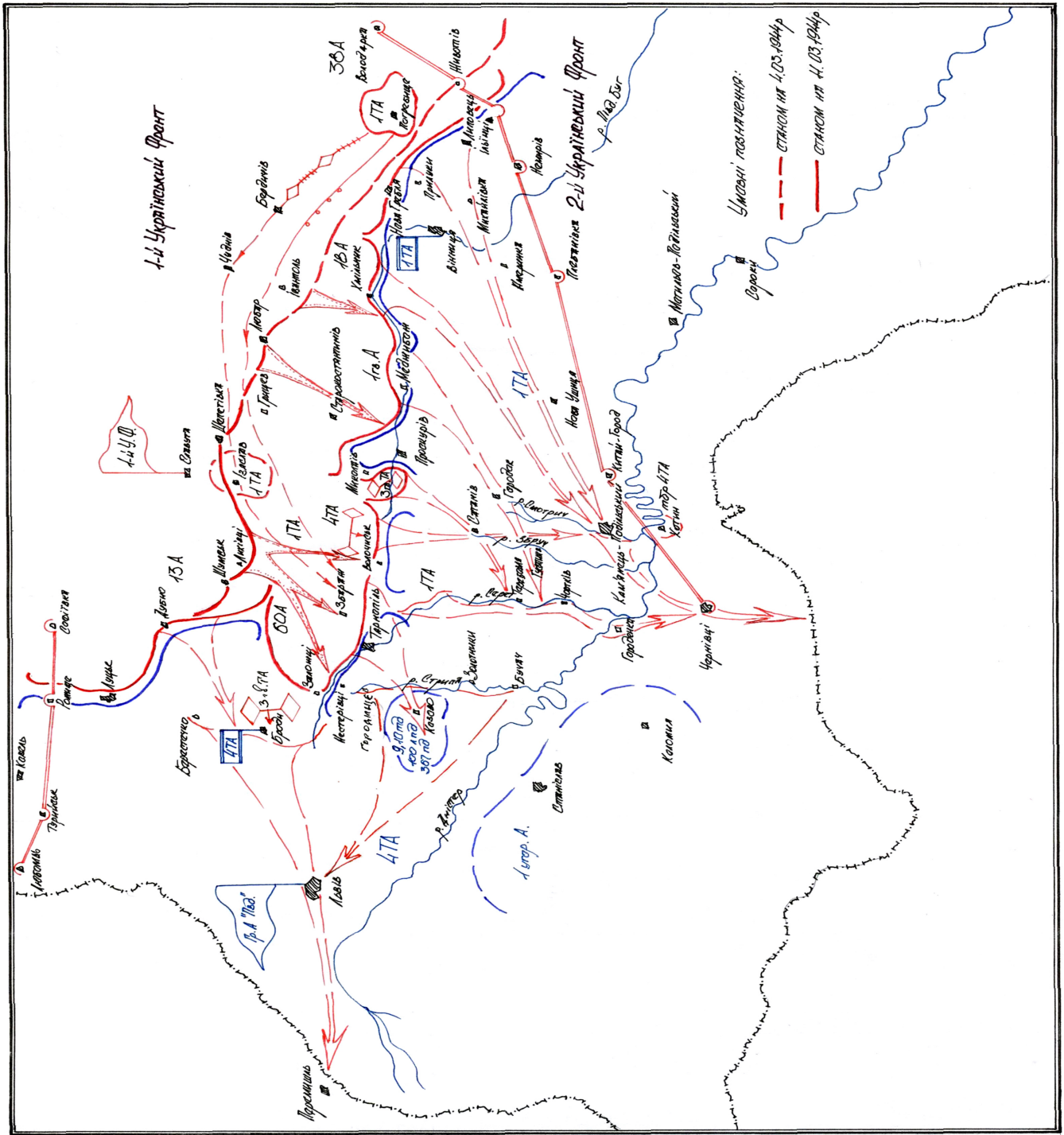
Мал. А.3. Схема 3. Рішення командувача військами 1-го Українського фронту від 20.02.1944 р. на проведення фронтової наступальної операції по розгрому угруповання німців в районі Кременець, Старокостянтинів, Гаринопіль

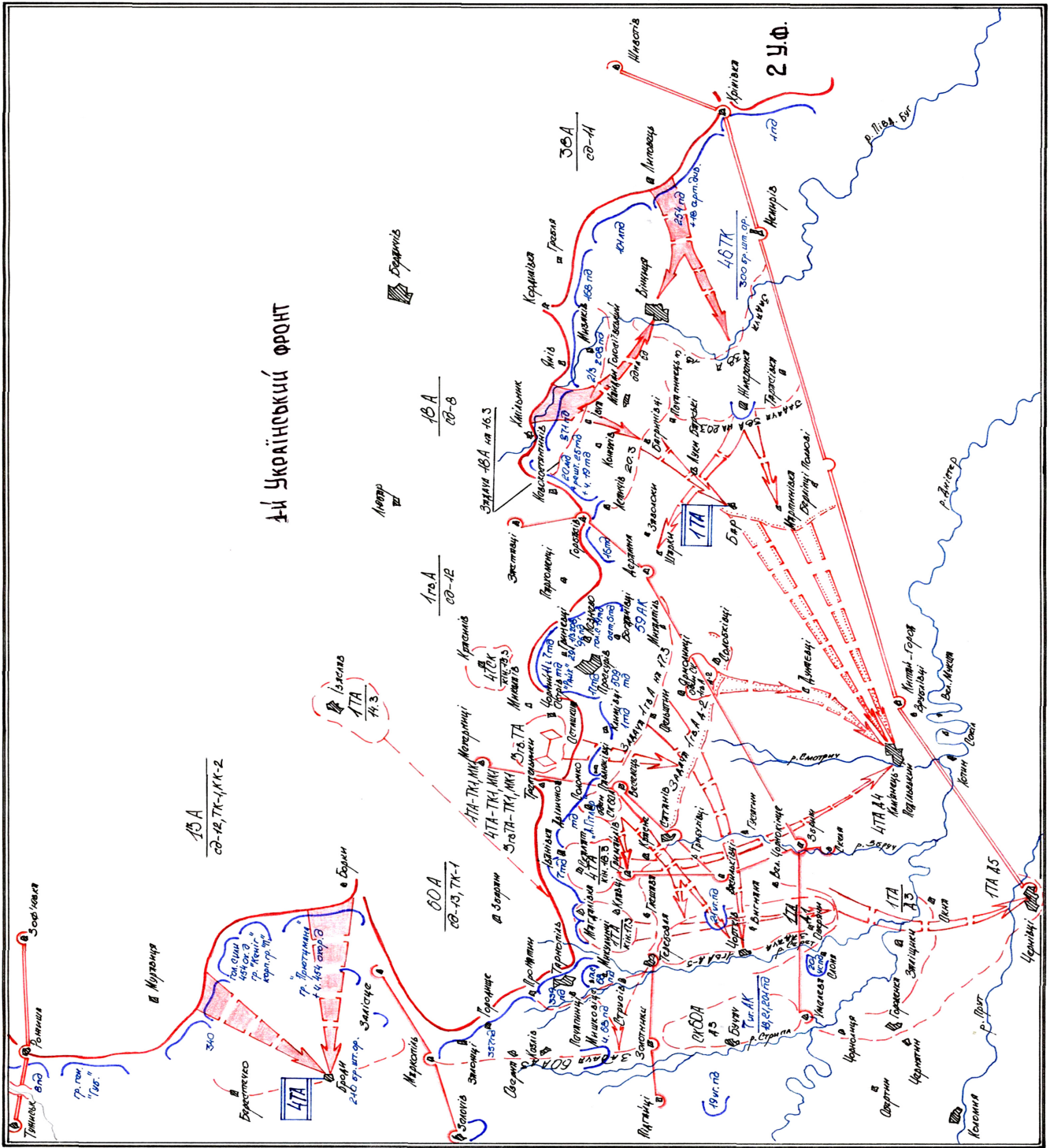
Мал. А.4. Створення оборонного угруповання німецьких військ на прокурівському напрямку в кінці лютого – на початку березня 1944 р.

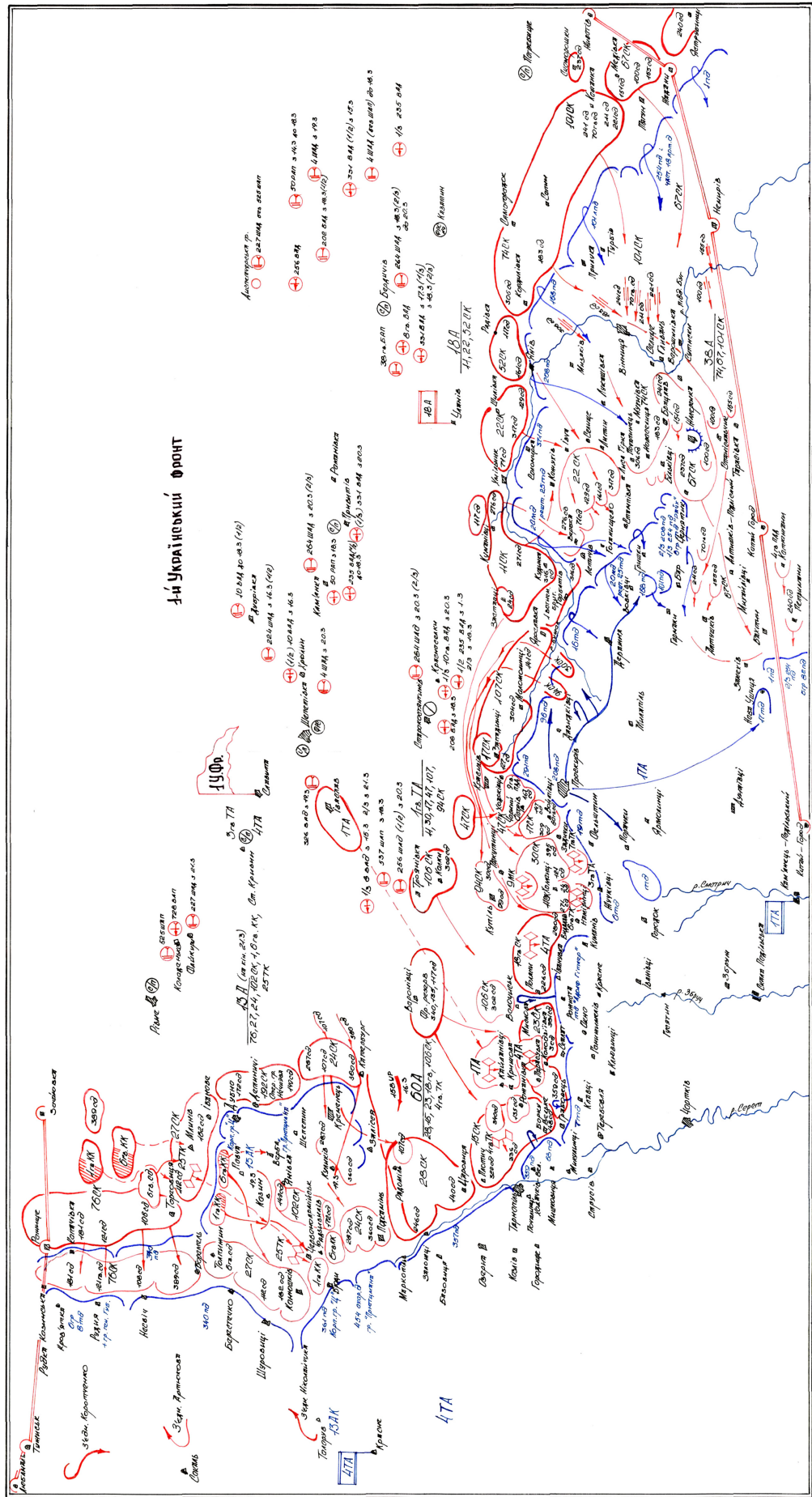
Мал. А.5. Схема 5. Бойові дії військ 1-го Українського фронту на першому етапі операції (4 – 11.03.1944 р.)

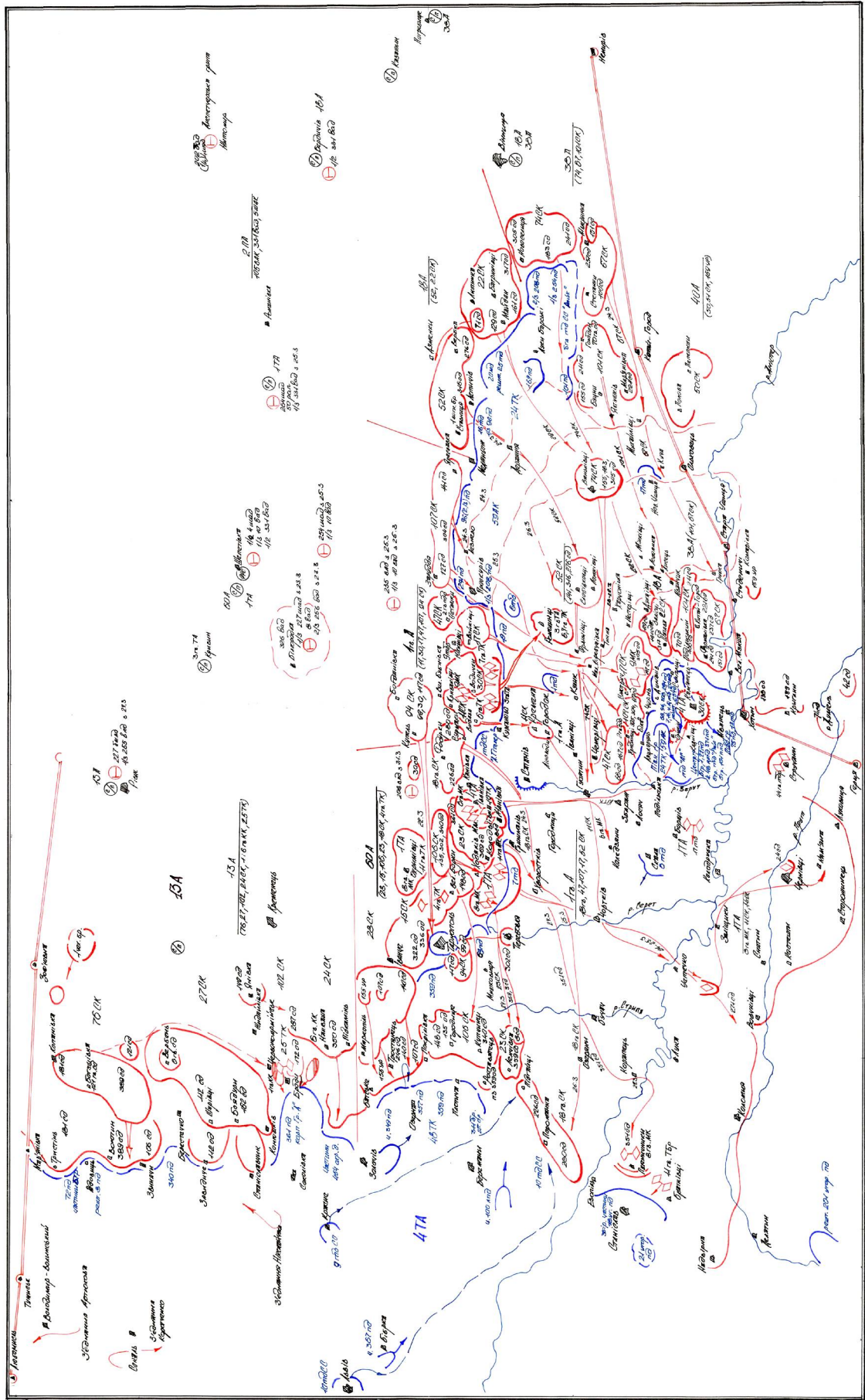
Мал. А.6. Схема б. Оперативна обстановка на 11.03.1944 р., пропозиції командувача військами 1-го Українського фронту від 10.03.1944 р. та директива Ставки ВГК від 11.03.1944 р. на другу та третю фронтові наступальні операції

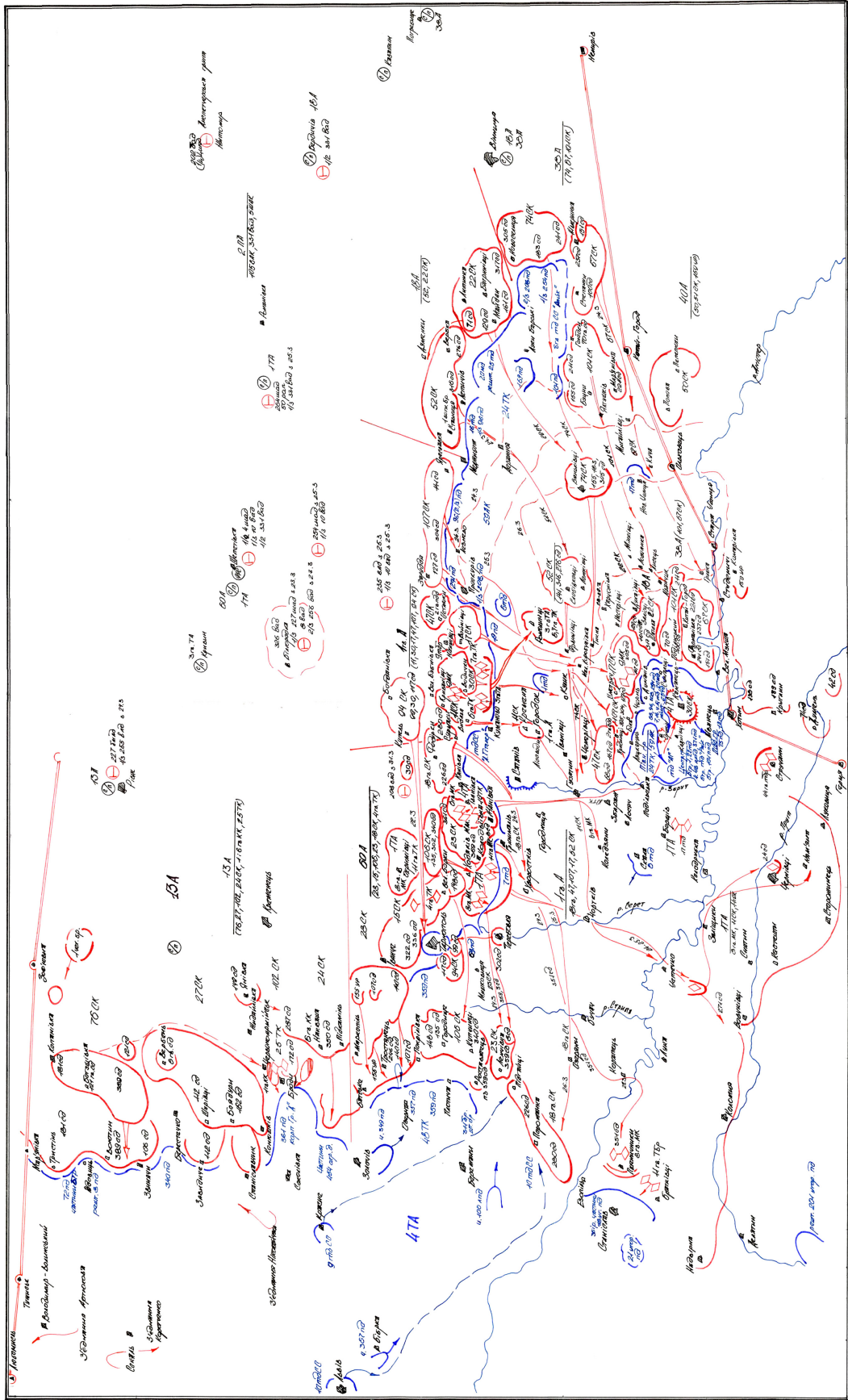
Мал. А.7. Схеми рішення командувача військами 1-го Українського фронту від 13.02.1944 р. на проведення другої фронтової наступальної операції

Мал. А. 8. Схема 8. Бойові дії військ 1-го Українського фронту на другому етапі операції (11-21. 03. 1944 р.)

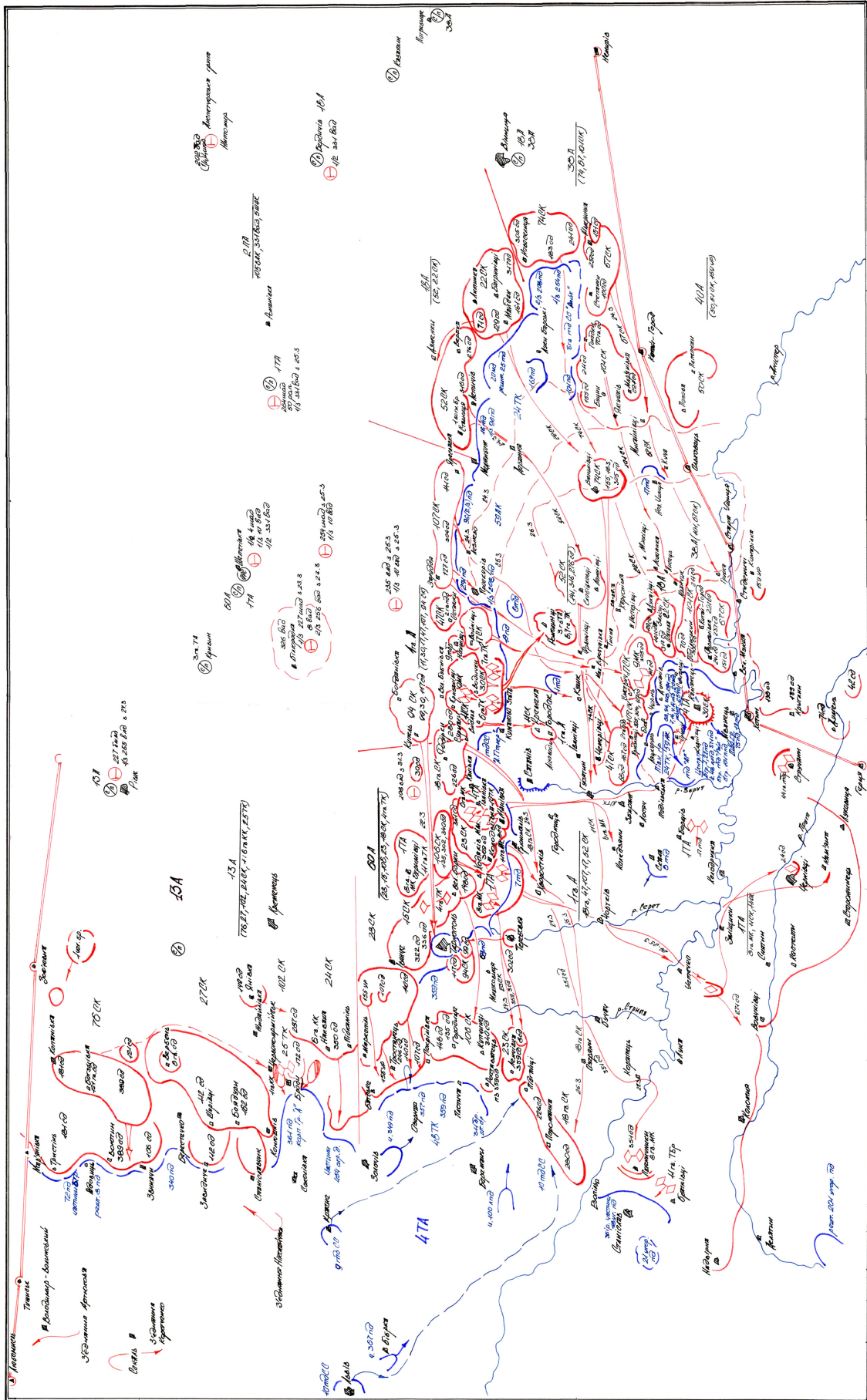

Мал. А.9. Схема 9. Бойові дії військ 1-го Українського фронту на третьому етапі Прокірівсько-Чернівецької операції / у другій фронтовій наступальній операції (21 – 31.03.1944 р.)

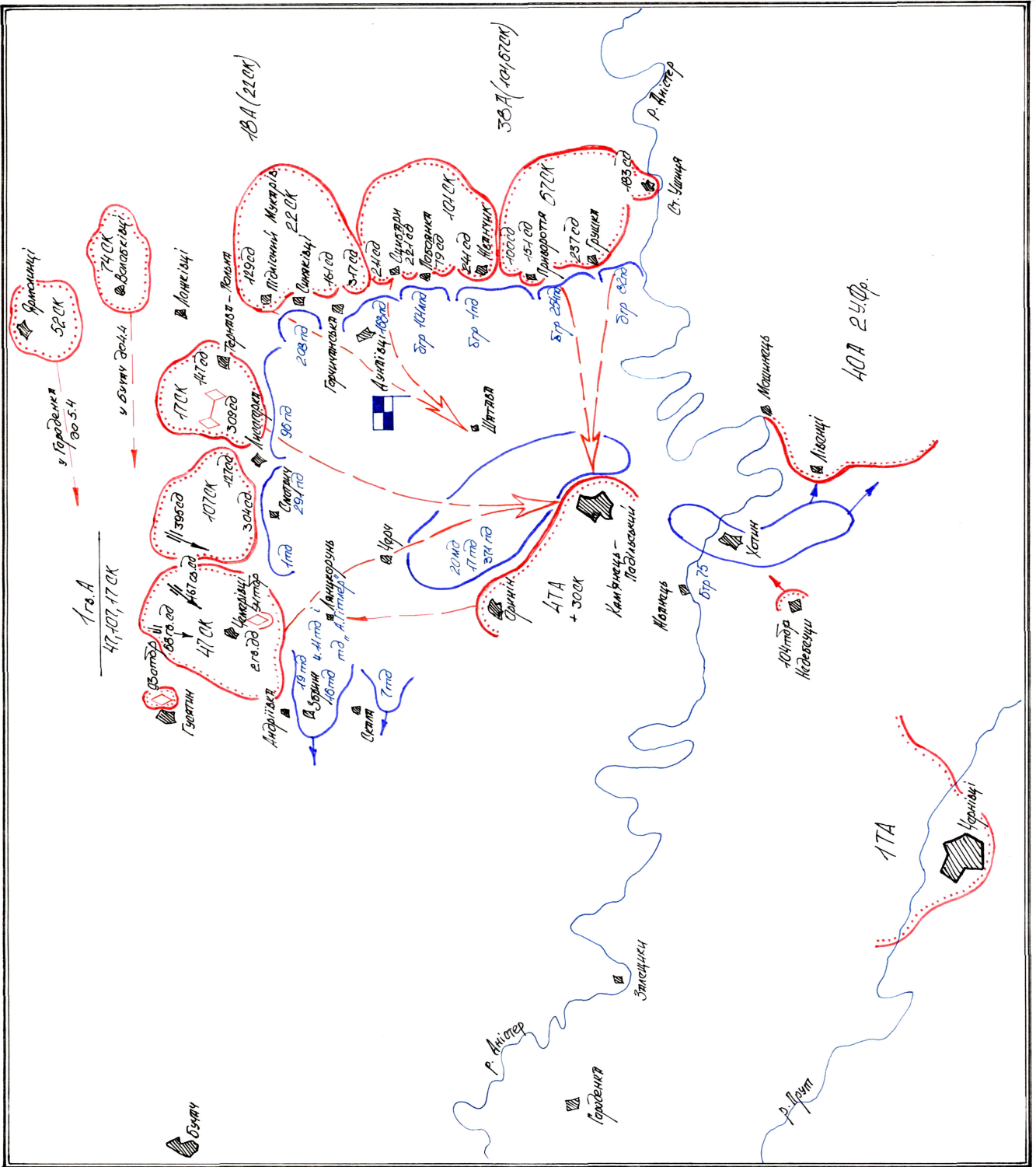
Мал. А.9. Схема 9. Бойові дії військ 1-го Українського фронту на третьому етапі Проскурівсько-Чернівцької операції / у другій фронтовій наступальній операції (21 – 31.03.1944 р.)

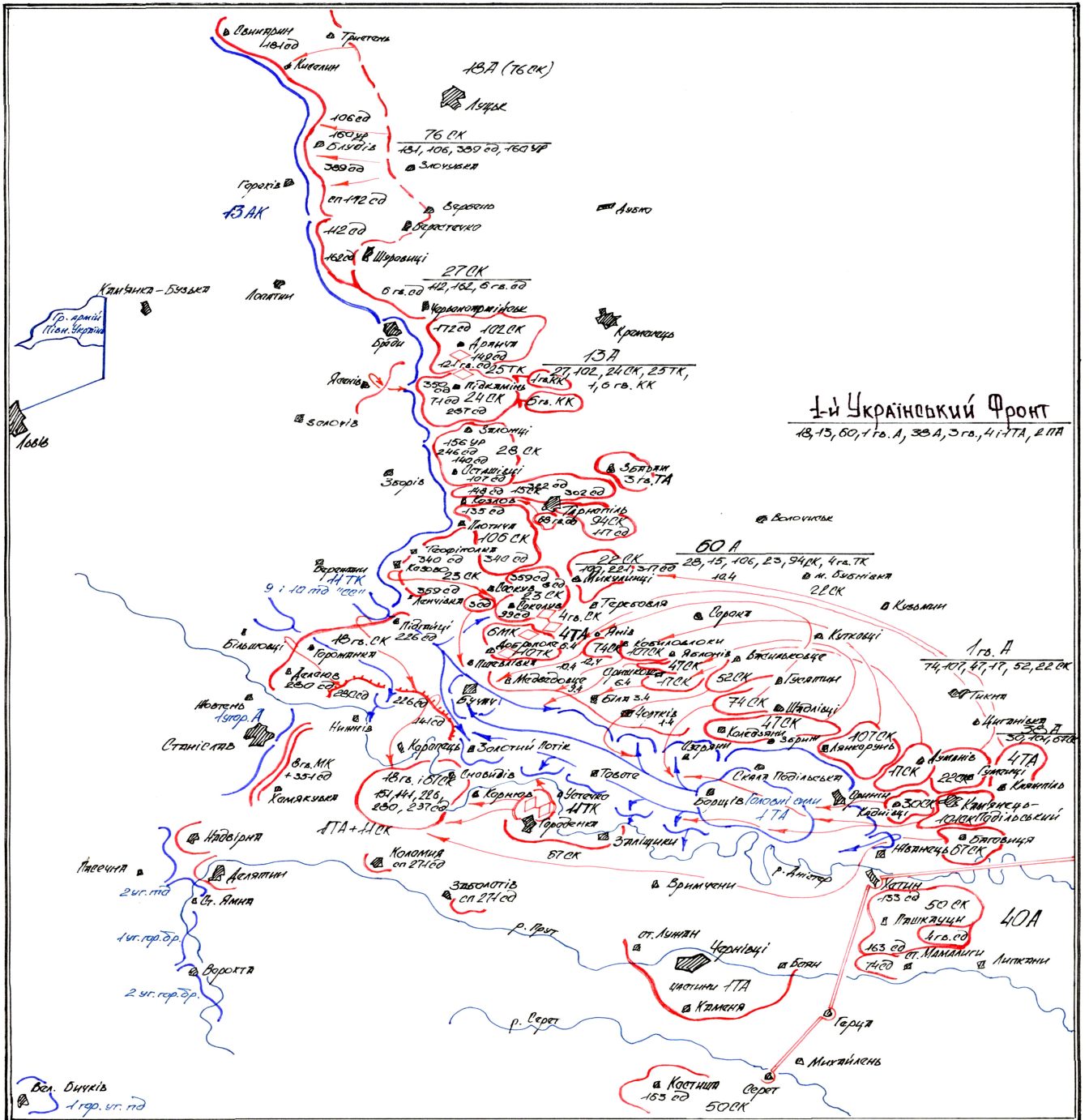

Мал. А.9. Схема 9. Бойові дії військ 1-го Українського фронту на трьому етапі Проскурівсько-Чернівцької операції / у другій фронтовій наступальній операції (21 – 31.03.1944 р.)

Мал. А.11. Схеми командувача військами 1-го Українського фронту від 29.03.1944 р. на знищення оточеного угруповання противника

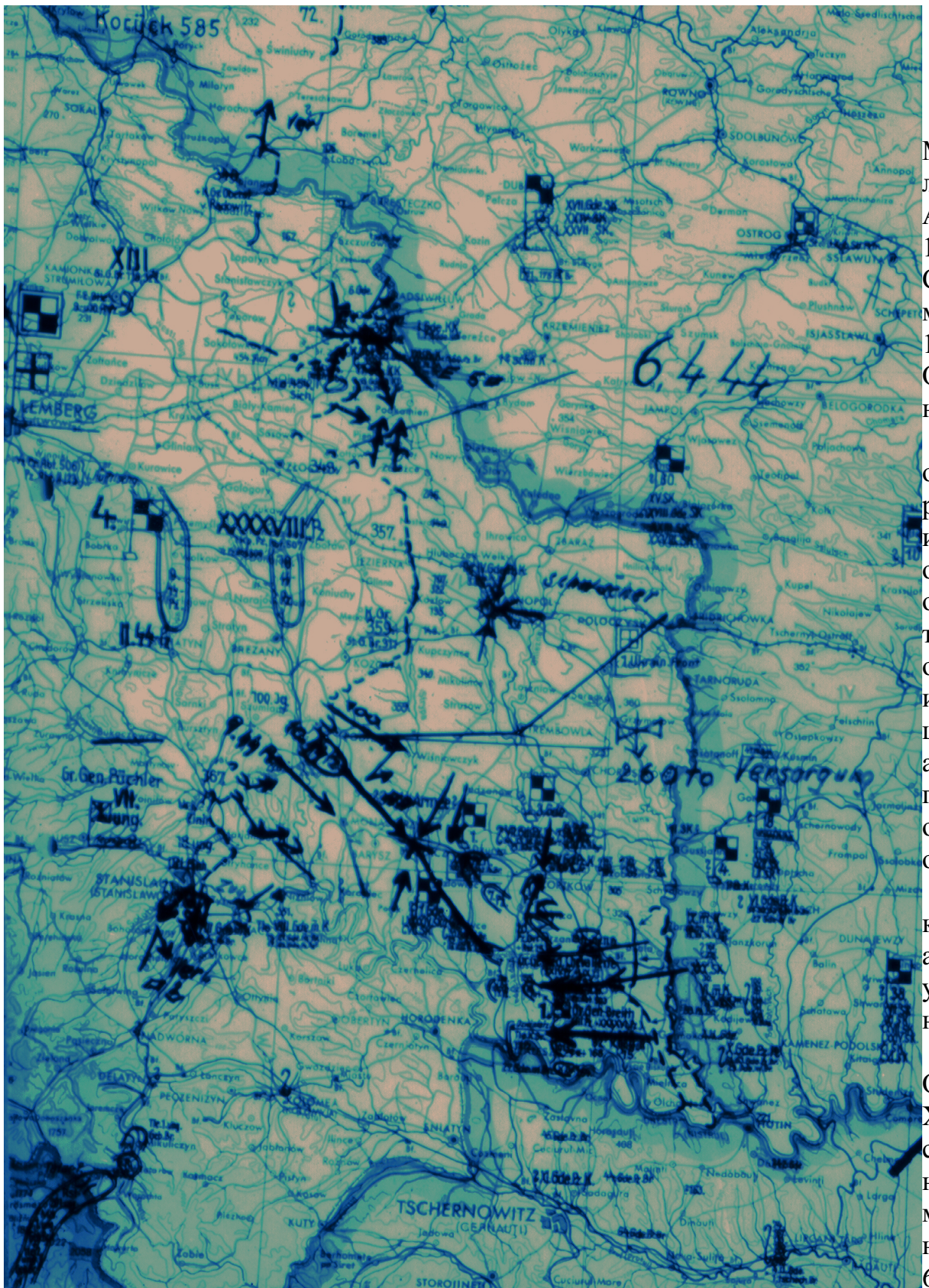
Мал. А.12. Схема 12. Бойові дії військ 1-го Українського фронту на четвертому етапі Проскурівсько-Чернівецької операції (31.03. – 17.04.1944 р.)

ГР. А. „ЮЖ. УКРАИНА“
(с 5.4)
Часть сил 4ВФ

БФ Белорусский фронт
УФ Украинский фронт
На карте цифрой 1 обозначена Польша

Ма
л.
А.
15.
Схе
ма
15.
Оці
нка

опе
рат
ивн
ої
обс
тан
овк
и у
шт
абі
ГОЛ
ОВН
ОГО

КОМ
АНД
УВА
ННЯ

ОК
Х
ста
НО
М
на
б

квітня 1944 р.
(джерело – ЦДАВО, ф. КМФ№8, оп. 2, Т-78Н53/6, ролик 136, кадр 6065313)

Мал. А.16. Схема 16. Оцінка оперативної обстановки у штабі головного командування ОКХ станом на 17 квітня 1944 р.
(джерело – ЦДАВО, ф. КМФ№8, оп. 2, Т-78Н53/6, ролик 136, кадр 6065323)

Мал. А.17. Схем а 17. Оцінка оперативної обстановки у штабі і головною командування ОКХ станом на 21 квітня 1944 р. (джерело – ЦДАВО, ф. КМ Ф№8, оп. 2, Т-

Додаток Б

Таблиця Б.1

Командування об'єднань та з'єднань 1-го Українського фронту на час підготовки та проведення Проскурівсько-Чернівецької операції

Фронт, армія, корпус, дивізія, бригада	Прізвище, ім'я по батькові (ініціали)	Військове звання	Час перебування на посаді	Примітка
1-й Український фронт	ВАТУТІН Микола Федорович	Генерал армії	20.10.43 р. – –02.03.44 р.	
	ЖУКОВ Георгій Костянтинович	Маршал Радянського Союзу	02.03.44 р. – –24.05.44 р.	
Командувачі загальновійськовими арміями				
1 гвардійська армія	ГРЕЧКО Андрій Антонович	Генерал-полковник	15.12.43 р. – до кінця війни	
13 армія	ПУХОВ Микола Павлович	Генерал-лейтенант	3 25.01.42 р. – – до кінця війни	
18 армія	ЖУРАВЛЬОВ Євгеній Петрович	Генерал-лейтенант	06.02.44 р. – 07.11.44 р.	
27 армія	ТРОФИМЕНКО Сергій Георгійович	Генерал-лейтенант	29.01.43 р. – до кінця війни	
38 армія	МОСКАЛЕНКО Кирило Семенович	Генерал-полковник	27.10.43 р. – до кінця війни	
40 армія	ЖМАЧЕНКО Пилип Феодосійович	Генерал-лейтенант	27.10.43 р. – до кінця війни	
47 армія	ПОЛЄНОВ Віталій Сергійович	Генерал-лейтенант	27.10.43 р. – 07.05.44 р.	
60 армія	ЧЕРНЯХОВСЬКИЙ Іван Данилович	Генерал-лейтенант, з 05.03.44 р. генерал-полковник	25.07.42 р. – –15.04.44 р.	
	КУРОЧКІН Павло Олексійович	Генерал-полковник	15.04.44 р. – до кінця війни	
Командувачі танковими арміями				
1 танкова армія	КАТУКОВ			

	Михайло Юхимович	Генерал-лейтенант танкових військ З 10.04.44 р. генерал-полковник танкових військ	30.01.43 р. – 25.06.44 р. 25.06.44. р. – 31.07.45 р.	З 25.06.44. гв. 1-а танкова армія
2 танкова армія	БОГДАНОВ Семен Ілліч	Генерал-лейтенант танкових військ	09.09.43 р. – 23.07.44 р.	
3 гвардійська танкова армія	РИБАЛКО Павло Семенович	Генерал-лейтенант танкових військ. З 30.12.43 р. Генерал-полковник танкових військ	14.05.43 р. – до кінця війни	
4 танкова армія	БАДАНОВ Василь Михайлович ЛЕЛЮШЕНКО Дмитро Дмитрович	Генерал-лейтенант танкових військ Генерал-лейтенант	15.07.43 р. – 29.03.44 р. 29.03.44 р.- 17.03.45 р.	
6 танкова армія	КРАВЧЕНКО Андрій Григорович	Генерал-лейтенант танкових військ	20.01.44 р. – 12.09.44 р.	
Командувачі повітряними арміями				
2 повітряна армія	КРАСОВСЬКИЙ Степан Якимович	Генерал-полковник авіації	26.03.43 р. – до кінця війни	
Командири стрілецьких корпусів				
17 гвардійський стрілецький корпус	БОНДАРЄВ Андрій Леонідович ГАСТИЛОВИЧ Антон Йосифович	Генерал-лейтенант. Генерал-майор	17.04.43 р. – 11.04.44 р. 12.04.44 р. – 07.11.44 р.	

18 гвардійський стрілецький корпус	АФОНІН Іван Михайлович	Генерал- майор	28.04.43 р. – 21.01.45 р.	
11 стрілецький корпус	КУПАРАДЗЕ Георгій Іванович	Генерал- майор	06.12.42 р. – 09.05.45 р.	
15 стрілецький корпус	ЛЮДНІКОВ Іван Ілліч	Генерал- майор	01.06.43 р. – 27.05.44 р.	
21 стрілецький корпус	БЄДІН Єфим Васильович	Генерал- майор	12.11.43 р. – 29.07.44 р.	
22 стрілецький корпус	ЗАХАРОВ Федір Васильович	Генерал- майор	15.10.43 р. – 09.05.45 р.	
23 стрілецький корпус	ЧУВАКОВ Микита Омелянкович	Генерал- майор	04.03.43 р. – 22.04.44 р.	
24 стрілецький корпус	КИРЮХІН Микола Іванович	Генерал- лейтенант	24.02.43 р. – 17.08.44 р.	
28 стрілецький корпус	ОЗИМІН Михайло Іванович	Генерал- майор	16.01.44 р. – 11.05.45 р.	
30 стрілецький корпус	ЛАЗЬКО Григорій Семенович	Генерал- майор	25.06.43 р. – 09.05.45 р.	
47 стрілецький корпус	ШМИГО Іван Степанович	Генерал- майор.	18.01.44 р. – 26.04.44 р.	
50 стрілецький корпус	МАРТИРОСЯН Саркіс Согомонович	Генерал- майор.	25.06.43. р. – 24.04.44 р.	
51 стрілецький корпус	АВДІЄНКО Петро Петрович	Генерал- майор	25.06.43 р. – 20.05.44 р.	
52 стрілецький корпус	ПЕРХОРОВИЧ Франс Йосифович	Генерал- майор	25.06.43 р. – 22.05.44 р.	
74 стрілецький корпус	ШЕВЕРДІН Федір Юхимович	Генерал- лейтенант	20.09.43 р. – 27.07.44 р.	
	ІВАНОВ			

77 стрілецький корпус	Микола Іванович ПОЗНЯК Віктор Генріхович	Генерал-майор. Генерал-майор	30.11.43 р. – 19.03.44 р. 20.03.44 р. – 09.05.45 р.	
94 стрілецький корпус	ПОПОВ Йосиф Іванович	Генерал-майор	31.08.43 р. – 03.09.45 р.	
106 стрілецький корпус	КОТЕЛКОВ Петро Васильович	Генерал-майор.	30.11.43 р. – 20.04.44 р.	
107 стрілецький корпус	ГОРДЄЄВ Дмитро Васильович	Генерал-майор	30.10.43 р. – 11.05.45 р.	
Командири танкових корпусів				
4 гвардійський танковий корпус	ПОЛУБОЯРОВ Павло Павлович	Генерал-лейтенант танкових військ	03.01.43 р. – 11.05.45 р.	
5 гвардійський танковий корпус	АЛЕКСЄЄВ Василь Михайлович	Генерал-лейтенант танк.військ	25.01.44 р. – 25.08.44 р.	
6 гвардійський танковий корпус	ПАНФІЛОВ Олексій Павлович	Генерал-майор танк . військ, з 11.03.44 р. - генерал-лейтенант танк.військ	08.10.43 р. – 25.04.44 р.	
7 гвардійський танковий корпус	ІВАНОВ Сергій Олексійович	Генерал-майор танкових військ	14.12.43 р. – 20.07.44 р.	
8 гвардійський танковий корпус	ПОПОВ Олексій Федорович	Генерал-лейтенант танк.військ	19.09.43 р. – 09.05.45 р.	
10 гвардійський танковий корпус	РОДІН Георгій Семенович БЄЛОВ Євтихій Омелянович	Генерал-лейтенант танкових військ. Генерал-майор танкових військ	23.10.43 р. – 15.03.44 р. 16.03.44 р. – 21.10.44 р.	

11 гвардійський танковий корпус	ГЕТЬМАН Андрій Лаврентійович	Генерал-лейтенант танкових військ	23.10.43 р. – 25.08.44 р.	
3 танковий корпус	ШАМШИН Олександр Олександрович ТЕЛЯКОВ Микола Матвійович МІШУЛІН Василь Олександрович	Генерал-майор танкових військ. Генерал-майор танкових військ. Генерал-лейтенант танкових військ	17.12.43 р. – 28.02.44 р. 01.03.44 р. – 29.03.44 р. 01.04.44 р. – 04.07.44 р.	
11 танковий корпус	РУДКІН Філіп Микитович	Генерал-майор танкових військ	12.01.44 р. – 14.07.44 р.	
16 танковий корпус	ДУБОВИЙ Іван Васильович	Генерал-майор танкових військ	04.12.43 р. – 10.08.44 р.	
25 танковий корпус	ФОМНІХ Євгеній Іванович	Генерал-майор танкових військ		
31 танковий корпус	ГРИГОР'ЄВ Василь Юхимович	Генерал-майор танкових військ	22.10.43 р. – 07.01.45 р.	
Командири механізованих корпусів				
6 гвардійський механізований корпус	АКІМОВ Олександр Іванович	Генерал-майор, з 15 .12.43 р. - генерал-лейтенант	26.06.43 р. – 06.12.44 р.	
5 механізований корпус	ВОЛКОВ Михайло Васильович	Генерал-лейтенант танкових військ	02.11.42 р. – 12.09.44 р.	
9 механізований корпус	МАЛИГІН Костянтин Олексійович	Генерал-майор танкових	01.08.43 р. – 07.04.44 р.	

		військ		
Командири кавалерійських корпусів				
1 гвардійський кавалерійський корпус	БАРАНОВ Віктор Кирилович	Генерал-лейтенант	10.07.42 р. – 11.05.45 р.	
6 гвардійський кавалерійський корпус	СОКОЛОВ Сергій Володимирович	Генерал-майор, з 20 .12.43 р. - генерал-лейтенант	19.01.43 р. – 09.04.45 р.	
Командири артилерійських корпусів				
7 артилерійський корпус прориву	КОРОЛЬКОВ Павло Михайлович	Генерал-майор артилерії	08.05.43 р. – 11.05.45 р.	
Командири штурмових авіаційних корпусів				
5 штурмовий авіаційний корпус	КАМАНІН Микола Петрович	Генерал-майор авіації	21.07.43 р. – 11.05.45 р.	
8 штурмовий авіаційний корпус	НАНЄЙШВІЛІ Володимир Варденович	Генерал-майор авіації	15.04.44 р. – 06.01.45 р.	
Командири бомбардувальних авіаційних корпусів				
4 бомбардув-й авіаційний корпус	АРХАНГЕЛЬСЬКИЙ Петро Петрович	Генерал-майор авіації	31.12.43 р. – 11.05.45 р.	
Командири винищувальних авіаційних корпусів				
5 винищувальний авіаційний корпус	ГАЛУНОВ Дмитро Павлович	Генерал-майор авіації	27.06.43 р. – 27.08.44 р.	
10 винищувальний авіаційний корпус	ГОЛОВНЯ Михайло Михайлович	Генерал-майор авіації	13.07.43 р. – 11.05.45 р.	
Командири гвардійських стрілецьких дивізій				
6 гвардійська стрілецька дивізія	ОНУПРІЄНКО Дмитро Платонович	Генерал-майор	28.06.43 р. – 16.08.44 р.	
42 гвардійська стрілецька дивізія	БОБРОВ Федір Олександрович	Генерал-майор	24.11.44 р. – 11.05.45 р.	
66 гвардійська стрілецька	ФРОЛОВ Сергій	Генерал-майор	29.10.43 р. – 09.05.45 р.	

дивізія	Фролович			
68 гвардійська стрілецька дивізія	СТЕНІН Володимир Пилипович	Генерал- майор	25.10.43 р. – 03.09.44 р.	
70 гвардійська стрілецька дивізія	ГУСІВ Іван Андрійович	Генерал- майор	20.06.43 р. – 29.04.44 р.	
75 гвардійська стрілецька дивізія	ГОРИШНИЙ Василь Якимович	Генерал- майор	01.03.43 р. – 09.05.45 р.	
117 гвардійська стрілецька дивізія	ВОЛКОВИЧ Тимофій Іванович	Полковник	15.01.44 р. – 11.05.45 р.	
121 гвардійська стрілецька дивізія	ЧЕРВОНИЙ Логвин Данилович	Генерал- майор	23.09.43 р. – 11.05.45 р.	
129 гвардійська стрілецька дивізія	БУШЕВ Сергій Михайлович	Генерал- майор	09.10.43 р. – 20.06.44р.	
Командири стрілецьких дивізій				
8 стрілецька дивізія	СМІРНОВ Андрій Семенович	Генерал- майор	13.12.43 р. – 26.09.44 р.	
9 стрілецька дивізія (пластунська)	МЄТЄЛЬНИКОВ Петро Іванович	Генерал- майор	05.09.43 р. – 11.05.45 р.	
23 стрілецька дивізія	БАСТЄЄВ Іван Васильович	Полковник	10.11.43 р. – 10.11.44 р.	
24 стрілецька дивізія	ПРОХОРОВ Федір Олександрович	Полковник	01.01.42 р. – 11.05.45 р.	
30 стрілецька дивізія	ЯНКОВСЬКИЙ Віктор Павлович	Полковник	20.10.43 р. – 30.07.44 р.	
38 стрілецька дивізія	КРИМОВ Маргазіан Галліулович ТІМОШКОВ Сергій Прокопійович	Полковник Генерал- майор	18.01.44 р. – 22.03.44 р. 23.03.44 р. –04.09.44 р.	
58 стрілецька дивізія	САМСОНОВ Василь Якимович	Полковник	11.11.42 р. – 30.04.45 р.	

71 стрілецька дивізія	БЕЛЯЄВ Микола Захарович	Полковник	22.11.43 р. – 04.07.44 р.	
74 стрілецька дивізія	ГІЗАТУЛЛІН Кутуб Гайнутдінович	Полковник	16.01.44 р. – 05.10.44 р.	
81 стрілецька дивізія	ХОРІКОВ Іван Павлович	Полковник	25.12.43 р. – 10.08.44 р.	
99 стрілецька дивізія	БОГДАНОВ Іван Михайлович	Полковник	17.12.43 р. – 05.04.44 р.	
100 стрілецька дивізія	КРАСАВІН Федір Михайлович	Полковник	28.01.44 р. – 11.05.45 р.	
106 стрілецька дивізія	ВЛАСОВ Михайло Маркович	Полковник	02.08.43 р. – 01.09.44 р.	
107 стрілецька дивізія	БЕЖКО Петро Максимович	Генерал-майор	30.11.42 р. – 14.06.44 р.	
112 стрілецька дивізія	ГЛАДКОВ Олександр Васильович	Полковник	24.08.43 р. – 27.01.45 р.	
121 стрілецька дивізія	ЛАДИГІН Іван Іванович	Генерал-майор	15.03.43 р. – 22.07.44 р.	
127 стрілецька дивізія	ГОВОРОВ Іван Павлович	Полковник	12.01.44 р. – 24.09.44 р.	
133 стрілецька дивізія	КАЗІШВІЛІ Михайло Зурабович БЕЛОДЕД Володимир Сидорович	Полковник	05.06.43 р. – 21.03.44 р.	
		Полковник	24.03.44 р. – 08.10.44 р.	
135 стрілецька дивізія	РОМАШИН Філіп Миколайович	Полковник	21.08.43 р. – 09.05.45 р.	
136 стрілецька дивізія	ПУЗІКОВ Іван Михайлович	Полковник, з 20.12.43 р. – генерал-майор	04.06.43 р. – 04.06.44 р.	
138 стрілецька дивізія	ВАСІЛ'ЄВ Василь	Полковник	17.02.44 р. – 11.05.45 р.	

	Юхимович			
140 стрілецька дивізія	КІСЄЛЬОВ Олександр Якович	Генерал-майор	11.05.43 р. – 24.01.45 р.	
141 стрілецька дивізія	КЛІМЕНКО Олександр Якович	Полковник	25.11.43 р. – 29.04.44 р.	
143 стрілецька дивізія	ЗАКІН Митрофан Мойсейович	Полковник	23.09.43 р. – 09.05.45 р.	
147 стрілецька дивізія	ЯКІМОВ Михайло Петрович	Генерал-майор	25.01.43 р. – 14.06.44 р.	
148 стрілецька дивізія	МІЩЕНКО Андрій Оксентійович	Генерал-майор	21.02.42 р. – 22.11.44 р.	
149 стрілецька дивізія	ОРЛОВ Андрій Архипович	Полковник	05.06.43 р. – 11.05.45 р.	
151 стрілецька дивізія	ПОДШВАЙЛОВ Денис Протасович	Генерал-майор	28.10.43 р. – 09.05.45 р.	
155 стрілецька дивізія	КАПРОВ Ілля Васильович	Полковник	06.12.42 р. – 07.04.44 р.	
161 стрілецька дивізія	ТЄРТИШНИЙ Петро Вакулович	Генерал-майор	28.11.42 р. – 30.05.44 р.	
162 стрілецька дивізія	ГРІНВАЛЬД-МУХО Лазар Васильович	Полковник	21.01.44 р. – 08.07.44 р.	
163 стрілецька дивізія	КАРЛОВ Федір Васильович	Полковник	18.03.43 р. – 09.05.45 р.	
167 стрілецька дивізія	МЄЛЬНІКОВ Іван Іванович	Генерал-майор	23.01.42 р. – 24.07.44 р.	
172 стрілецька дивізія	КОРКІШКО Микита Васильович	Полковник	02.01.44 р. – 07.05.44 р.	
180 стрілецька дивізія	МЄРКУЛОВ Серафим Петрович	Генерал-майор	25.01.44 р. – 05.06.44 р.	

181 стрілецька дивізія	САРАЄВ Олександр Андрійович ВАСИН Микола Степанович	Генерал-майор Полковник	05.02.43 р. – 10.03.44 р. 11.03.44 р. – 23.07.44 р.	
183 стрілецька дивізія	ВАСИЛЕВСЬКИЙ Леонід Дмитрович	Полковник	25.07.43 р. – 11.05.45 р.	
197 стрілецька дивізія	ДАНІЛОВСЬКИЙ Федір Семенович	Полковник	06.02.44 р. – 03.09.44 р.	
202 стрілецька дивізія	РЕВЕНКО Зиновій Савич ХОХЛОВ Іван Михайлович	Полковник Полковник	17.06.43 р. – 16.02.44 р. 11.03.44 р. – 09.05.45 р.	
206 стрілецька дивізія	КОЛЕСНИКОВ Володимир Павлович	Полковник	22.01.44 р. – 15.05.44 р.	
211 стрілецька дивізія	КИЧАЄВ Микола Олексійович КОЧЕНОВ Григорій Матвійович	Генерал-майор Полковник	17.01.44 р. – 28.03.44 р. 29.03.44 р. – 25.04.44 р.	
218 стрілецька дивізія	БАКЛАНОВ Василь Ілліч	Полковник	31.01.44 р. – 31.07.44 р.	
220 стрілецька дивізія	ПОЛЬВИК Василь Олексійович	Полковник	09.06.43 р. – 08.11.44 р.	
221 стрілецька дивізія	КУШНАРЕНКО Владислав Миколайович	Полковник	27.12.43 р. – 04.03.45 р.	
226 стрілецька дивізія	ПЕТРЕНКО Василь Якович	Полковник	22.07.43 р. – 22.05.44 р.	
232 стрілецька дивізія	КОЗИР Максим Євсейович	Генерал-майор	04.12.43 р. – 26.11.44 р.	

237 стрілецька дивізія	ПАРХОМЕНКО Федір Назарович	Генерал-майор	02.11.43 р. – 16.05.44 р.	
240 стрілецька дивізія	УМАНСЬКИЙ Терентій Фомич	Полковник	02.07.43 р. – 11.05.45 р.	
241 стрілецька дивізія	АРАБСЬЙ Павло Григорович	Генерал-майор	26.06.42 р. – 10.07.44 р.	
246 стрілецька дивізія	ФЕДОСЕНКО Михайло Георгійович	Полковник	07.06.43 р. – 17.10.44 р.	
253 стрілецька дивізія	ФІЛАТОВ Олександр Євстигнійович	Полковник	11.11.43 р. – 23.05.44 р.	
271 стрілецька дивізія	ЛЕМАНТОВИЧ Віктор Маркович	Полковник	25.12.43 р. – 29.04.44 р.	
273 стрілецька дивізія	ЛОТОЦЬКИЙ Семен Сергійович	Полковник	24.12.43 р. – 17.09.44 р.	
276 стрілецька дивізія	ГРИНЧЕНКО Тимофій Устинович	Полковник	24.12.43 р. – 06.07.44 р.	
280 стрілецька дивізія	СЕБАСТЯНОВ Іван Олександрович СИМАЧЕНКО Пилип Фролович	Генерал-майор Полковник	12.02.44 р. – 03.04.44 р. 04.04.44 р. – 19.04.45 р.	
287 стрілецька дивізія	ПАНКРАТОВ Йосип Миколайович	Генерал-майор	12.06.42 р. – 25.04.45 р.	
302 стрілецька дивізія	КУЧЕРЕНКО Микола Пантелеймонович	Полковник	03.10.43р. – 30.03.45 р.	
304 стрілецька дивізія	МУЗИКІН Михайло Максимович БОГДАНОВ Іван Михайлович	Полковник Полковник	23.10.43 р. – 28.03.44 р. 29.03.44 р. – 02.06.44 р.	
305 стрілецька дивізія	ВОСИЛЬЄВ Олександр Федорович	Полковник	02.05.43 р. – 11.05.45 р.	

309 стрілецька дивізія	ДРЕМІН Дмитро Феоктистович ВДОВІН Григорій Григорович	Генерал-майор Полковник	02.03.43 р. – 07.04.44 р. 08.04.44 р. – 02.05.44 р.	
316 стрілецька дивізія	ОХМАН Микола Петрович ЄРМОЛАСВ Всеволод Миколайович ДРЕМІН Дмитро Феоктистович	Полковник Полковник Генерал-майор	25.09.43 р. – 11.04.44 р. 12.04.44 р. – 13.04.44 р. 14.04.44 р. – 01.05.44 р.	
317 стрілецька дивізія	ЖЕРДІЄНКО Микола Терентійович	Підполковник з 05.03.44 р. – полковник	16.12.43р. – 18.12.44 р.	
322 стрілецька дивізія	ЛАЩЕНКО Петро Миколайович	Полковник	26.08.43р. – 16.07.44 р.	
327 стрілецька дивізія	КОЗИК Омелян Васильович	Генерал-майор	01.05.44р. – 25.04.45 р.	
328 стрілецька дивізія	ПАВЛОВСЬКИЙ Іван Григорович	Полковник	06.05.43 р. – 09.05.45 р.	
329 стрілецька дивізія	ЯМАНОВ Олексій Олександрович	Генерал-майор	04.05.44 р. – 25.07.44 р.	
336 стрілецька дивізія	ІГНАЧЕВ Максим Арсентійович	Полковник	02.07.43р. – 04.08.44 р.	
337 стрілецька дивізія	ГОРОБЕЦЬ Тарас Павлович	Полковник	13.02.44 р. – 09.05.45 р.	
340 стрілецька дивізія	ДРЯХЛОВ Іван Дмитрович	Полковник	27.01.44 р. – 29.04.44 р.	
350 стрілецька дивізія	ВСХІН Григорій Іванович	Генерал-майор	04.09.43р. – 11.05.45 р.	
	КОЗИК			

351 стрілецька дивізія	Омелян Васильович ЗАМИРОВСЬКИЙ Никифор Матвійович ДУДАРЕВ Ілля Федорович	Генерал-майор Генерал-майор Генерал-майор	31.01.44 р. – 14.03.44 р. 18.03.44 р. – 08.04.44 р. 09.04.44 р. – 12.04.45 р.	
359 стрілецька дивізія	КОСОЛАПОВ Петро Павлович	Полковник	14.07.43 р. – 09.05.45 р.	
389 стрілецька дивізія	КОЛОБОВ Леонід Олександрович	Полковник	05.09.42 р. – 11.05.45 р.	
395 стрілецька дивізія	ВОРОЖИЩЄВ Олександр Васильович	Полковник	18.10.43 р. – 01.09.44 р.	
397 стрілецька дивізія	АНТОН'ЄВ Микола Федорович	Полковник	15.01.43 р. – 09.05.45 р.	
415 стрілецька дивізія	МОЦАЛКОВ Павло Іванович	Полковник	01.08.43 р. – 09.05.45 р.	
Командири артилерійських дивізій				
3 артилерійська дивізія прориву	САНЬКО Іван Феодосійович	Полковник, з 16.11.43 р. - генерал-майор артилерії	04.11.42 р. – 11.05.45 р.	
13 артилерійська дивізія прориву	КРАСНОКУТСЬКИЙ Данило Михайлович	Полковник, з 28.09.43 р. - генерал-майор артилерії	07.06.43 р. – 30.06.44 р.	
17 артилерійська дивізія прориву	ВОЛКЕНШТЕЙН Сергій Сергійович	Полковник, з 21.04.43 р. - генерал-майор артилерії	01.12.42 р. – 11.05.44 р.	
Командири кавалерійських дивізій				
	АРИСТОВ	Полковник		

1 гвардійська кавалерійська дивізія	Сергій Васильович		18.02.44р. – 16.07.44р.	
2 гвардійська кавалерійська дивізія	МАМСУРОВ Хаджи-Умар Джиорович	Генерал-майор	19.04.43 р. – 11.05.45 р.	
7 гвардійська кавалерійська дивізія	ВАСИЛЬЇВ В'ячеслав Дмитрович	Полковник	22.03.43 р. – 06.04.44 р.	
8 гвардійська кавалерійська дивізія	ПАВЛОВ Дмитро Миколайович	Полковник, з 17.01.44 р. - генерал-майор	21.10.43 р. – 09.05.45 р.	
13 гвардійська кавалерійська дивізія	ЗУБОВ Петро Іванович	Полковник, з 17.01.44 р. - г-майор	02.08.43 р. – 05.04.44 р.	
8 кавалерійська дивізія	ХРУСТАЛЬОВ Петро Олексійович	Полковник	19.11.41 р. – 11.05.45 р.	
Командири повітрянодесантних дивізій				
2 гвардійська повітрянодесантна дивізія	ДУДАРЄВ Ілля Федорович	Генерал-майор	05.03.43 р. – 08.03.44 р.	
	ЧОРНИЙ Степан Макарович	Полковник	09.03.44 р. – 11.05.45 р.	
3 гвардійська повітрянодесантна дивізія	КОНЄВ Іван Микитович	Полковник	08.12.42 р. – 09.05.45 р.	
4 гвардійська повітрянодесантна дивізія	РУМ'ЯНЦЕВ Олександр Дмитрович	Генерал-майор	19.04.43р. – 20.09.45 р.	
Командири зенітно-артилерійських дивізій				
8 зенітно-артилерійська дивізія	КАМЕНСЬКИЙ Іван Гаврилович	Підполковник, з 18.12.42р. - полковник	15.12.42р. – 12.05.44 р.	Перетворена у 4 гв. зенад 12.05.44 р.
9 зенітно-артилерійська дивізія	РОЩИЦЬКИЙ Микола Олександрович	Підполковник, з 09.07.43 р. - полковник	03.06.43р. – 09.05.44 р.	
10 зенітно-артилерійська дивізія	СУССКИЙ Степан Якович	Підполковник,	20.04.43р. – 11.05.44 р.	

		з 09.07.43 р. - полковник		
21 зенітно-артилерійська дивізія	КАСАТКИН Георгій Володимирович	Полковник, з 18.11.44 р. - генерал-майор артилерії	07.02.43р. – 11.05.44 р.	
23 зенітно-артилерійська дивізія	ЛЮБИМОВ Яків Михайлович	Полковник	17.01.44 р. – 11.05.45 р.	
25 зенітно-артилерійська дивізія	ЖИБУРКУС Іван Йосипович	Полковник, з 16.05.44 р. - г-майор артилерії	24.09.43р. – 11.05.44 р.	
37 зенітно-артилерійська дивізія	ГУДКОВ Леонід Сергійович	Полковник, з 16.05.44 р. - г-майор артилерії	14.01.44 р. – 11.05.45 р.	
68 зенітно-артилерійська дивізія	КОЗЛОВ Олександр Федорович	Полковник	08.10.43 р. – 17.03.45р.	
Командири штурмових авіаційних дивізій				
4 гвардійська штурмова авіаційна дивізія	ЛЕВАДНИЙ Олександр Сидорович	Полковник	16.01.44 р. – 23.05.44 р.	
10 гвардійська штурмова авіаційна дивізія	ВІТРУК Андрій Никифорович	Генерал-майор авіації	05.02.44 р. – 09.05.45 р.	
224 штурмова авіаційна дивізія	КОТЕЛЬНИКОВ Михайло Васильович	Полковник, з 02.08.44 р. - генерал-майор авіації	19.02.43 р. – 05.01.45р.	
227 штурмова авіаційна дивізія	ЛОЖЕЧНИКОВ Андрій Олександрович	Полковник	24.05.42 р. – 27.04.44 р.	
264 штурмова авіаційна дивізія	КЛОБУКОВ Євгеній Васильович	Підполковник, з 04.02.44 р. - полковник	04.09.43 р. – 11.05.45р.	
291 штурмова авіаційна дивізія	ВІТРУК Андрій Никифорович	Полковник, з 04.02.43 р. - генерал-майор	20.07.42 р. – 05.02.44р.	Перетворена у 10 гв. шад 05.02.44 р.

		авіації		
Командири винищувальних авіаційних дивізій				
8 гвардійська винищувальна авіаційна дивізія	ДАВИДОВ Віктор Йосипович	Підполков- ник, з 04.02.44 р. - полковник	06.12.43 р. – 11.05.45 р.	
10 гвардійська винищувальна авіаційна дивізія	ХЛУСОВИЧ Іван Михайлович	Підполков- ник, з 04.02.44 р. - полковник	16.12.43 р. – 01.06.44 р.	
235 винищувальна авіаційна дивізія	ЛАКСЄВ Іван Олексійович	Генерал- майор авіації	29.04.43 р. – 19.08.44 р.	
256 винищувальна авіаційна дивізія	ГЕРАСИМОВ Микола Семенович	Підполков- ник, з 28.05.43 р. – полковник	25.12.42 р. – 16.11.44 р.	
331 винищувальна авіаційна дивізія	СЕМЕНЕНКО Іван Андрійович	Полковник	25.11.43 р. – 11.05.45 р.	
Командири бомбардувальних авіаційних дивізій				
202 бомбардувальна авіаційна дивізія	НЕЧИПОРЕНКО Степан Ігнатович	Полковник, з 13.04.44 р. ген.-майор авіації	03.11.42 р. – 19.09.44 р.	
219 бомбардувальна авіаційна дивізія	АНИСИМОВ Петро Миколайович	Полковник	17.02.43 р. – 11.05.45р.	
321 бомбардувальна авіаційна дивізія	ЧУК Іван Григорович	Полковник	18.06.43 р. – 11.05.45р.	
Командири нічних бомбардувальних авіаційних дивізій				
208 нічна бомбардувальна авіаційна дивізія	ЮЗЕЇВ Леонід Миколайович	Полковник	27.05.43 р. – 11.05.45р.	
326 нічна бомбардувальна авіаційна дивізія	ФЕДУЛЬІВ Семен Іванович	Полковник, з 13.04.44 р. - генерал- майор авіації	15.10.43 р. – 17.06.44р.	
Командири танкових бригад				
1 гвардійська танкова бригада	ГОРЕЛОВ Володимир	Полковник	19.09.42 р. – 05.07.44 р.	

	Михайлович			
11 гвардійська танкова бригада	КОШАЄВ Микола Михайлович ЄРЕМІЙ Борис Романович	Полковник Полковник	03.08.43 р. – 27.03.44 р. 28.03.44 р. – 09.05.45 р.	
12 гвардійська танкова бригада	ДУШАК Микола Григорович	Полковник	19.02.43 р. – 11.05.45 р.	
13 гвардійська танкова бригада	БАУКОВ Леонід Іванович	Полковник	02.01.43 р. – 26.11.44 р.	
14 гвардійська танкова бригада	СКИДАНОВ Олександр Юхимович	Підполковник	01.02.44 р. – 11.05.45 р.	
20 гвардійська танкова бригада	ШУТОВ Степан Федорович	Підполковник з 21.02.44 р. - полковник	1609.43 р. – 15.09.44 р.	
21 гвардійська танкова бригада	ПАВЛОВСЬКИЙ Григорій Тимофійович	Підполковник	08.02.44 р. – 15.08.44 р.	
22 гвардійська танкова бригада	ЖИЛІН Федір Андрійович	Полковник	16.05.43 р. – 15.08.44 р.	
40 гвардійська танкова бригада	ВЄДЄНІЧЕВ Ніл Григорович КОШЕЛІВ Іван Андрійович	Полковник Підполковник	23.10.43 р. – 22.03.44 р. 23.03.44 р. – 30.07.44 р.	
44 гвардійська танкова бригада	ГУСАКОВСЬКИЙ Йосип Іраклійович	Підполковник з 21.02.44 р. - полковник	23.10.43 р. – 09.05.45 р.	
45 гвардійська танкова бригада	МОРГУНОВ Микола Вікторович	Полковник	23.10.43 р. – 09.05.45 р.	
51 гвардійська танкова бригада	МІХАЛЄВ Костянтин Васильович	Підполковник	02.01.44 р. – 01.07.44 р.	
52 гвардійська танкова бригада	ПЛІСЬКО Михайло	Підполковник	07.01.44 р. – 29.09.44 р.	

	Леонтійович			
53 гвардійська танкова бригада	АРХІПОВ Василь Сергійович	Полковник	16.08.43 р. – 11.05.45 р.	
54 гвардійська танкова бригада	УТРЮМОВ Степан Іванович	Полковник	10.01.44 р. – 05.09.44 р.	
55 гвардійська танкова бригада	БОРОДІН Олександр Степанович	Полковник	10.12.43 р. – 24.07.44 р.	
56 гвардійська танкова бригада	НОВОХАТЬКО Михайло Степанович	Полковник	16.01.44 р. – 15.03.44 р.	
	СЛЮСАРЕНКО Захар Карпович	Полковник	16.03.44 р. – 11.05.45 р.	
61 гвардійська танкова бригада	ЖУКОВ Микола Григорович	Підполковник	23.10.43 р. – 14.01.44 р.	
62 гвардійська танкова бригада	ДЕНИСОВ Сергій Олексійович	Підполковник	23.10.43 р. – 04.04.45 р.	
63 гвардійська танкова бригада	ФОМІЧОВ Михайло Георгійович	Полковник	16.02.44 р. – 11.05.45 р.	
64 гвардійська танкова бригада	БОЙКО Іван Никифорович	Підполковник	01.02.44 р. – 09.05.45 р.	
20 танкова бригада	КОНСТАНТИНОВ Микола Павлович	Полковник	16.12.41 р. – 09.05.45р.	
36 танкова бригада	ЛУКЯНОВ Олексій Власович	Полковник	17.08.43 р. – 07.09.44р.	
50 танкова бригада	ЛІБЕРМАН Роман Олександрович	Полковник	11.11.43 р. – 15.08.44р.	
51 танкова бригада	МИРВОДА Семен Никифорович	Полковник	10.12.43 р. – 06.08.44р.	
65 танкова бригада	ШЕВЧЕНКО Олександр	Полковник	16.10.42 р. – 15.07.44р.	

	Йосипович			
91 танкова бригада	ЯКУБОВСЬКИЙ Іван Гнатович	Полковник	01.03.42 р. – 05.06.44р.	
100 танкова бригада	МИХАЙЛОВ Ісай Петрович	Полковник	07.02.44 р. – 25.11.44р.	
103 танкова бригада	МАКАРОВ Василь Йосипович	Підполковник	07.03.44 р. – 25.06.44р.	
107 танкова бригада	АБРАМІВ Тихон Порфирович	Полковник	16.10.43 р. – 20.11.44р.	
109 танкова бригада	БАБКОВСЬКИЙ Петро Дмитрович	Підполковник, з 15.12.43 р. - полковник	30.04.43 р. – 10.06.44 р.	
111 танкова бригада	ГРАНОВСЬКИЙ Ісак Наумович	Підполковник, з 10.12.43 р. - полковник	30.09.42 р. – 15.10.44 р.	
129 танкова бригада	ПЕТРУШИН Микола Васильович	Полковник	09.08.42 р. – 08.06.44 р.	
150 танкова бригада	ПУШКАРЬОВ Сергій Пилипович	Полковник	16.12.43 р. – 15.04.45 р.	
162 танкова бригада	КОСИХ Михайло Дмитрович	Полковник	14.02.44 р. – 20.05.44 р.	
164 танкова бригада	КОПИЛОВ Микола Веніамінович	Полковник	24.05.43 р. – 30.08.44 р.	
175 танкова бригада	СКИДАНОВ Олександр Юхимович РЯБОВ Павло Михайлович	Підполковник Полковник	15.02.44 р. – 13.03.44 р. 14.03.44 р. – 20.12.44 р.	
237 танкова бригада	ПЕТУШКОВ Олександр	Полковник	19.02.44 р. – 11.09.44 р.	

	Іванович			
242 танкова бригада	КОМПАНИЄЦЬ Андрій Якович	Майор	02.01.44 р. – 25.04.44 р.	

Додаток В

Бойовий склад 1-го Українського фронту на час підготовки та проведення Проскурівсько-Чернівецької операції

Таблиця В.1

Бойовий склад 1-го Українського фронту на 1 березня 1944 р.

Найменування об'єднання	Стрілецькі, повітрянодесантні війська і кавалерія	Артилерія РВГК, армійська і корпусна артилерія	Бронетанкові і механізовані війська	Військово-Повітряні Сили	Інженерні війська	Вогнеметні частини
1-а гвардійська армія	17 гв. ск (68 гв., 147, 309 сд), 30 ск (121, 141 сд), 94 ск (30, 99 сд), 107 ск (127, 304 сд)	3 адп (15 лабр, 5 гарабр, 1 габр, 116 вгабр, 7 мінбр), 17 адп (37 лабр, 39 гарабр, 50 габр, 92 вгабр, 108 габр ВП, 22 мінбр), 518 гарап, 8 гв., 32 вптабр, 4 гв., 1642 вптап, 12 мінбр, 496, 525 мінп, 5, 65 і 329 гв. мп, 25 зенад (1067, 1356, 1362, 1368 зенап), 580 зенап	93 тбр, 1, 12, 29 і 58 гв. отп, 374 гв. всап	—	6 ісбр, 7, 351 оіб	—
13-та армія	24 ск (149, 287 сд), 27 ск (6 гв., 112, 172 сд), 76 ск (121 гв., 181 сд), 106, 162 сд, 1 гв. кк (1, 2 і 7 гв. кд, 58 тп, 1244 сап, 143 гв. вптап, 1 гв. овптдн, 49 міндн, 1 гв. мп, 319 зенап), 6 гв. кк (8 і 13 гв., 8 кд, 1813 сап, 142 гв. вптап, 6 гв. овптдн, 47 гв. міндн, 11 гв. мп, 1732 зенап)	33 гарабр, 19 гв. гарап, 111 гв., 805, 1528 гап, 22 вптабр, 316 гв., 493, 868, 1076, 1643, 1644, 1645 вптап, 128, 476, 477, 497 мінп, 323 гв. мп, 10 зенад (802, 975, 984, 994 зенап), 37 зенад (1400, 1404, 1408, 1412 зенап), 1287 зенап	11 тк (20, 36, 65 тбр, 12 мсбр, 1461, 1493 сап, 93 мцб, 738 овптдн, 243 мінп, 115 гв. мдн, 1388 зенап), 25 тк (111, 162, 175 тбр, 20 мсбр, 41, 1451 сап, 53 мцб, 1497 вптап, 746 овптдн, 459 мінп, 2 гв. мдн, 1702 зенап), 150 тбр	—	7 шісбр, 275, 1505 оіб, 9, 20 пмб, 12 пмб (3 пмбр)	—
18-та армія	11 ск (271, 276, 316 сд), 22 ск (129 гв., 71, 317,	69 гв. гарап, 408 вптап, 569 мінп, 269 гв. зенап	—	—	50 оіб	—

	395 сд), 52 ск (117 гв., 24, 161 сд)					
38-а армія	67 ск (151, 221 сд), 74 ск (183, 237, 305 сд), 101 ск (70 гв., 211, 241 сд), 106 ск (100, 135, 155 сд)	628 гарап, 23 вптабр, 222, 269, 1663, 1672 вптап, 491 мінп, 21 зенад (1044, 1334, 1340, 1346 зенап)	39 отп, 1890, 1899, 1900 сап	—	15 шісбр, 268 оіб	—
60-та армія	18 гв. ск (148, 280 сд), 15 ск (322, 336 сд), 23 ск (8, 226, 351 сд), 28 ск (140, 246 сд)	1 гв. ад (3 гв. лабр, 1 гв. гарабр, 2 гв. габр), 24 гв. гарабр, 1156 гарап, 839 гап, 7 гв. вптабр, 350, 563, 640, 1075, 1178, 1506, 1660 вптап, 138 мінп, 83 і 98 гв. мп, 23 зенад (1336, 1342, 1348 зенап), 217 зенап	4 гв. тк (12, 13 в 14 гв. тбр, 3 гв. мсбр, 76 мцб, 756 вптап, 752 овптдн, 264 мінп, 240 гв. мдн, 120 гв. зенап), 59 отп, 1820, 1889 сап, 37, 49, 58 одн брп	—	59 ісбр, 317 оіб	—
1-а танкова армія	—	1664 вптап, 79 гв. мп, 8 зенад (797, 848, 978, 1063 зенап)	8 гв. мк (19, 20 і 21 гв. мехбр, 1 гв. тбр, 8 гв. мцб, 353 гв. вптап, 756 овптдн, 265 гв. мінп, 405 гв. мдн, 358 гв. зенап), 11 гв. тк (40, 44 і 45 гв. тбр, 27 гв. мсбр, 9 гв. мцб, 362 гв. вптап, 391 овптдн, 270 гв. мінп, 53 гв. мдн), 31 тк (100, 237, 242 тбр, 65 мсбр, 400 гв. сап, 1548 всап, 98 мцб, 753 овптдн, 617 мінп, 201 гв. мдн, 396 зенап), 64 гв. тбр, 81 мцб	—	71, 267 оіб	—
	—			—	182 оіб	—

3-я гвардійська танкова армія		91 гв. мп, 1381, 1394 зенап	9 мк (69, 70, 71 мехбр, 47 і 49 гв. тп, 100 мцб, 108 гв. вптап, 396 овптдн, 616 мінп, 1719 зенап), 6 гв. тк (51, 52 і 53 гв. тбр, 22 гв. мсбр, 702, 1893 сап, 3 гв. мцб, 1666 вптап, 55 гв. овптдн, 272 гв. мінп, 286 гв. зенап), 7 гв. тк (54, 55 і 56 гв. тбр, 23 гв. мсбр, 1507, 1894 сап, 4 гв. мцб, 312 гв. вптап, 56 гв. овптдн, 467 гв. мінп, 287 гв. зенап), 91 тбр, 50 мцп, 39 оабрб			
4-та танкова армія	–	312 гв. мп	6 гв. мк (16 і 17 гв., 49 мехбр, 29, 56 тп, 1 гв. сап, 95 мцб, 51 гв. вптап, 740 овптдн, 240 мінп, 52 гв. мдн, 31 гв. озадн), 10 гв. тк (61, 62 і 63 гв. тбр, 29 гв. мсбр, 356 гв. сап, 7 гв. мцб, 357 гв. вптап, 62 гв. овптдн, 299 гв. мінп, 248 гв. мдн, 359 гв. зенап), 51 мцп	–	88 оіб	–
2-га повітряна армія	–	1554, 1555, 1605 зенап	–	4 бак (202, 219 бад), 5 шак (4 гв., 264 шад), 5 вак (8 гв., 256 вад), 10 вак (10 гв., 235 вад), 10 гв., 224, 227 шад, 331 вад, 208, 362 нбад, 19	–	–

				вап, 50 рап, 372, 385 оапс, 8 ап ЦПФ, 48, 51, 60, 66 краез		
З'єднання і частини фронтового підпорядкування	47 ск (2 гв. пдд, 167, 340 сд), 102 ск (302, 350, 359 сд), 107, 389 сд, 156, 160 УР	7 акп (управління), 13 адп (47 габр, 88 вгабр, 101 габр ВП, 17 мінбр), 25 гв. габр, 76 і 112 гв. гарап, 9 гв., 28 вптабр, 317 гв., 130, 163, 645, 874, 1593, 1646, 1689 вптап, 9 гірсько-в'ючн., 494 мінп, 3 гв. мд (15, 18 і 32 гв. мбр), 36, 88 і 314 гв. мп, 1064 зенап (23 зенад), 1288, 1954 зенап, 22 гв., 332 озадн	59 гв. тп (9 мк), 293 гв., 1228, 1419, 1442, 1454, 1812 сап, 1827 всап, 45 одн брп	4 санап	9 ісбр, 42 ібр с/н, 3, 6 пмбр, 13 гв. батальйон мінерів, 27, 235 оіб, 49, 50, 108 пмб	1, 2, 22 овб
Всього в складі фронту: загальновійськових армій – 5, танкових армій – 3, повітряних армій – 1	ск – 20, сд – 55, пдд – 1, кк – 2, кд – 6, УР – 2	ак – 1, адп – 3, ад – 1, оабр – 3, оап – 11, вптабр – 7, овптап – 30, омінбр – 1, омінп – 11, гв. мд – 1, гв. мп – 12, зенад – 6, зенап – 11, озадн – 2	мк – 3, тк – 8, отбр – 4, отп – 6, сап – 13, мцп – 2, омцб – 1, оабрб – 1, одн брп – 4	бак – 1, шак – 1, вак – 2, бад – 2, шад – 5, вад – 5, нбад – 2, вап – 1, рап – 1	інжбр – 6, пмбр – 2, інжб – 14, пмб – 5	овб – 3

Бойовий склад 1-го Українського фронту на 1 квітня 1944 р.

Найменування об'єднання	Стрілецькі, повітрянодесантні війська і кавалерія	Артилерія РВГК, армійська і корпусна артилерія	Бронетанкові і механізовані війська	Військово-Повітряні Сили	Інженерні війська	Вогнеметні частини
1-а гвардійська армія	17 гв. ск (147, 309 сд), 18 гв. ск (226, 280 сд), 47 ск (2 гв. пдд, 68 гв., 167 сд), 107 ск (127, 304, 395 сд)	3 адп (15 лабр, 5 гарабр, 1 габр, 116 вгабр, 7 мінбр), 518 гарап, 496 гірсько-в'ючн., 525 мінп, 329 гв. мп, 25 зенад (1067, 1356, 1362, 1368 зенап), 580 зенап	93 тбр, 1 і 29 гв. отп, 374 і 399 гв. всап	–	6, 9 ісбр, 7, 27, 351 оіб	2 овб
13-а армія	24 ск (71, 287, 350 сд), 27 ск (6 гв., 112, 162 сд), 76 ск (106, 181, 389 сд), 102 ск (121 гв., 149, 172 сд), 1 гв. кк (1, 2 і 7 гв. кд, 58 тп, 1244 сап, 143 гв. вптап, 1 гв. овптдн, 1 гв. мп, 49 міндн, 319 зенап, 1 гв. зенбатр), 6 гв. кк (8 і 13 гв., 8 кд, 1813 сап, 142 гв. вптап, 6 гв. овптдн, 11 гв. мп, 47 гв. міндн, 1732 зенап), 1 пбр (чех.), 160 УР	33 гарабр, 39 гарабр (17 адп), 19 і 112 гв. гарап, 111 гв., 805, 1528 гап, 22 вптабр, 316 гв., 493, 868, 1076, 1643, 1644, 1645 вптап, 128, 476, 477, 497 мінп, 10 зенад (802, 975, 984, 994 зенап), 37 зенад (1400, 1404, 1408, 1412 зенап), 1287 зенап	11 тк (20, 36, 65 тбр, 12 мсбр, 1461, 1493 сап, 93 мцб, 738 овптдн, 243 мінп, 115 гв. мдн, 1388 зенап), 25 тк (111, 162, 175 тбр, 20 мсбр, 1253, 1451 сап, 53 мцб, 1497 вптап, 746 овптдн, 459 мінп, 2 гв. мдн, 1702 зенап), 150 тбр, 45, 49 одн брп	–	7 шісбр, 275 оіб, 9, 20 іпмб	–
18-га армія	22 ск (129 гв., 161, 317 сд)	69 гв. гарап, 569 мінп, 269 гв. зенап	–	–	50 оіб	1 овб

38-а армія	67 ск (100, 151, 237, 241 сд), 101 ск (70 гв., 211, 221 сд)	628 гарап, 23 вптабр, 269, 1663 вптап, 491 мінп, 21 зенад (1044, 1334, 1340, 1346 зенап)	1890, 1899, 1900 сап	–	15 шісбр, 268 оіб	–
60-та армія	15 ск (148, 322, 336 сд), 23 ск (8, 359 сд), 28 ск (107, 140, 246 сд), 94 ск (117 гв., 99 сд), 106 ск (135, 302, 340 сд), 156 УР	1 гв. ад (3 гв. лабр, 1 гв. гарабр, 2 гв. габр), 24 гв. гарабр, 1156 гарап, 839 гап, 7 и 8 гв., 28 вптабр, 640, 1506, 1660 вптап, 9, 138 мінп, 3 оппдаас, 23 зенад (1336, 1342, 1348 зенап), 217 зенап	4 гв. тк (12, 13 і 14 гв. тбр, 3 гв. мсбр, 76 мцб, 756 вптап, 752 овптдн, 264 мінп, 240 гв. мдн, 120 гв. зенап), 59 отп, 1889 сап, 37, 58 одн брп	–	59 ісбр, 235, 317 оіб	–
1-а танкова армія	11 ск (24, 271, 351 сд)	874, 1646, 1664 вптап, 79 гв. мп, 8 зенад (797, 848, 978, 1063 зенап)	8 гв. мк (19, 20 і 21 гв. мехбр, 1 гв. тбр, 353 гв. вптап, 756 овптдн, 8 гв. мцб, 265 гв. мінп, 405 гв. мдн, 358 гв. зенап), 11 гв. тк (40, 44 і 45 гв. тбр, 27 гв. мсбр, 9 гв. мцб, 362 гв. вптап, 391 овптдн, 270 гв. мінп, 53 гв. мдн), 64 гв. тбр, 1442, 1812 сап, 81 мцб	–	3 пмбр, 71, 267 оіб	–
3-я гвардійська танкова армія	–	91 гв. мп, 1381, 1394 зенап	6 гв. тк (51, 52 і 53 гв. тбр, 22 гв. мсбр, 702, 1893 сап, 3 гв. мцб, 1666 вптап, 55 гв. овптдн, 272 гв. мінп, 286 гв. зенап), 7 гв. тк (54, 55 і 56 гв. тбр, 23 гв. мсбр, 1507, 1894 сап, 4 гв. мцб, 312 гв. вптап, 56 гв. овптдн, 467 гв. мінп, 287 гв. зенап), 9	–	182 оіб	–

			мк (69, 70, 71 мехбр, 47 і 59 гв. тп, 100 мцб, 108 гв. вптап, 396 овптдн, 616 мінп, 1719 зенап), 91 тбр, 50 мцп, 39 оабрб				
4-та танкова армія	–	312 гв. мп	6 гв. мк (16 і 17 гв., 49 мехбр, 29, 56 тп, 1 гв. сап, 95 мцб, 51 гв. лап, 740 овптдн, 240 мінп, 52 гв. мдн, 31 гв. озадн), 10 гв. тк (61, 62 і 63 гв. тбр, 29 гв. мсбр, 356 гв. сап, 7 гв. мцб, 357 гв. вптап, 62 гв. овптдн, 299 гв. мінп, 248 гв. мдн, 359 гв. зенап), 51 мцп	–	88 оіб	–	
2-га повітряна армія	–	1554, 1555, 1605 зенап	–	4 бак (202, 219 бад), 5 шак (4 гв., 264 шад), 5 вак (8 гв., 256 вад), 10 иак (10 гв., 235 вад), 10 гв., 224, 227 шад, 331 вад, 208, 326 нбад, 19 вап, 50 рап, 372, 385 оапс, 8 ап ЦПФ, 48, 51, 60, 66 крае	–	–	–
З'єднання і частини фронтового підпорядкування	30 ск (30, 121 сд), 52 ск (141, 276, 316 сд), 74 ск (155, 183, 305 сд)	7 акп: 17 адп (37 лабр, 50 габр, 92 вгабр, 108 габр ВП, 22 мінбр), 3 гв. мд (15, 18 і 32 гв. мбр); 25 гв. габр ВП,	31 тк (100, 237, 242 тбр, 65 мсбр, 1548 всап, 98 мцб, 753 овптдн, 617 мінп, 201 гв. мдн, 396 зенап), 12 і 58 гв., 39 отп	4 санап, 189 оапс	16 шісбр, 42 ібр с/н, 6 пмбр, 13 гв. батальйон мінерів, 1505	22 овб	

		76 гв. гарап, 9 гв., 32 вптабр, 4 і 317 гв., 130, 222, 350, 408, 563, 645, 1075, 1178, 1593, 1642, 1672, 1689 вптап, 12 мінбр, 494 мінп, 5, 36, 65, 83, 88, 98 і 323 гв. мп, 439 гв. мдн (6 гв. тк), 440 гв. мдн (7 гв. тк), 441 гв. мдн (9 мк), 1064 зенап (23 зенад), 1288, 1954 зенап, 22 гв ., 332 озадн	, 293 і 400 гв., 1228, 1419 , 1454, 1820, 1827 сап		оіб, 49 пмб	
Всього в складі фронту: загальновійськових армій – 5, танкових армій – 3, повітряних армій – 1	ск – 20, сд – 55, пдд – 1, кк – 2, кд – 6, УР – 2	ак – 1, адп – 2, ад – 1, оабр – 3, оап – 11, вптабр – 7, овптап – 29 , омінбр – 1, омінп – 11 , гв. мд – 1, гв. мп – 11, зенад – 6, зенап – 11, озадн – 2	тк – 8, мк – 3, отбр – 4, отп – 6, сап – 15, мцп – 2 , омцб – 1, оабрб – 1, одн брп – 4	бак – 1, шак – 1, вак – 2, бад – 2, шад – 5, вад – 5, нбад – 2, вап – 1 , рап – 1	інжбр – 7, пмбр – 2, інжб – 14, пмб – 3	овб – 3

Додаток Д

Німецькі командувачі групою армій, арміями та командири корпусів, які діяли у смузі 1-го Українського фронту у березні – квітні 1944 року

У березні – квітні 1944 року у смузі 1-го Українського фронту діяла частина військ групи армій “Південь” (з 4.04.1944 перейменована у групу армій “Північна Україна”). У їх складі :

1-а танкова армія

3-й танковий корпус

24-й танковий корпус

46-й танковий корпус

59-й армійський корпус

4-я танкова армія

48-й танковий корпус

13-й армійський корпус

42-й армійський корпус

1-я армія (угорська)

2-й танковий корпус СС

Командувач групою армій “Південь” до 2 квітня 1944 р. – генерал-фельдмаршал Еріх фон Манштейн /Фридрих фон Левинский/ (24 листопада 1887 р. – 10 червня 1973 р.).

Командувач групою армій “Південь” з 4.04.1944 перейменована у групу армій “Північна Україна” з 2 квітня – Отто Моріц Вальтер Модель /нім. Otto Moritz Walter Model/ (24 січня 1891 р. — 21 квітня 1945 р.).

Командувач 1-ю танковою армією з 29.10.1943 р. до 21.4.1944 р. – генерал-лейтенант Ханс-Валентин Хубе /нім. Hans-Valentin Hube/ (29 жовтня 1890 р. – 21 квітня 1944 р.). 20 квітня 1944 р. Хубе було присвоєно звання генерал-полковника та нагороджено діамантами (№13) до рицарського хреста з дубовим листям та мечами. Наступного дня він загинув в авіаційній катастрофі під час польоту до Берліну на церемонію нагородження.

Командир 3-го танкового корпусу з 9.1.1944 р. до 31.5.1944 р. – генерал танкових військ Герман Брайт /нім. Hermann Breith/ (7 травня 1892 р. – 3 вересня 1964 р.).

Командир 24-го танкового корпусу з 9.2.1943 р. до 27.6.1944 р. – генерал танкових військ Вальтер Нерінг /нім. Walther Nehring/ (15 серпня 1892 р. – 20 квітня 1983 р.).

Командири 46-го танкового корпусу:

– з 2.8.1943 р. до 22.3.1944 р. – генерал піхоти Ганс Гольник /нім. Hans Gollnick/ (22 травня 1892 р. – 15 лютого 1970 р.);

– з 22.3.1944 р. до 20.7.1944 р. – генерал піхоти Карл Фрідріх Шульц /нім. Karl Friedrich Schulz/ (15 жовтня 1897 р. – 30 листопада 1976 р.).

Командири 59-й армійського корпусу:

– з 8.2.1944 р. до 21.3.1944 р. – генерал піхоти Карл Фрідріх Шульц;

– з 21.3.1944 р. до лютого 1945 р. – генерал піхоти Едгар Роріхт

Командувач 4-ю танковою армією генерал-полковник Ерхард Раус (8 січня 1889 р. – 3 квітня 1956 р.)

Командир 13-го армійського корпусу з 7.9.1943 р. – 22.7.1944 р. – генерал піхоти Артур Хауффе (загинув 22 липня 1944 р.)

Командир 48-го танкового корпусу з 15.11.1943 р. до 4.8.1944 р. – генерал танкових військ Георг Отто Герман Бальк /нім. Georg Otto Hermann Balck/ (7 грудня 1893 р. – 29 листопада 1982 р.)

Командир 42-го армійського корпусу з 1.1.1942 р. до 14.6.1944 р. – генерал піхоти Франц Маттенклотт

Командир 2-го танкового корпусу СС з червня 1942 р. до червня 1944 р. – СС-группенфюрер Пауль Хауссер /нім. Paul Hausser/ (7 жовтня 1880 р. – 21 грудня 1972 р.)

Фронтові та армійські операції проведені в рамках Проскурівсько-Чернівецької наступальної операції

Об'єднання	Вид і назва операції	Термін проведення	Джерело інформації
1-й Український фронт	<i>1 фронтова наступальна операція</i> Наступальна операція з розгрому угруповання німців в районі Кременець, Старокостянтинів, Тарнопіль, напрямок подальшого наступу – Чортків і до Дністра.	12 діб за планом, реально – 4.3–20.3.44 р.	Директива ставки ВГК 220025 від 18.2.44 р. План операції – ЦАМО РФ, ф. 236, оп.2673, д. 477.
	<i>2 фронтова наступальна операція</i> Чернівецька	21.3–31.3.44 р.	Директива ставки ВГК 220052 від 11.3.44 р. План операції – Сб. док. ВГК– С .350–352.
	<i>3 фронтова наступальна операція</i> Львівсько-Перемишлянська	Планувалась але не проводилась	План операції – Сб. док. ВГК– С .359–361.
1 гв. армія	Проскурівсько-Старокостянтинівська наступальна операція	4.3–20.3.44 р.	ЦАМО РФ, ф. 236, оп.2673, д. 324; ф.292, оп. 6850, д.555.
	Городок-Ярмоленецька наступальна операція	21.3.–17.4.44 р.	ЦАМО РФ, ф. 236, оп.2673, д. 406.
13 армія	Оборонна операція	До 14.3.44 р.	ЦАМО РФ, ф. 316, оп.6079, д. 253.
	Дубно-Бродівська наступальна операція	15.3.–9.4.44 р.	ЦАМО РФ, ф. 236, оп.2673, д. 324; ф.316, оп. 6079, д.280.
	Оборонна операція	3 9.4.44 р.	ЦАМО РФ, ф. 316, оп.6079, д. 253, 294.
	Березнева наступальна операція	5.3.–27.3.44р.	ЦАМО РФ, ф. 236, оп.2673, д.

18 армія			315.
	Берестечко-Горохівська наступальна операція	1-17.4.44 р.	ЦАМО РФ, ф. 371, оп.6367, д. 486.
38 армія	Оборонна операція	До 10.3.44р.	ЦАМО РФ, ф. 393, оп.9005, д. 123, 201.
	Березнево-квітнева наступальна операція	11.3–17.4. 44 р.	ЦАМО РФ, ф. 393, оп.9005, д. 201, 204.
60 армія	Тарнопільська наступальна операція	4.3.44–17.4. 44 р.	ЦАМО РФ, ф. 236, оп.2673, д. 315; ф.417, оп. 10564, д.665.
1 танкова армія	Дністровсько-Прикарпатська (зустрічаються назви Чернівецька, Прикарпатська)	21.3–30.3. 44 р.	ЦАМО РФ, ф. 236, оп.2673, д. 236; ф.299, оп. 3070, д.371.
	Оборонна операція	З 31.3.44 р.	ЦАМО РФ, ф. 299, оп.3070, д. 239, 324, 334.
3 гв. танкова армія	Проскурівсько-Старокостянтинівська наступальна операція	4.3–20.3. 44 р.	ЦАМО РФ, ф. 236, оп.2673, д. 315, 324.
	Городок-Ярмоленецька наступальна операція	21.3–29.3. 44 р.	ЦАМО РФ, ф. 236, оп.2673, д. 406. Шейн Д.В. Танковая гвардия в бою.– С.298.
4 танкова армія	Проскурівська наступальна операція	4.3– 15.3. 44 р.	ЦАМО РФ, ф. 323, оп.4756, д. 31.
	Кам'янець-Подільська наступальна операція	21.3– 3.4. 44 р.	ЦАМО РФ, ф. 323, оп.4756, д. 31.